

سید بلھے جی ہوراں دے 250 ویں میلے اُتے
قصور ضلع دی تاریخ اُتے اک بھرویں جہات

قصور نام و قصور

تحقیق و تحریر
ڈاکٹر محمد شمیم ریاض انجم

قصور سیرت و کونسل

KASUR RESEARCH COUNCIL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بابا بلھے شاہ ہوراں دے 250 دین میلے اُتے

قَصْرَ نَامُ قِصْوَرِ هے

تحریر

ڈاکٹر محمد ریاض انجم

قِصْوَرِ سِرْتِ عِکْوَنَسِلِ

اذعان چوک، سعید آباد کالونی، پیرو والا روڈ قصور 0321-7071947

سمھے حق لکھاری دے

قصر نام قصور ہے	تاں کتاب:
ڈاکٹر محمد ریاض انجم	لکھاری:
انجم عزیز فرخ	سرورق:
واپرنٹرز نزد پولیس چوکی لاری اڈہ قصور	کمپوزنگ:
محمد یاسر انجم - مہر سعادت علی	کمپوزر:
اگست 2007ء	چھپن ور ہا پہلی وار:
دسمبر 2007ء	دو جی وار:
500	کتری:
قصور ریورج کونسل قصور	مئل:
قاسم برادرز پرنٹرز لاہور	چھاپن ہار:
	چھاپہ خانہ:

ڈاک راہین منگوانون دا پتہ

ڈاکٹر محمد ریاض انجم

راج ہاؤس

اذعان چوک، سعید آباد کالونی،

پیرو والاروڈ قصور

0321-7071947

بابا بُلھے شاہ ہوران دی ویل

بظاہر قصہ نام قصور ہے اور مقصد یہ ہے کہ ہر انسان کو سکھایا جائے
 اور مقصد یہ ہے کہ ہر انسان کو سکھایا جائے اور مقصد یہ ہے کہ ہر انسان کو سکھایا جائے

کتاب

فہرست

صفحات	عنوانات	نمبر شمار
7	(اقبال قیصر)	1- دیباچہ
9	(ڈاکٹر سید اختر حسین اختر)	2- بڑے آہری تے بے غرض لکھاری
10	(پروین ملک)	3- پڑھن جوگ کتاب
11	(پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد)	4- وڈا کارنامہ
12	(پروفیسر جمیل احمد پال)	5- قصور د عاشق
13	(پروفیسر عاشق رحیل)	6- اک جنگجو لکھاری
14	(پروفیسر محمد عباس نجمی)	7- قصور شہردی جامع تاریخ
15	(پروفیسر محمد جنید اکرم)	8- انتھک کھوجکار
16	(چودھری ذوالفقار علی ساجد)	9- عجب انداز
17	(ڈاکٹر محمد ریاض انجم)	10- پیش لفظ
18		11- قصور بارے تاریخی رویتاں
85		12- لہور
85		13- قصور
90		14- چونیاں
99		15- کھیم کرن
102		16- کھڈیاں
103		17- پٹی
104		18- پڈھانہ
104		19- چوکی

صفحہ	عنوانات	نمبر شمار
112	تحصیل قصور دے پنڈ	-20
114	تحصیل چونیاں دے پنڈ	-21
116	تحصیل تھوکی دے پنڈ	-22
118	کوٹ رادھا کشن	-23
120	تحصیل کوٹ رادھا کشن دے پنڈ	-24
121	کنگن پور	-25
122	راجہ جنگ	-26
123	مصطفیٰ آباد (للیانی)	-27
127	بھائی پھیرو	-28
128	چھانگانا	-29
130	گنڈا سنگھ والا	-30
131	حرف آخر	-31
132	کتاب تبصرہ	-32
136	کتا بیات	-33

☆☆☆☆☆☆

دیباچہ

قصور اک شہر ہی نہیں سگوں اک تاریخ ہے۔ اوہ تاریخ جہدے ورتے کدھرے گواچ گئے ہوئے نیں۔ ایہناں گواچے ورقیاں وچ قصور دے وسیے توں لے کے اج تیک داسہ کجھ شامل ہے۔ قصور کدوں ویا؟ ایس دے وساوں ہار کون سن؟ ایہہ کئی وار اُجڑیا تے مُڑ کئی وار ویا۔ ایہہ سب کجھ ویلے دی دھوڑ پٹھ دیا پیا ہے۔ کجھ لوکاں دا کہنا اے پئی کدے ایس شہر وچوں ہیونگ سانگ لنگھیا۔ اوہدے پیراں دے نشان نہیں لہدے۔ ہیون سانگ نے اتھے کیہ کجھ ویکھیا تے کیہ نہیں ویکھیا۔ ایہہ گواچی ہوئی کہانی دیاں کڑیاں ہن۔ ایہناں کڑیاں دا کھرا کھون چنن والے آپ کدھرے گواچے رہے۔ اج سانوں ایس شہر دیاں کجھ کجھ نشانیاں کتاباں دے ورقیاں اُتے ملدیاں ہن۔ ایہناں آہراں نوں جوڑ کے سنپورن تواریخ بناؤنی ات لوڑی دی اے۔

ایسے قصور شہر دے لاگے پنڈ سہاری وچ پنجابی زبان دا مہان شاعر چندر بھان ہویا۔ اوہدی سادھنگی سہاری دے پرائمری سکول لاگے ڈھایاں وچ سی۔ ایہہ دس آر کیا لوجی والیاں 1998ء والے اپنے اک رسالے وچ پائی اے۔ پر ہن ایہہ سادھ کدھرے گواچ چکی اے۔ 1998ء توں 2007ء تیک کنا کوویلا بند اے۔ جے ایس اپنے تھوڑے ویلے وچ اپنی اپنی وڈی تواریخی تھاں گواسکدے ہاں فیرتسیں آپ سوچو پئی ایس کیہ کجھ نہیں گواسکدے۔ ایہہ اک نکی جہی مثال سی۔ انج دیاں کئی مثالاں ساڈے ساہنے ہن۔ انج ہی اے جے کل دی گل اے ایسے قصور شہر دی بستی نظام پورہ دے اک بجن نے امرتسر وچ جلیانوالہ باغ اندر اپنی جان واری۔ اج ایس اوہنوں بھل چکے ہاں۔ اوہدی اج قصور وچ کوئی یادگار نہیں۔ قصور ریلوے سٹیشن دے ساہنے 1919ء وچ نارٹل سکول دے بالاں نوں کوڑے مارے گئے۔ اوہناں نوں ہنجریاں وچ بند کیتا گیا۔ اوہناں دی کوئی یادگار نہیں۔ اوہناں دا کوئی نام و نشان نہیں۔ دو جے بنے اوہناں نوں کوڑے مارن والیاں دیاں قبریں سنگ مرمر نال جڑیاں ہوئیاں ہن۔ ایس دا مطلب ایہہ ہویا پئی جیہناں دے خصم جیوندے ہوون اوہناں دیاں یادگاراں ہوندیاں ہن تے اوہناں دے نام دی باقی رکھن دا جتن کیتا جاندا اے۔ گل نری اپنی اے پئی جیہناں دیاں یادگاراں نہ ہوون اوہ نوکائی دے دلاں وچ وسدے ہن۔ پر پنجاب نال تاں ایہہ وی ہتھ ہویا اے۔ اوہدے کولوں اوہدی زبان کھوہٹی گئی۔ اوہنوں اک اوہڑ بونی دا پھمک بنا دتا گیا۔ فیر بونی والیاں جو لکھیا اوہ ہی ساڈی تاریخ بنی۔ اوہ ہی زندہ رہے یا رکھن دا جتن کیتا گیا۔ ایسے اوہڑ بولی والیاں 1849ء نوں

انگریزاں نال رل کے پنجاب نوں فتح کجھتے بابائے اُردو ہوراں آکھیا پئی اسیں تے ایس ملک دے فاتح ہاں۔ گل کاہدی جیہناں سانوں فتح کجھتے۔ اوہ ساڈے حکمران ہوئے۔ اوہناں دی بولی نوں راج سنگھاسن ملیا۔ اوہناں دی لکھی ہوئی تواریخ ہی ساڈی تواریخ بنی تے وچوں اسیں یعنی لوکائی گواچ گئی۔ کوڑے کھاوون والے چندر بھان، مرادی، پیرا بلوچ، ملنگی، نظام لوہاڑ پیر و پریمن تے بلھے شاہ کدھرے گواچ گئے۔ بلھے شاہ سچ آکھیا سی۔

قصر نام قصور ہے او تھے مونہوں نہ سکھن بول

او تھے سچے گردن ماریے او تھے جھوٹے کرن کلول

ڈاکٹر ریاض انجم ہوریں ایسے شہر قصور دے جم پل ہن۔ اوہناں اپنی قلم راہیں سچ بولن دا آہر کجھتا اے۔ اوہناں راج کے محنت کیتی اے تے مٹی گھٹے وچ زلی ہوئی قصور دی تواریخ نوں اکٹھا کرن دا آہر کجھتا اے۔ ایہہ اوہناں دی ہمت تے اُدم ہے پئی اوہناں ایہہ او جھڑراہ چنیا تے فیر ایس اُتے اپنے پورے صدق نال چل رہے ہن۔ ایس توں پہلوں اوہناں قصور دی ادبی تواریخ جوڑی تے اوہدے اُتے اوہنوں پنجاب سرکار نے منعام وی دتا۔ پر اوہدے سب توں وڈا انعام تاں ایہہ ہے پئی لوکائی نے اوہدی جوڑی ہوئی تواریخ نوں قبول کجھتا تے اوہنوں اگے کم کرن دا حوصلہ ملیا۔ اج ایسے حوصلے دے سٹے وچ اوہدی دو جی کتاب قصور دی سیاسی تواریخ لوکاں دے ہتھان وچ آون واسطے تیار پئی اے۔ پر ایس توں پہلوں اوہنے اک ہور آہر کجھتا پئی بابا بلھے شاہ ہوراں دے میلے اُتے قصور دی نکی جہی تواریخ جیہدے وچ قصور دے سن تے اُجڑن دی کہانی ہووے کیوں نہ چھاپ دتی جاوے۔ اوہدا اُدم تے اوہدی ہمت رنگ لیا ئی تے اج قصور شہر دی کہانی ”قصر نام قصور ہے“ دے نال تہاڈے ہتھ وچ ہے۔

قصور دی تواریخ دے بے انت کچھ ہن۔ ایہناں ساریاں پکھاں اُتے ڈاکٹر ریاض انجم ہوریں اپنی پوری طاقت نال کم کر رہے ہن۔ تہاڈے ولوں انج ہی مٹھاتے پیار بھریا ہنگار املدا رہیا تے رب نے چاہیا تے ایہناں سارے پکھاں اُتے کئی جلدوں وچ قصور دی مکمل تواریخ تہاڈے سامنے ہووے گی۔ آؤ اسیں سارے حضرت بابا بلھے شاہ ہوراں دے میلے دا آئندلیہدے ہوئے قصور دی تواریخ دے ور تے پھرو لے تے ڈاکٹر ریاض انجم دے جس گائیے۔

رب میرے سوہنے شہر قصور نوں سداسد اوسدار کھے۔ آمین

اقبال قیصر
ڈاکٹر پنجاہی کھوج گڑھ

بڑے آہری تے بے غرض لکھاری

ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہوری بڑے آہری تے بے غرض لکھاری نہیں۔
اویلا پچھلے کئی ورہیاں توں پنجابی زبان ادب ثقافت تے تاریخ بارے کمر
کردھے نہیں۔ ایہناں دی اک کتاب "ادبی تاریخ ضلع قصور" پنجاب
گورنمنٹ ولوں ایوارڈ لے چکی اے۔

متھلی کتاب "قصر نام قصور" ایہناں دی قصور دی تاریخ بارے
بڑی محنت نال ترتیب دتی گئی اک بڑی قیمتی دستاویز بن گئی اے۔
جیہڑی ریفرنس بک دا کمر دیوے گی۔ ایہدے وج ایہناں اویلا ساریاں
روایتاں اکٹھیاں کیتیاں نہیں جیہڑیاں قصور دی وجہ تسمیہ بارے مشہور
نیں۔ ایس توں اڈ ایہناں مختلف تصویراں تے موربوت سارے شواہد وی
پیش کیتے نہیں۔ جس توں ایس موضوع بارے کھوج کاری کرن والے
کھوج کار آئون والے سمے وج بڑا لا بہ اٹھا سکدے نہیں۔

ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہوری پچھلے کئی ورہیاں توں میرے
کول آؤندے جانندے نہیں۔ ایہہ پنجابی زبان تے ادب لئی اپنے دل وج بڑا
درد رکھدے نہیں۔ ایس لئی ایہہ پنجابی زبان تے ادب بارے ہر طرحاں دی
قربانی دین لئی تیار دھندے نہیں۔ ایہناں دا من تیک سامنے آؤن والا کمر
ایہناں دے شاندار ادبی مستقبل دی گواہی دیندا اے۔ کجھ لوگ پنجابی
زبان دی بھلک توں بڑے مایوس دکھائی دیندے نہیں۔ ہر میری جاہے جد
تیک ڈاکٹر محمد ریاض انجم ورد گے بے غرض کامے 'سیوک تے
لکھاری پیدا ہوندا دھن گے۔ تہ تیک پنجابی زبان تے ثقافت نوں رب
دی مہربانی نال خیراں مہراں نہیں۔ پنجابی زبان اجیہے کامیاں دے
ہونداں دنوں دن ودمدی پھلدی ای دھوے گی۔ میریاں دعاواں ایہناں
دے نال نہیں اللہ تعالیٰ ایہناں دی قلم وچ مور زور دیوے۔ آمین!

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ایڈیٹر مہینہ وار لہراں لہور

پڑھن جوگ کتاب

کسے شہر گراں با وستی دی تاریخ پھر ولنا تے اوہنوں اک تہاں
 اکھٹیاں کرنا پڑا اولاً کمرابن تداہی تاں چہیتی کیتیاں کوئی ایہنوں
 متہ نہیں پاندا۔ ہر دمن جگرا اے ڈاکٹر محمد ریاض انجم دا،
 جہناں قصور ودرگی شہر دی ویہہ تیہہ صدیاں تے کھلری تاریخ نوں
 140 صفحات وچ سانہ لیا اے۔

سلامن جوگی گل ایہہ وی اے پنی اوہنے کوئی وی بیانن آلی
 گل تے کوئی وی ہکے پڑمن آلیاں دی اکھ توں اوہڈر نہیں ہون دتا۔
 قصور کیویں وسیاتے ایہنوں اجاڑن لئی کیہڑے کیہڑے
 دور وچ دھاڑوی آئے جیہڑے ایس دُمد و سدی وستی دی دولت لٹ
 کے داہو ہو گئے ایہدے بارے سبہ جانکاری سانوں ملدی اے تے
 ایس ہادوں کتاب پڑمن جوگی ہو جاندی اے۔

پروین ملک

نائب صدر

پنجابی ادبی بورڈ لاہور

وذا کارنامہ

ڈاکٹر محمد ریاض انجم داناں کسے تعارف دا محتاج نہیں۔ اولہ کہوج دے میدان وچ اپنا لوہا منوا چکے نیں۔ اوہناں دی کتاب "ادبی تاریخ ضلع قصور" پنجاب سرکار ولوں "پیسٹ بک ایوارڈ" حاصل کر چکی اے۔

منہلی کتاب "قصر نام قصور" اوہناں دا اک موروثی کارنامہ اے، جیہدے وچ شروع توں من تائیں آباد قصور دی تاریخ نوں کھل ڈلہ کے بیان کینا گیا اے۔ ایس لکھت راہیں اپنی جمن بھونیں "قصور" نال لکھاری دی محبت واضح طور اتے نظر آؤندی اے۔ ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہوری مبارکباد دے مستحق نیں کیوں جے اوہناں دو جے پنڈاں، شہراں، قصبیاں تے ضلعیاں دے قلمکاراں نوں ایس تاریخ راہیں سد ماری اے پئی اولہ وی اگانہہ ودھن تے اپنے اپنے علاقیاں دی تاریخ لکھ کے لوکائی تیکر اپڑاؤن۔ تاں جے ساڈے دیس پنجاب دی بھلی وسری تاریخ نویں سرے توں اکٹھی کیتی جا سکے۔

پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

چیرمین شعبہ پنجابی

پنجاب یونیورسٹی لاہور

قصور دا عاشق

ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہوداں قصور بارے ایس انداز نال تے اپنا کمر کھتا ہے کہ من دیس ج دے کہیتر وچ "قصور ہات" اک وکھرا شعبا بند نظر آؤندا ہے۔ اپنے اپنے شہر نال پیار کرن والے لوک تاں ان گنت نیں ہر اپنے محبوب دیاں زلفاں سنواریں تے اوہنوں لوکاں دیاں نظراں وچ ہود معتبر بناؤن دا کمر تھوڑے لوک ای کر سکدے نیں۔ ڈاکٹر ریاض انجم دا شمار ایہناں ای تھوڑے لوکاں وچ ہوندا ہے۔

"ادبی تاریخ ضلع قصور" ورگی بیرویں تے انعام یافتہ کتاب دے بعد "قصر نام قصور ہے" اوہناں دی نویں کتاب ہے جیہڑی بابا بلھے شاہ دے 250 ویں میلے دے موقعے اتے پیش کیتی جا رہی ہے۔ ایس کتاب وچ اوہناں نے قصور دے مدد تے ارتقاء توں لے کے اجو کے دور تک دی تواریخ نوں ایس انداز نال بیانیا ہے کہ ورقا ورقا تے دور دور وکھرا نظر آؤندا ہے۔ ہزاراں سال دے ایس ورثے تے تواریخ نوں صرف 140 صفحات وچ سمیٹ دینا لکھاری دا اک ہود کمال ہے۔

ڈاکٹر محمد ریاض انجم قصور بارے جس انداز محنت لگن تے محبت نال کمر کر رہے نیں ایہدے ہاروں اوہناں دا ناں قصور دے عاشقاں دی پہلی صف وچ شامل ہو گیا ہے۔

پروفیسر جمیل احمد پال

ایڈیٹر سویرا انٹرنیشنل لاہور

اگست 7، 2007ء

اک جنگجو لکھاری

ہر شہر دی اک کہانی ہوندی ہے۔ ہر ایس کہانی نوں بیان کرن والا کوئی راوی چاہیدا ہے۔ جیہڑا ہر شہر دی قسمت وچ نہیں ہوندا۔ شہر قصور ایس لحاظ نال بوہت بھاگیاں والا شہر ہے کہ ایہنوں ڈاکٹر ریاض انجم جیہا آہری انسان ملیا۔ اوہنے اپنے ایس شہر وچ جمن دا حق ادا کردتا ہے۔ ایہناں نوں صحیح معنیوں وچ اپنی جمن بھونیس نال محبت ہے۔ ایسے محبت نے ایہناں وچ اپنے شہر لئی کمر کرن دا اتھاہ محنت دا جذبہ پیدا کردتا ہے تے اوہ اپنے شہر دی کہانی بیان کرن لئی دلوں تیار ہونے۔ اوہناں پہلاں "ادبی تاریخ ضلع قصور" بیان کیتی تے سرکار ولوں ایوارڈ وصولیا۔ فیر اوہناں سیاسی تاریخ ضلع قصور لکھی تے من اوہ "قصر نام تصور ہے" دے سر نانوین ہیٹھ قصور دے آباد ہون تے ایہدے نال تعلق رکھن والے مور کئی تاریخی پنڈاں فصیلاں تے شہراں دی تاریخ رقم کردھے نیں۔ یعنی ایس "جیالے مؤرخ" نے قصور دی کہانی سناؤن اتے لک بدھا ہے۔ ایہہ کہانی عام کہانی توں بوہت وکھری ہے۔ ایہہ کہانی گھر دی میز تے چاہ دا کپ کول رکھ کے نہیں لکھی جا سکدی۔ ایہدے لئی اک دلی شوق رکھن والے سیاح واقعات نوں فتح کرن والے جنگجو دی لوڑ ہوندی ہے۔ ڈاکٹر ریاض انجم مور ہیں واقعی اک جنگجو لکھاری نیں۔ جیہناں قصور دی تاریخ دی بہال وچ نہ دولت دی پرواہ کیتی ہے تے نہ اپنے آرام دی۔ ایس کمر نوں توڑا پڑاؤن لئی اوہناں اپنی محنت کیتی ہے کہ قصور دی تاریخ دے تاریکی وچ لکے چہے ہر گوشے نوں منور کردتا ہے۔ ایس تاریخ نوں ایہناں من کھجواں بنا دتا ہے کہ اک دلچسپ ناول توں وی ودھ دلچسپی دی حامل بن گئی ہے۔ واقعات دیاں لڑیاں نوں بڑی فنکاری نال جوڑ دیاں ہر لڑی دے ثبوت لئی مواد وی فراہم کردتا ہے۔ تاں جو قاری دے دل وچ کوئی شک شبہ نہ رہے۔ پڑھدیاں تاں ایہہ کمر بڑا آسان جاہدا ہے ہر جنی محنت ڈاکٹر صاحب نوں کرنی ہئی مورے گی ایہہ اوہ ای جاندے نیں۔ میری دعا ہے کہ اللہ تعالیٰ اوہناں دی ایہہ ہمت قائم رکھے تے اوہ ایہو جیہے مور کارنامے سرانجام دیندے رہن۔ آمین!

پروفیسر عاشق راہیل

صدر گلشن ادب 6۔ خیبر پارک، آؤٹ فال روڈ سنت نگر لاہور

قصور شہر دی جامع تاریخ

ذاتی طور تي ميرے لئی ایہہ بڑی خوشگوار حیرت والی گل اے ہنی
قصور دے اک مقامی سکول دے جوان سال تے جوان فکر استاد
کلمر گلے اجیہے علمی ادبی تے تاریخی کمر سرانجام دے رہے
نیں جیہناں نوں کارنامے آکھیا جا سکدا اے۔

علم جستجو تے کہوج ایس درویش لکھاری دے سنے وی
نیں تے تعبیراں وی۔ ایس پہلے مانس دے منصوبیاں نوں ویکھ کے انج
لگدا اے جوہیں لکھن پڑھن توں علاوہ ایہنوں ہور کوئی کمر نہیں۔
بابا بلھے شاہ دی وسنی دے ایس بہا گوان قلمکار نے "ادبی
تاریخ ضلع قصور" مگروں "قصور نام قصور" بڑی لگن تے محنت
نال مکمل کر لئی اے۔

سچی گل اے قصور شہر دی ایس مختصر تے جامع تاریخ
نوں ویکھ کے پڑھن والے دیاں اکھاں کہلیاں دیاں کہلیاں دے
جاندیاں نیں۔ گھپ منیریاں توں لیکے چانن سمے دے اجو کے
دور تک دی ایہہ قصور کہانی کجے وچ دریا بند کرن دے مترادف
اے۔ دل چسپ ادبی اسلوب دے نال نال تاریخی شعور نے ایس
کتاب دے سہن وچ قابل قدر وادھا کر دتا اے۔

ایس کتاب دی وڈی خوبی ایہہ ہے ہنی کوئی وی گل ہوا
وچ نہیں کئی سگوں مستند حوالیاں تے تاریخی شہادتیاں نال کتاب
نوں بڑے سچے ڈھنگ نال مکمل کیتا اے۔

قصور پنجاب تے پاکستان دے لوک ڈاکٹر محمد ریاض
انجم ہوراں دی ایس فخریہ پیش کش تے بجا طور تے فخر کر
سکدے نیں۔ آون والے وقتاں وچ ایہہ لکھت اک تاریخی حوالے دے
طور تے یاد رکھی جائے گی۔

پروفیسر محمد عباس نجمی

شعبہ پنجابی جی۔ سی۔ یونیورسٹی لاہور۔

انتہک کھوجکار

شہراں بستیاں پنڈتے چھوٹے چھوٹے قصے اجیہے لوکاں نوں جنم دیندے آئے نیں جیہناں نال اوہناں دھرتیاں دے نال تاریخ وچ امر ہو جاندا ہے نیں۔

قصور شہر دے وڈے لوک بابا بلھے شاہ توں شروع ہو کے تے فیر تاریخ وچ کئی وڈے ناواں والیاں لوکاں نوں متعارف کرواندے نظر آؤندے نیں۔

ساڈے دور وچ وی فلمکاراں تے کھوج کاراں دی صف وچ قصور دا وڈا حصا ہے۔ من تے سگورں قصور وچ "کھوج گڑھ" دی نیہہ وی اقبال قیصر ہوداں دکھ دتی۔

ایس شہر دے ہور وڈے لوکاں وچ پروفیسر حسن ملک، نعیم احمد بلوچ، محمد شریف انجم تے ہور کئی ناواں دے نال ڈاکٹر محمد ریاض انجم دا ناں وی شامل ہے۔

ڈاکٹر ریاض انجم کھوج دی دنیا وچ نوجوان تے انتہک کم کرن والے کھوج کار نیں۔

ایس توں پہلوں وی ایہناں دیاں ناں پیدا کرن والیاں کتاباں اپنا آپ منوا چکیاں نیں۔ من ایہناں نے قصور دی مختصر تاریخ تیار کر کے اک ہور وڈا کم کیتا ہے۔ کم تاں اولہ ای ہوندا ہے جیہڑا کارنامہ بن جائے۔ ڈاکٹر ریاض انجم اپنے کماں نوں کارنامہ بناؤن لئی بڑی محنت کردے نیں۔ میں ایس اک ہور کارنامے آتے ایہناں نوں مبارکباد پیش کرناں۔

پروفیسر محمد جنید اکرم

ایڈیٹر

مہینہ وار پنجابی لاہور

عجب انداز

ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہودہ میں میرے نکلے بھراتے متر
 نیں۔ اوہ بڑے آہری تے مادری زبان پنجابی نال پیار کرن والے جی نیں۔
 اوہناں پہلاں "ادبی تاریخ ضلع قصور" تے من "قصر نام قصور ہے" لکھ
 کے اپنی جمن بھوئیں دا قرض اتارن دا عجب انداز اپنایا اے۔
 "قصر نام قصور ہے" قصور دی مختصر تاریخ اے۔ جیہدے
 وچ لکھاری تے بڑے جامع تے سوہنے انداز نال ہر پکھ اتے بھرویں
 گل بات کیتی اے۔ میں اوہناں دے ایس جذبے نوں قدر دی نگاہ
 نال ویکھنا ہاں۔ میں اوہناں دا شکر گزار ہاں کہ اوہناں
 مینوں "قصر نام قصور ہے" دی نظر ثانی دا موقعہ دے کے میرے اتے
 بڑا وڈا احسان کیتا اے۔ اللہ تعالیٰ اوہناں دے ایس خلوص تے
 جذبے نوں ہودہ دھاوے۔ (آمین)

چودھری ذوالفقار علی ساجد

جنرل سیکرٹری

قصور ریسرچ کونسل

پیش لفظ

”قصور ریسرچ کونسل“ ضلع قصور دی تاریخ لکھن تے اوہنوں لوکاں وچ ورتاؤن دا آہر کرن والا ادارہ اے۔ اسیں ایس توں پہلوں ”بلھا کیہ جاناں میں کون؟“ چھاپے چاڑھیا تے لوکائی وچ مفت ورتایا۔ جیہدے وچ جناب احمد فہیم چیف ایگزیکٹو ایم جہانگیر اینڈ کمپنی (درسی پبلشرز) تے جناب سکندر حیات خاں (سینئر ایڈووکیٹ سپریم کورٹ آف پاکستان) نے ساڈا بھرواں ساتھ دتا۔ ہن اسیں ”قصر نام تصور ہے“ دے نال توں قصور دی مختصر تاریخ چھاپ رہے آں۔ آس اے پئی تہانوں ساڈا ایہہ کم ضرور پسند آوے گا۔

ہتھلی کتاب نوں تہاڈے تیک اپڑاؤن وچ ساڈی ریسرچ کونسل دے عہدیداراں تے پنجابی کھوج گڑھ دامالی تے اخلاقی تعاون حاصل ہويا۔ قصور ریسرچ کونسل ایہناں اداریاں تے شخصیاں دی شکر گزاراے پئی اوہناں سانوں پیار دتا۔ اسیں آس کر رہے ہاں پئی اگے توں وی ایہناں دی ایہہ پریت ساڈے نال انج ہی بنی رہوے گی تے اسیں اپنے مقصد ول اگانہہ ودھدے جاواں گے۔ ان شاء اللہ!

اخیر وچ ایہہ ای آکھاں گا پئی ”کدے وی تحقیقی کم اخیر لے حکم دا درجہ نہیں رکھدے“۔ ویلا گزرن دے نال نال حالات بدلدے رہندے نیں۔ ایس لئی ایس لکھت وچ جیہڑیاں کیاں کوتاہیاں رہ جاون، ڈاک راہیں ساڈے تائیں اپڑاؤ، تاں جے دو جے ایڈیشن وچ ہو چنگے انداز نال قصور دی تاریخ سامنے آسکے۔ سانوں تہاڈے مشوریاں دی اڈیک رہوے گی۔ ایس توں اڈ کوئی وی بندہ جیہڑا تصور بارے کسے وی پکھ توں کم کر رہیا ہووے۔ اوہ سانوں اپنے کم تے اپنے بارے دس پاوے۔ ہو سکد اے پئی ساڈی ریسرچ کونسل اوہناں دے چھوہے ہوئے کم وچ اپنا کوئی حصہ پاسکے۔

دعاواں نال
ڈاکٹر محمد ریاض انجم
بانی و صدر تصور ریسرچ کونسل قصور

قصور

بہارے

تاریخی رویتان

جغرافیہ کے وی ملک دی تاریخ بناؤن دائدھ ثابت ہوندا اے تے تاریخ جغرافیہ دی لکھ وچوں جنم لیندی اے۔ کسے وی علاقے دی رہتل تے وسیب جغرافیہ توں ہنگر دے نیں۔ پنج دریاواں (۱) دی سوئی تے من موئی دھرتی نوں وی ایتھوں دے وسیبکاں نال ای جغرافیہ دی جاگ لگی اے۔ سونے دی ایس چڑی نوں پھرن لئی جدوں وی کوئی حملہ آور درہ خیبر دے رستے ہندوستان وچ داخل ہو یا تاں اوہنے پنجاب (۲) اُتے قبھا کرن لئی ودھیری کوشش کیتی۔ کیوں جے پنجاب ساریاں زمانیاں وچ ای ہندوستان دا دل سی۔ جیہدے توں اوہنوں خون ملدا سی۔

متحدہ ہندوستان (۳) دی وٹھ ویلے جد پنجاب دوھیاں وچ وٹھیا گیا تاں ساڈے ایس پنجاب دے حصے کیولہ ساڈھے سولہ ضلعے آئے۔ اوس ویلے ملتان (۴) توں بعد لہور اک قدیم تاریخی شہر تے سارے پنجاب دا مرکز سی۔ جیہدے آل دوالے کھلریا ہو یا سینکڑیاں میلاں دامیدانی علاقہ مانجھے دیاں سورمیاں دی دھرتی ماتا سی۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے کئی مانجھے نوں دوھیاں وچ وٹھیا ہو یا سی۔ اک ماجھا مٹھاتے دو جا ماجھا کھارا۔ ماجھا کھارا وچ وسدا وڈا شہر قصور اے۔ جیہدے لہور توں جنوب مشرق ول ۳۴ میل (54 کلومیٹر) دی وٹھ اُتے آباد اے (۵)۔ ایہہ تاریخی لحاظ نال بوہت قدیم (۶) تے ضلع لہور دی اک تحصیل (قصور) سی۔ پر پہلی جولائی 1976ء نوں وزیر اعظم

۱۔ متحدہ ہندوستان دی وٹھ توں پہلاں دریائے ستلج، دریائے بیاس، دریائے راوی، دریائے چناب تے جہلم شمالی علاقیاں دے پہاڑاں وچوں نکل کے ریاست جموں کشمیر راہیں جنوبی ایشیا دے سب توں وڈے دریائے سندھ وچ پنجن دے مقام اُتے ملدے سن پر 1947ء دی وٹھ ویلے دریائے بیاس پورا تے دریائے ستلج دا بوہتا حصا بھارت دے حصے آؤن والے پنجاب وچ رہ گیا۔ جد کہ پاکستان دے حصے آؤن والے پنجاب وچ دریائے جہلم، دریائے چناب پورا تے دریائے راوی دا بوہتا حصا آیا۔

۲۔ صوبہ پنجاب اک خوشحال تے وڈا صوبہ سی۔ جیہدے ہاں حد اں شمال مشرق تے شمالی پہاڑی علاقیاں توں شروع ہو کے صوبہ سندھ دی سرحد اُتے آباد ضلع رحیم یار خاں تیکر کھلریاں ہوئیاں سن۔ محمود غزنوی دے زمانے توں مغلیہ سلطنت دے زوال تیکر (اٹھ صدیاں) پنجاب مسلمان بادشاہواں دی سلطنت وچ شامل رہیا۔ دلی دے سارے بادشاہ پنجاب نوں بوہت اہمیت دیندے رہے۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی دلی تے آگرہ دے نال نال لہور وی اوہناں دامن پسند شہر رہیا۔

۳۔ پنجاب دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ ایہدے اٹھ اوس ویلے بجھا، جد جنوبی ایشیا وچ کوئی وڈی سرکار نہیں سی۔ سگوں ایہہ علاقہ جیہوں بعد وچ ہندوستان دا ناں دتا گیا، کئی کلیاں کلیاں ریاستاں وچ وٹھیا ہو یا سی۔ دریائے سندھ تے دو جے دریاواں پاروں ایس علاقے دی زمین بوہت زرخیز جی جاندی سی۔ ایس لئی ایتھے وسن والے لوگ خوشحال سن۔

۴۔ کسے زمانے وچ ملتان تے لہور صوبے ہوندے سن۔

قصر نام تصور ہے 20 ڈاکٹر ریاض انجم
ذوالفقار علی بھٹو نے تصور نوں ضلعے دا درجہ دے دتا۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی جد تصور ضلع بنیا تاں
اوس ویلے پنجاب دے ضلعیاں دی گتتری 20 سی۔ پر 1976ء توں اجو کے دور 2006ء
تائیں کیول 30 ورہیاں دے عرصے وچ ہڑھ وانگ ودھدی ہوئی آبادی دے طوفان پاروں
پنجاب دے ضلعیاں دی گتتری 35 ہو گئی۔ سب توں اخیر وچ بنن والا ضلع ننکانہ صاحب اے۔
جیہڑا 2006ء وچ بنیا۔

ہن سوال ایہہ اٹھدا اے پئی تصور دی نیہہ کدوں تے کئے رکھی۔ جے اسیں ہندوواں
دی مشہور روایت ول جھات ماریے تاں پتہ لگدا اے پئی تصور دی نیہہ رام چندر جی دے ویلے رکھی
گئی۔ انج بھاویں رام چندر جی دا ویلا تاریخی طور اُتے نتر واں نہیں پر فیروی کھوج کاراں دے
آکھن موجب اوہناں دا ویلا 200 ق م توں 500 ق م تیک دا دیا جاندا اے۔ جیویں کہ اسیں
رام چندر جی دی کہانی بیان کر رہے آں۔ اوہدے موجب تصور دی نیہہ جے اسیں اوہدے پتر کشو
توں ای میے تاں فیروہدا ویلا حضرت عیسیٰ علیہ السلام توں وی پہلوں دا اے۔ تصور دے دن
بارے کوئی پکی تھتھی گل تاں نہیں کیتی جاسکدی و ایس بارے کجھ روایتاں مشہور نیں۔
جیہڑیاں وکھو وکھ لکھیاراں لکھیاں تے بیان کیتی نیں۔ ایہہ روایتاں اسیں زمانے دی ترتیب
نال پٹھ لکھ رہے آں۔ جیہدے توں گل خورے نتر جاوے۔ پہلی روایت ایہہ ای ہندوواں والی
اے۔ جیہڑی کجھ انج اے۔

1- اک روایت موجب تصور نوں سیتا بی بی تے رام چندر دے پتر کشو، کسو، قصویاں کش
نے آباد کیتا تے ہولی ہولی ایہداناں تصور پئے گیا۔ جد کہ لہور نوں اوہتاں دے دو جے پتر
لاہویاں لہور نے آباد کیتا تے ہولی ہولی اوہداناں لہور پئے گیا۔ ایس طرحاں تصور تے لہور دونویں
ہم عمر شہر نیں (۷)۔

مفتی علی الدین خلف مفتی خیر الدین موجب رام چندر تے اوہدے دونواں پتراں دا
ویرا قدیم ترین لکھت ”مہا بھارت“ (۸)۔ وچ موجود اے (۹)۔ اصل وچ رام چندر تے اوہدے

5. District Gazetteer Lahore, P.1,331.

6. A Geographical Dictionary of India by Cunningham,
(Calcutta, 1899, P.40)

7. (i) Imperial Gazetteer of India by Hunter, London, 1886.
P,85.

(ii) Kasur Tehsil, 1890. G.C. Walker, P. 118.

(iii) Lahore, Its History by Syed M. Latif. 1892. P. 1-3.

ضلع بنن مگروں قصور دا نقشہ

مردم شماری
1998 کی مردم شماری کے مطابق ضلع قصور کی آبادی 23 لاکھ 47 ہزار افراد تھی۔
تاریخی مقام
حضرت بیگم شاہ کا مزار

گھریلو دستکاری
کھین دریاں
ذرائع آمد رفت
ریلوے لائن
گلی سڑک
گلی سڑک

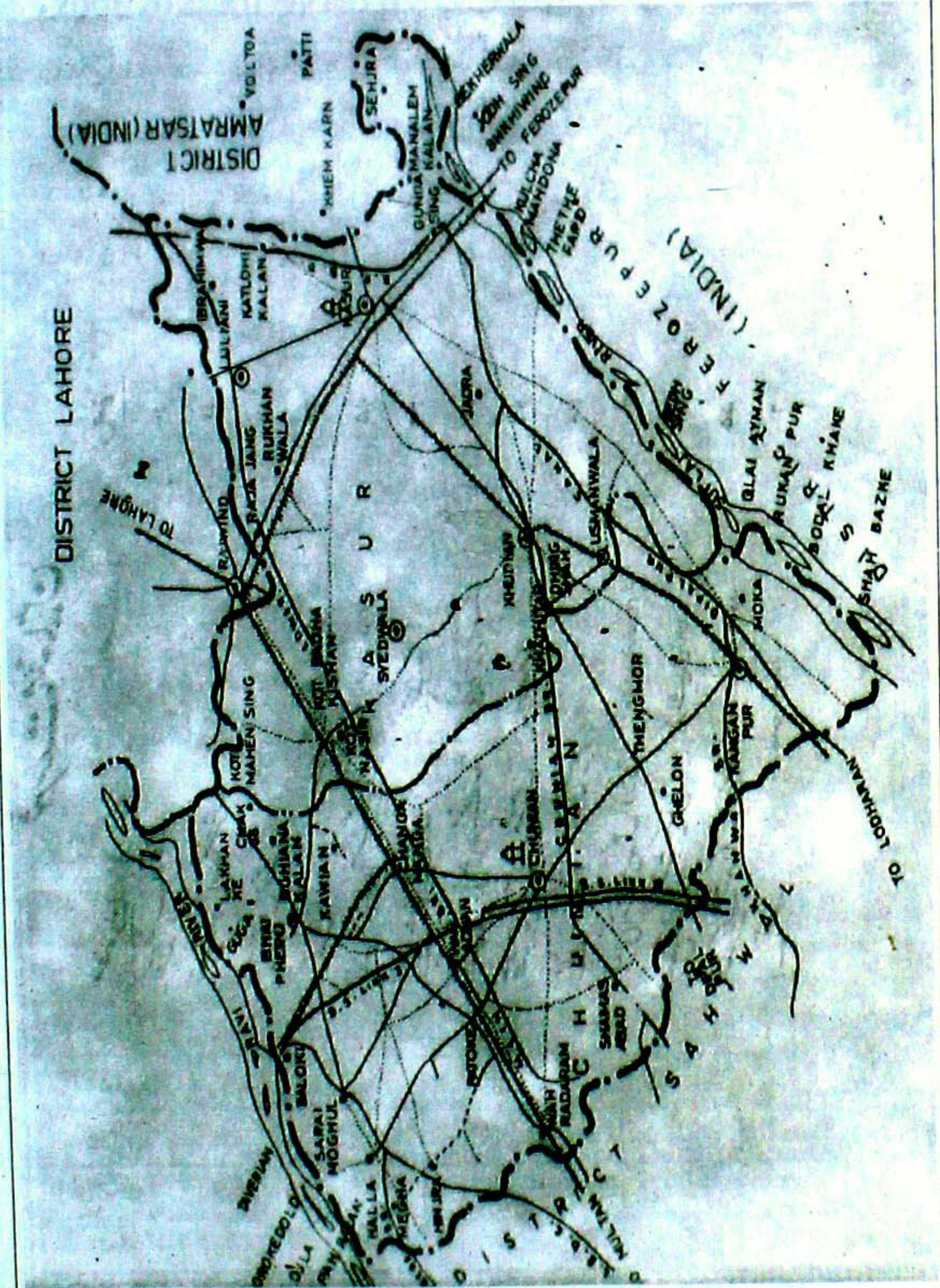
کارخانے
خدی مٹی کے برتن
بوتے بنانے کے کارخانے
کھجور کاری

رخ	زراعتی پیداوار
1	مکھن
2	چاول
3	کپاس
4	گنا
5	تھاکو
6	جلیں بڑیاں

نوٹ: پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور ولوں چھاپے چڑھی جغرافیائی معلومات (جماعت سوم) وچوں نیا گیا نقشہ

قصر نام تصور ہے ===== 22 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

ضلع بنن تون پھلان تصور دا نقشہ

لہور گزٹر 1916ء وچوں لیا گیا نقشہ

111152

پتراں دا ذکر قدیم ترین رزمیہ نظم (۱۰) "رامائن" (۱۱) وچ جملدا اے۔

ایسے روایت نوں عبد اللہ عبدی خوشگلی اپنی لکھت "اخبار الاولیاء" وچ بیان کردے
نیں پئی اجودھیادے دورا چوت بھرانواں نے لہورتے قصورا تے حکومت کیتی۔ اوہناں دے کئی
صدیاں مگروں لہورا تے راجہ کلراؤ تے قصورا تے راجہ کلپت داراج سی۔ قصور دے راجہ کلپت نے
اپنی وڈی فوج دی مدد نال لہورا تے اچن اچیت حملہ کردتا تے فتح پائی۔ اوہنے راجہ کلراؤ نوں گرفتار کر
لیا، پر فیروی اوہدے نال بڑا چنگا سلوک کیتا (۱۲)۔

۸۔ مہا بھارت ہندو ادب دی سبھ توں لمی رزمیہ نظم اے۔ جیہدے شعراں دی گتري 90 ہزار اے۔ ایہہ
18 جلدیاں تے اک ضمیمے اُتے مشتمل اے۔ پروفیسر سمجھتے موجب ایسے نظم دے لکھے جان دا عرصہ 200 ق م توں
400 ق م اے۔ خیال کیتا جاندا اے پئی ایہدے شاعر داناں رشی ویاسا اے

پروفیسر میکڈول موجب ایہدے لکھن والیاں دی گتري اک تو دھ اے۔ مہا بھارت دی کہانی موجب گنگا تے
جننادے وچلے علاقے اُتے اک زور آور قبیلہ بھرت حکومت کرداسی۔ ایسے سلطنت دے دارالخلافے داناں ہستنا
پوری سی۔ پر قبیلے دے بادشاہ دے دو پتر دھرت راشتر تے پانڈوسن۔ دھرت راشتر دے اک سو پتر سن۔ جیہناں
وچوں دریودھن سبھ توں وڈا سی۔ دھرت راشتر دے خانوادے نوں کورو کہیا جاندا سی۔ جد کہ پانڈو دے پنج پتر سن۔
جیہناں وچوں یدھ شتر، بھیم سین تے ارجن دے ناں ذکر جوگ نہیں۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی پنپے پانڈو
بھراواں دی اکو اک گھروالی سی۔ جیہد اناں درویدی سی۔

کورواں نے پانڈوواں نال جو اکھیڈیا۔ اوہناں مکاری کر کے پانڈوواں کولوں اوہناں دا تخت تے گھروالی
دونوں جت لے۔ اوہناں دربار وچ کئی وارد درویدی نوں اوہدی ساڑھی پاڑی کے ننگا کرن دی کوشش کیتی۔ ذکر
جوگ گل ایہہ وے پئی اوہناں جنی واروی اوہدی ساڑھی پاڑی۔ اوہدی ساڑھی نوں کورو ہو جان دی سی۔ اخیر اوہناں
درویدی نوں ایسے شرط اُتے آزاد کیتا پئی پانڈو باراں ورے جنگ وچ رہن گے۔ متھیا ہو یا یا گزرن مگروں
اوہناں نوں اوہناں دا تخت واپس کردتا جاوے گا۔ پرویا گزرن مگروں واپس آ کے جد اوہناں دھرت راشتر توں
تخت دی منگ کیتی تاں اوہنے چٹاننگا جواب دتا۔ جیہد اسنا ایہہ نکلیا پئی کورواں تے پانڈوواں وچالے گورو کیشتر
دے مقام اُتے اک خوفناک لڑائی ہوئی۔ جیہدے وچ ہندوستان دے کئی حکمراناں حصا لیا۔ یادو خانوادے دے
بادشاہ مہاراج کرشن جی نے وی پانڈوواں دا ساتھ دتا جد کہ شہزادہ ارجن نے اپنے رشتہ داراں نوں سامنے
ویکھدیاں ای رلت کرن توں انکار کردتا۔ پر فیروی مہاراج کرشن نے اک الہامی سنہیرا راہیں اوہنوں لڑائی وچ
رلت کرن لئی راضی کرلیا۔ مہاراج کرشن جی دے سنہیرے نوں "بھگوت گیتا" داناں دتا گیا۔ بھگوت گیتا دے
ہیرو مہاراج کرشن جی نوں وشنو دا اوتار سمجھیا جاندا اے۔ کدی اوہرام تے کدی اوہ کرشن دی صورت لوکائی ساہنے
آؤندا اے۔

مہا بھارت دی لڑائی 18 دیہاڑے ہوندی رہی۔ جیہد اسنا ایہہ نکلیا پئی دونوں پاسیوں لکھاں لوگ مارے گئے
۔ اخیر پانڈوواں میدان مارلیا۔ جد کہ کورواں نوں ہارتوں اڈر بادی داوی ساہمتا کرنا پیا۔

۹۔ i۔ قصور ابن رانا۔۔۔۔۔۔ مہا بھارت۔۔۔۔۔۔ عبرت نامہ از مفتی علی الدین جلد اول پنجابی ادبی
اکیڈمی (لہور 1961ء)۔ ص 86-87۔

ii۔ ماہنامہ السیف، اسلام آباد (فروری 1977ء) سوہنا شہر (قصور) ص 23-25۔

اک ہور روایت موجب قصر عربی زبان والفظاے۔ جیہدا مطلب محل اے۔ قصر دی جمع تصور اے (۱۳)۔ قصر قصران تے تصور ناں دیاں مسلم بستیاں دنیا دی تاریخ وچ پہلے دی موجودر ہیاں نیں (۱۴)۔

اک تہی روایت انج اے پئی ”قوصایاں قوشاناں دے اک بندے نے تصور دا بیہہ پھر رکھیا۔ اوہنے اوس دور موجب اک قلعہ اسار یا (۱۵)۔

اک روایت ایہہ وی اے پئی ”پرانا تصور موجودہ تصور دے مشرق وچ آبادی (۱۶)۔ پر ہن پرانے قلعے دے نشان وی مٹ گئے نیں۔

5۔ پہلے شہر قصور دی آبادی ہن والی آبادی توں جنوب وچ آبادی پر بوہت گھٹ سی (۱۷)۔

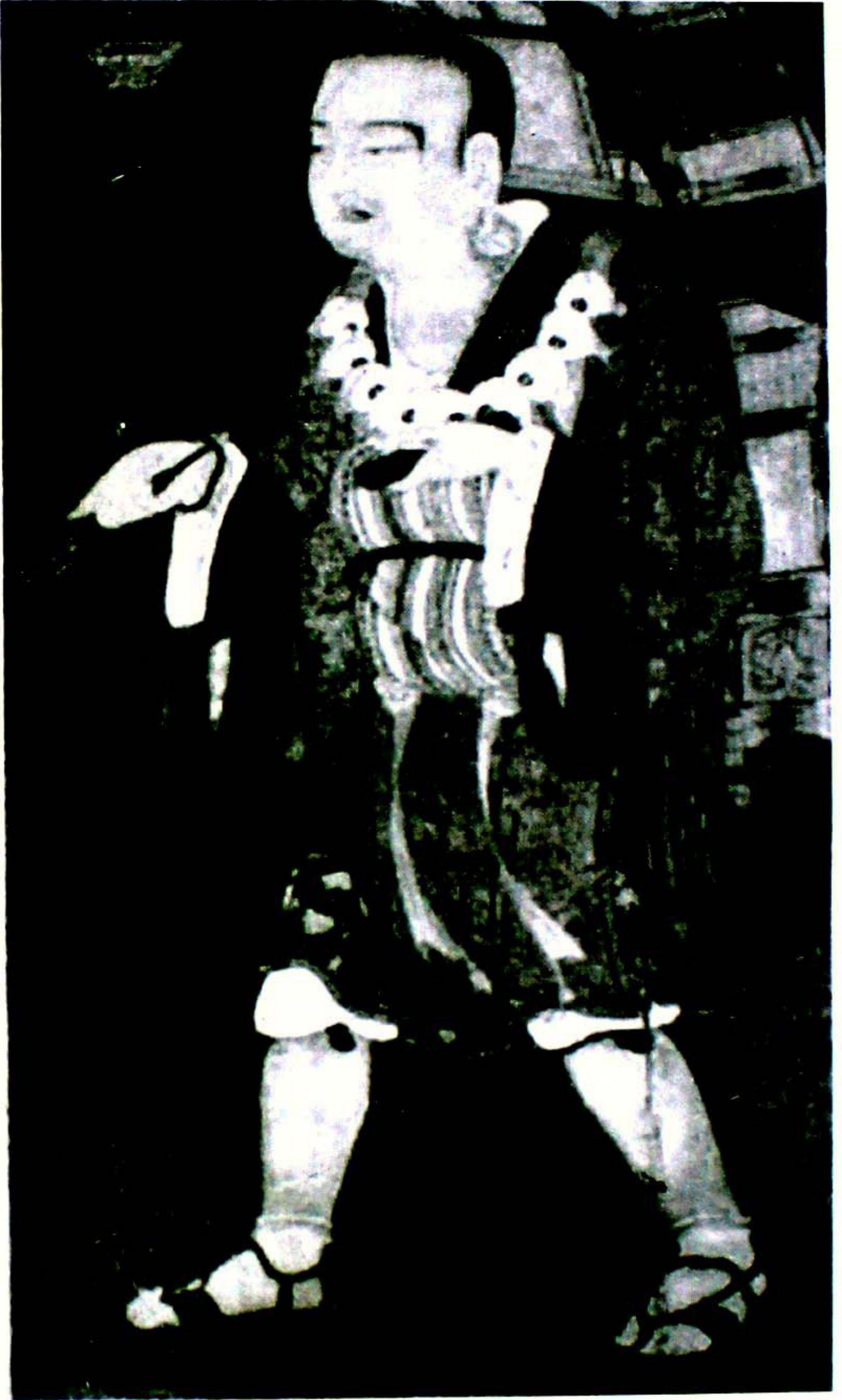
6۔ جنرل کننگھم نے وی تصور شہرنوں اوہناں گئے چنے شہراں وچ شمار کیتا اے (۱۸)۔

جیہدے ستویں صدی عیسوی دے زمانے وچ منے پر منے چینی سیاہ ہوئیں چونگ (ہیون سائٹ ۱۹)

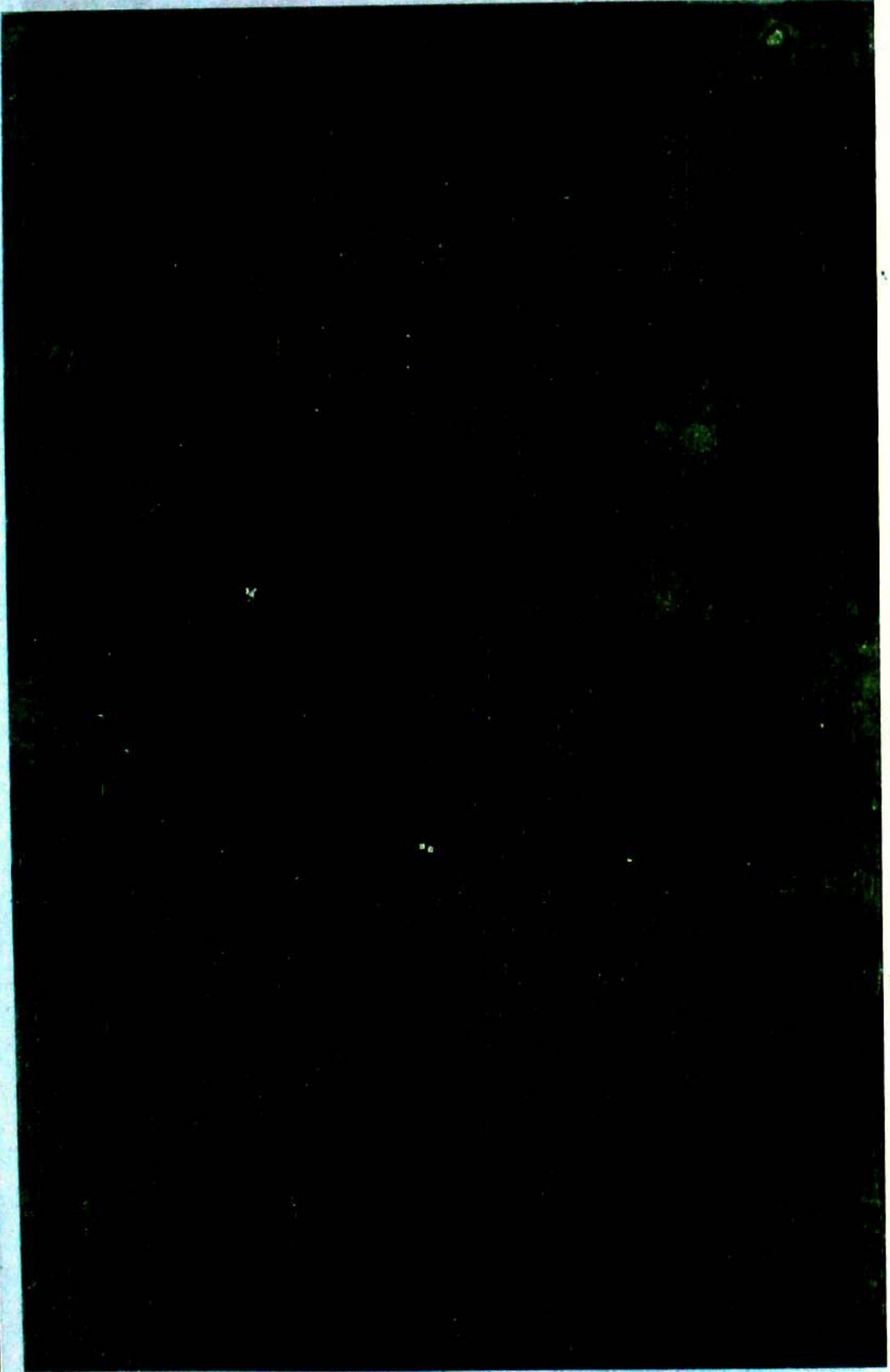
۱۰۔ رزمیہ نظم اچھی نظم نون آکھدے نیں جیہدے وچ اک یاں اک توں ودھ ہیرواں دے کارناے بیان کیے جاوے۔ ہندو ادب وچ دو لیاں نظماں ”رامائن“ تے ”مہا بھارت“ نون اچیرا مقام حاصل اے۔ جس زمانے وچ ایہہ نظماں لکھیاں گئیاں اوس زمانے نون رزمیہ (Epic Age) آکھیا جاندا اے۔ ایہہ نظماں چوٹی صدی قبل مسیح توں چوٹی صدی عیسوی دے زمانے وچ لکھیاں گئیاں۔ پہلے رامائن تے مگروں مہا بھارت لوکاں ساہنے آئی۔ رامائن تے مہا بھارت راہیں پنجویں صدی قبل مسیح توں چوٹی صدی عیسوی دے زمانے تائیں ہندوواں دی معاشرتی حیاتی زواجاں تے رسماں بارے جانکاری ملدی اے۔

۱۱۔ رامائن دی کہانی موجب اجودھیلا دے راجہ دسراتھ دیاں تین رانیاں (کوشیلہ، سمتر اتے کیکی) تے چار پتر (رام چندر جی، لکشمن، شتر وگن تے بھرت) سن۔ رانیاں وچوں رام چندر جی تے لکشمن نے کوشیلہ دی گکھ بھرت نے کیکی دی گکھ تے شتر وگن نے سمتر دی گکھ وچوں جنم لیا۔ اپنی حیاتی دے اخیر تے ویلے راجے نے اپنے وڈے پتر رام چندر جی نون اپنا ولی عہد بنا دتا۔ کجھ ویلا گزرن مگروں رام چندر جی نے سوئمردی رسم وچ کامیابی حاصل کیتی تے راجہ جنک دی دھی سیتا بی بی نال ویاہ کر لیا۔ رام چندر جی دیاں کامیابیاں نون ویکھ کے رانی کیکی نے حسد کیتا۔ کیوں جے اہ اپنے پتر بھرت نون اجودھیلا دا حکمران بنانا چاہندی سی۔ ایس لئی اہنے راجہ دسراتھ توں پرانے وعدے یاد کروائے تے اپنیاں دوسدھراں پوریاں کرن لئی تیار کر لیا۔ اہنے اپنے راجے نون آکھیا پئی رام چندر نون چوداں ورھیاں لئی بن باس دتا جائے تے اہدے پتر بھرت نون ولی عہد بنایا جائے۔ راجے نے اپنا وعدہ پورا کر دیاں ہو یاں اہنوں ولی عہد بنا دتا۔ ایس طرحاں رام چندر اپنی گھر والی سیتا بی بی تے نکلے بھرا لکشمن نون لے کے ڈنڈاک دے جنگل ٹر گیا۔

راجہ دسراتھ نے رانی کیکی دی سدھرتاں پوری کر دتی، پر آپوں صدمہ لیا تے ایس جگ توں چلانا کر گیا۔ کجھ عرصہ گزرن مگروں بھرت اپنے بھرا رام چندر نون واپس لیاؤن لئی ڈنڈاک گیا، پر اہنے انکار کر دتا تے بیراگی داروپ دھار کے زندگی گزارن دا فیصلہ کیتا۔ اچن چیت اک دن رام چندر جی شکار گئی گئے تاں سری لنکا دے بادشاہ راون نے اہدی گھر والی سیتا نون اغوا کر لیا تے جا کے اک باغ وچ قید کر دتا۔ اہنے سیتا نال ویاہ کرن دی سدھر کیتی۔ پر اہنے انکار کر دتا۔ دو جے پاسے رام چندر جی نے ہنومان دی مدد نال سر لنکا اتے حملہ کر دتا تے اپنی

مشہور چینی سیاہ ہیون سانگ (630ء - 644ء) دی انٹرنیٹ توں لئی گئی تصویر

مشہور چینی سیاہ ہیون سا نگ (630ء - 644ء) دے سفر نامے دا انٹرنیٹ توں لیا گیا نقشہ

قصر نام قصور ہے ===== 27 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 دے نظری آئے۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی اوہنے قصور دے ہم عمر شہر لہور دا ذکر تک وی نہیں
 کیتا (۲۰)۔ ایہدی وڈی وجہ خورے ایہہ وے پئی لہور شہر وچوں اوہدا گزرنہ ہو یا ہو وے۔

7- قصور شہر محمود غزنوی (۲۱) دے دور وچ آباد ہو یا۔ 11 ویں صدی عیسوی وچ
 اوہناں ہندوستان اُتے کئی حملے کیتے۔ حملیاں ویلے اوہدے نال عیسیٰ زئی افغان لوگ وی
 آوندے رہے۔ جیہناں پنجاب دے اک علاقے نوں بوہت پسند کیتا تے اوہدے وچ آباد ہو
 گئے۔ اوہناں اپنے قصبے داناں ”قصور“ رکھیا۔ مفتی خیر الدین ہوری اپنی لکھت ”عبرت نامہ“ وچ
 لکھدے نیں پئی ”لہور دے گورنر ملک ایاز پاروں عیسیٰ زئی افغان دریا دے کنڈھے ہریالی ویکھ
 کے اتھے ای آباد ہو گئے۔“

حضرت فرید الدین مسعود
 گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ

8- اک روایت بیان کیتی جاندی اے پئی شیخ فرید الدین
 مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ (۲۲) دے دادا قاضی شعیب
 (۲۳) ہوری منگولاں دی فتنہ کری توں تنگ آکے کابل نوں چھڈ کے
 617 ہجری (12 ویں صدی عیسوی) وچ پنجاب آوے۔ اوہناں
 کجھ عرصہ قصور وچ ای گزاریا۔ پر بعدوں اوہ ضلع ملتان (کھوتو
 وال ۲۴) دے قاضی مقرر ہوئے۔ اخیر اوہ دریائے ستلج دے کنڈھے
 اجودھن (پاکپتن) وچ ڈیرہ لا بیٹھے۔

پستانوں آزاد کروالیا۔ فیراہ اجودھیا پرت آیا تے اک وار فیربادشاہ بن گیا۔ ہن رام چندر جی تے سیتا بی بی ہسی
 خشی رہن لگ پئے۔ پر لوکا کی دے مونہوں سیتا اُتے راون دی محبت دا الزام سن کے رام چندر جی اُہنوں محل
 وچوں کڈھ دتا۔ اہ جنگل ٹرگنی تے اوتھے والہکی رشی دے کول پناہ لے لئی۔ اوتھے ای اُہنے دو پتراس (لاواتے
 کش) نوں جنم دتا۔ پر کجھ ویلا گزرن مگروں رام چندر تے سیتا وچالے جنم لین والی غلط فیسی دور ہو گئی تاں اہ اک
 وار فیربہسی خشی رہن لگ پئے۔

(۱۲) اخبار الاولیاء از عبداللہ عبدی خویشگی (1703) ترجمہ مولوی محمد شفیع اولیاءے قصور ص۔ 263

13. An Afghan Colony of Kasur, Islamic Review, Mulvi
 Muhammad Shafi (Deccan, July, 1929)

۱۴- فتوح البلدان (باب ق)

۱۵- ایک شہر ایک روایت قصور بروشر (1976ء) بحوالہ مضمون۔ قصور تاریخ کے آئینے میں از نذیر احمد چودھری
 ڈائریکٹر آرکائیوز پنجاب صفحہ 27

۱۶- موجودہ قصور دے نشان، جو یس کوٹ یاں قلعہ نماں عمارتاں محمد شاہ دے دور وچ بنائیاں گیاں۔ اوس ویلے
 بوہت سارے نویں بوہے وی بنائے گئے۔

۱۷- تاریخ مخزن پنجاب از مفتی غلام سرور قریشی۔

ایسے روایتوں میں خور دھوری اپنی لکھت ”سیر الاولیاء“ دے صفحہ نمبر 49 اُتے بیان کر دے
نیں۔ ”مغلیہ دور توں پہلاں حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر (۲۵) دے دادا حضرت قاضی
شعیب غز قوم دے حملیاں توں تنگ آ کے 552 ہجری بمطابق 1157ء وچ کابل توں لہور
آئے۔ فیر لہور توں قصور آوے۔ اوس ویلے قصور دے قاضی نے اوہناں نوں کھلیاں بانہواں جی
آیاں نوں آکھیا تے اوہناں دی پریشانی بارے اوس زمانے دے بادشاہ نوں لکھیا۔“

9۔ اک ہور روایت موجب پٹھان پہلے پہل شہاب الدین غوری (۲۶) نال اپنے وطن
مالوف کوہ نیروزہ نوں چھڈ کے غزنی آئے۔ ایتھوں اوہ ملتان جاوے۔ پراوتھے وی اوہناں نوں
اوتھوں دی آب و ہوا اس نہ آئی۔ ایس لئی اوہ ملتان نوں چھڈ کے قصور آوے (۲۷)۔ ایس توں
ثابت ہوندا اے پئی دریا کنڈھے آباد ایہہ شہر کسے نہ کسے روپ وچ شہاب الدین غوری توں
پہلاں وی موجود سی (۲۸)۔

10۔ اک روایت موجب ”سلطان شمس الدین دی دھی رضیہ سلطانہ (۲۹) مسلمان
حکمراناں وچوں پہلی عورت حکمران سی۔ بٹھنڈہ دے میدان وچ اوہنوں ہار داسا منا کرنا پیا تاں اوہ

۱۸۔ Imperial Gazetteer of India, Vol. 22. Oxford. 1908.

۱۹۔ ہیون سانگ اک چینی سیاح سی۔ جینے تھائیسر دے حکمران پر بھاروردھن دے نکے پتر ہرش وردھن دے دور
(606ء -- 647ء) وچ ہندوستان دا دورہ کچھا۔ اُنہوں سیاحواں دا شہزادہ آکھیا جانداسی۔ اُہ آپوں اک بدھ
راہب سی۔ اُنہوں ہندوستان وچ موجود بدھ مت دے پوتر استھاناں تے صحیفے دیکھن دا چاہا سی۔ جہدے لئی اُہ
630ء توں 644ء تیکر پندرہاں دورھے برصغیر وچ رہیا۔ اپنے وطن پرتن ویلے اُہ اپنے نال مہاتماں بدھ دیاں کئی
یاواں لے گیا تے اپنی حیاتی دے اخیر لے دم تائیں اُہ بدھ دے صحیفیاں دا ترجمہ تے اپنا سفر نامہ الیکد ارہیا۔
اُہ دے سفر نامے وچوں سٹویں صدی دے ہندوستان دے سماجی، سیاسی، معاشرتی، ثقافتی تے فوجی حالات بارے
جانکاری ملدی اے۔

۲۰۔ ایک شہر ایک روایت..... بروشر قصور (1976ء) قصور آرٹ کونسل، قصور۔

۲۱۔ غزنی دے سلطان بکتگیں دے گھر 971ء وچ محمود غزنوی نے اکھ کھولی۔ اُہ آپوں بوہت بہادر تے ذہین سی۔
987ء وچ اُسے ہندوواں دے راجا جے پال دے خلاف لغمان دی لڑائی وچ ودھ چڑھ کے حصا لیا تے بہادری
دکھائی۔ جہدے بدلے اُنہوں صوبہ خراسان دا گورنر بنا دتا گیا۔ پر بکتگیں نے اپنے وڈے پتر محمود دی تھاں نکے پتر
اسماعیل نوں اپنا جانشین بنا دتا۔ محمود نے اپنے پیودی وفات مگروں غزنی دے تخت اُتے قبھا کر لیا۔ اُسے ہندوستان
اُتے ستاراں حملے کیتے تے 1026ء وچ اپنے سولہویں حملے وچ سوراشر وچ سومنات مندروں توڑ بھن دتا۔ ایس
طرحاں اُسے اپنے 32 ورہیاں دے دور وچ افغانستان، پنجاب تے ماورالنہروں اپنی سلطنت دا حصا بنا کے غزنی
سلطنت دیاں حداں ہندوستان دے وسط تیکر کھلا روتیاں۔ عباسی خلیفہ القادر نے اُنہوں یا مین الدولہ تے
امین الملک دے خطاباں توں نوازیا۔

قصر نام قصور ہے۔ = = = = = 29 = = = = = ڈاکٹر ریاض انجم

قصور نون نس آئی۔ اوہدے نال اوہد ا غلام وی سی۔ اوہد ا پچھا کرن والیاں اوہنوں تے اوہدے غلام نون قصور وچ ای شہید کردتا۔ اوہدی قبر (۳۰) قصور دے پرانے قبرستان وچ ای دی جاندی اے (۳۱)۔

مزار رضیہ سلطانہ (قبرستان خواجہ غلام محی الدین دائم الحضور قصوری)

۲۲- Life and Times of Farid - ud - Din Ganj-e-Shakar,
Khaliq Ahmad Nizami, Aligarh.

- ۲۳- مقالات حافظ محمود شیرانی، جلد اول، مجلس ترقی ادب (لہور 1966ء) ص 137۔
- ۲۴- آکھیا بابا فرید نے، محمد آصف خاں، پنجابی ادبی بورڈ (لہور 1978ء) ص 32۔
- ۲۵- پنجابی شاعراں دا تذکرہ وچ مولانا بخش کشتہ ہوری حضرت شیخ فرید الدین مسعود گنج شکر بارے صفحہ نمبر 33 اُتے لکھدے نیں پئی "فرید الدین مسعود ہوری رمضان دی پہلی تاریخ 569 ہجری بمطابق 1173ء وچ کھوتوال تحصیل وھاڑی تے ضلع ملتان دے وسنیک قاضی جمال الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ جہڑے محمود غزنوی دے بھنویں سن۔ سلطان شہاب الدین غوری دے دور وچ اہ کابل توں قصور آوے تے فیر کھوتوال چلے گئے۔ ذکر جوگ گل اہ دے پئی اہناں دا تاجرانس ستارھویں پشت وچ دو جے خلیفہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نال جاملہ اے۔
- فرید الدین ہوراں مڈھلی تعلیم کھوتوال توں وصولی۔ جد کہ اعلیٰ تعلیم ملتان دے مولوی منہاج الدین توں حاصل کیچے۔ ایس توں اڈ اہناں خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ اُتے بیعت کیٹی۔ اخیر 95 ورھیاں دی عمر وچ پاکپتن (اجودھن) وچ محرم الحرام دی 5 تاریخ 664 ہجری بمطابق 1266ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گے۔ آپ دادر بار آپ دے خسر سلطان غیاث الدین بلبن نے حضرت نظام الدین اولیاء رحمۃ اللہ علیہ دی نگرانی وچ بنوایا۔ جتھے ہرورھے محرم دی 5، 6 تاریخ نوں آپ داعرس بڑی عقیدت تے احترام نال منایا جاندا اے۔
- ۲۶- شہاب الدین محمد غوری نوں ہندوستان وچ مسلم حکومت دا بانی سمجھیا جاندا اے۔ اُہنے غورتے غزنی دے علاقے اُتے اپنی حکومت پکی کرن مگروں ہندوستان نوں فتح کرن دا فیصلہ کیا۔ 1175ء وچ اُہنے ملتان تے

قصر نام قصور ہے ===== 30 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

11- امیر خسرو (۳۲) ہوری اپنی مثنوی قرآن السعدین (۳۳) وچ سامانہ تے لہور اُتے مغلان دی تباہی دا ویر و انج بیان کردے نظر آؤندے نیں (۳۴)۔

از قدم شوم مغل آں بلاد نام و نشانی ز عمارت ندارد

از حد سامانہ (۳۵) تالا ہور شیخ عمارت نیست مگر در قصور

ترجمہ: مغلان (منگولاں) دے منحوس قدماں یعنی عارت گری توں سوہنے ڈھنگ نال اُساریاں ہویاں عمارتاں تے بنیاں بنائیاں بستیاں اُجڑ گئیاں۔ سامانہ توں لے کے لاہور تیکر تفصیل بند شہر قصور توں اڈ کوئی عمارت وی باقی نہ رہی۔

اُتے دتے ہوئے شعراں توں ثابت ہوندا اے پئی قصور پکیاں عمارتاں والی بستی رہی اے (۳۶)۔

12- اک روایت بیان کیتی جاندی اے پئی ”غیاث الدین بلبن (۳۷) دے زمانے

اوچھ دے علاقے فتح کیتے۔ پر غلط منصوبہ بندی پاروں اُنہوں 1178ء وچ گجرات دے حاکم بہیم دیو دے ہتھوں ہار دا ساہمنا کرنا پیا۔ اپنی ایس ہار دا اُہنے اہ شاہ کڈھیا پئی ہندوستان نوں فتح کرن لئی ضروری اے، پہلے پنجاب نوں فتح کیتا جاوے۔ ایس سلسلے وچ اُنہوں 1191ء وچ لہور نوں فتح کر کے اخیر لے غزنوی بادشاہ خسرو ملک نوں گرفتار کر لیا تے اسلامی حکومت بنا کے قطب الدین ایبک نوں اپنا نائب بنا دتا۔ 1205ء وچ وسطی پنجاب وچ کھوکھراں نے بغاوت کردتی تاں اُہ (شہاب الدین غوری) غزنی توں آیا تے بغاوت نوں روکیا۔ فروری 1206ء وچ جد اُہ غزنی جا رہیا سی۔ جہلم دے نیڑے تیرے دیک دے مقام اُتے نماز ادا کردیاں ہویاں

دشمنان اُنہوں شہید کردتا۔ اُہدی زینہ اولاد نہیں سی۔ ایس لئی اُہدی سلطنت غلاماں نے سنبھال لئی۔ جویں کہ ہندوستان قطب الدین ایبک، سندھ ناصر الدین قباچہ تے غزنی تاج الدین یلدوز نے

۲۷- سیرستان از مبارز الدولہ پیر محمد ابراہیم خاں خویسکی قصوری (مطبوعہ ملتان 1854ء)

۲۸- کبہا جاند اے پئی قصور دے نیڑے ای رُکھاں والا (اصل ناں راؤ خانوالہ) دی اک پرانا قصبہ اے۔

۲۹- رضیہ سلطانہ دلی دے سلطان شمس الدین التمش دے گھر پیدا ہوئی۔ جہڑا آپوں قطب الدین ایبک دا خریدیا ہويا غلام سی۔ پر بعدوں اُہدا جوانی بنیا۔ اُہنے اپنے نا اہل پُتراں دی تھاں اپنی دھی رضیہ سلطانہ نوں اپنا جانشین بنایا۔ پر اُہدی وفات مگروں دلی دے ترک سرداراں 1236ء وچ رضیہ نوں اپنا حکمران نہ نیا تے اُہدے بھرارکن الدین فیروز شاہ نوں تخت اُتے بٹھا دتا۔ اُہ اک نا اہل تے عیاش حکمران سی۔ ایس لئی اُہنے اپنی سلطنت دا بندوبست اپنی ماں شاہ ترکان دے ہتھ دے دتا اُہ اک ظالم عورت سی۔ ایس لئی لہور، ہانسی، ملتان تے بدایوں دے گورنراں اُہدی حکومت نوں نہ قبولیا تے بغاوت کردتی۔ سلطان رکن الدین فیروز شاہ نے بغاوت نوں مکاؤن لئی اپنے وزیر محمد جنیدی نوں چنیا۔ اُہنے وی غداری کیتی تے اُہدی ماں شاہ ترکان نوں قتل کردتا۔ دو بے پاسے رکن الدین وی لڑائی وچ ماریا گیا تاں دلی دے امراء نے رضیہ سلطانہ نوں تخت اُتے بٹھا دتا۔ اُہدا شاہ نکلیا پئی دلی دے لوکاں اُہدا ساتھ دتا،

قصر نام قصور ہے ===== 31 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 وچ تے اوہدے مگروں وی دریائے بیاس (۳۸) عرف ویاہیاں بیا (موجودہ ستلج) دے کنڈھے اُتے
 آباد شہر دی آبادی بوہت گھٹ سی۔ دریائے بیاس نے 18 ویں صدی وچ راہ بدل لیا تے ہن اوہدی
 تھاں ستلج نے لے لئی اے (۳۹)۔

نور پور ڈوگراں دے لاگے اک پنڈ چوہا جھر مٹ وچوں لئی گئی تصویر جتھے کدی بیاس دریا وگدا سی۔

13۔ منے پرمنے تاریخ دان ضیاء الدین برنی ہوری اپنی لکھت ”تاریخ فیروز شاہی“
 وچ لکھدے نیں پئی ”غیاث الدین تغلق (۴۰) دے درباری امراء وچ ملک سراج دین قصوری وی
 شامل سی۔ اوہ قصور دے وسنیک ہون پاروں قصوری مشہور سی۔“

جد کہ دارالخلافہ توں باہر ملتان، ہانسی، بدایوں تے لہور دے گورنراں اک دار فیہ بغاوت کردتی۔ پر اُہنے باغیاں
 اُتے قابو پالیا تے وزیر محمد جنیدی نوں اک لڑائی وچ مار دتا۔
 منہاج السراج دے لکھاری موجب ”لکھنوتی توں دیمل تیکر سارے سرداراں اُہدی اطاعت قبول کر لئی۔ ایس
 طرحاں رضیہ سلطانہ نے اپنی حکومت نوں پکا کیتا تے بندیاں وانگ کپڑے پا کے شاہی دربار سجاؤن لگ پئی۔ اجن
 چیت اک جیشی غلام جلال الدین یا قوت لئی اُہدی بوہتی توجہ نے اُہدی مشہوری گھٹا دتی۔ ترک سرداراں نے اُہدے
 ایس عمل نوں پسند نہ کیتا تے اُہدے ویری ہو گئے جد کہ ٹھنڈہ دے گورنر ملک اختیار الدین التونیہ نے بغاوت کر
 دتی۔ اُہنے بغاوت نوں مکاؤن لئی ٹھنڈہ اُتے حملہ کر دتا۔ پر التونیہ دے سنگیاں اُہدے غلام نوں مار دتا تے اُہنوں
 گرفتار کر لیا۔ کیہا جاندا اے پئی التونیہ نے رضیہ نال ویاہ کر لیا۔ دو جے پاسے رضیہ دے ٹھنڈہ وچ گرفتار ہون
 پاروں دلی دے سرداراں نے اُہدے بہرام شاہ نوں تخت اُتے بٹھا دتا۔ کجھ ویلا گزرن مگروں التونیہ تے رضیہ سلطانہ
 نے دلی اُتے قبھا کرن دی کوشش کیتی، پر 13 اکتوبر 1240ء نوں لڑی جان والی جنگ وچ ہار داسا منا کرنا پیا۔ اخیر
 بہرام شاہ دلی دس سلطان بن بیٹھا۔ ۳۰۔ خواجہ غلام محی الدین قصوری والے قبرستان وچ نواب حسین خاں دی

14۔ مفتی غلام سرور اپنی لکھت ”تاریخ مخزن پنجاب“ وچ لکھدے نیں پئی ”امیر تیمور (۳۱) دے ہند اُتے حملے مگروں ہندی مرکزی قوت کمزور پئے گئی۔ ایس موقعے توں فیدہ چکدیاں ہویاں دیہ پالپور دے حاکم بہلول لودھی نے آسانی نال دلی دی بادشاہت سنبھال لئی تے تصور دے آل دوالے داہریا بھریا علاقہ اپنے سنگیاں (پٹھاناں) نوں جاگیراں دی شکل وچ بخش دتا۔ کیوں جے اچھے لوکاں دی اہمیت ہر دور وچ منی گئی اے۔ ایس لئی اوہ (پٹھان) اپنی بہادری پاروں مرکزی سرکار توں منصب داریاں وصول دے رہے۔“

اُتے دتی ہوئی روایت نوں انج دی بیان کیتا جاندا اے پئی ”مغلاں دی فوج دے حملیاں پاروں تصور شہر اکای اُجڑ گیا۔ اخیر جد امیر تیمور پنجاب وچ آیا تاں اوہنے ساری بھوئیں تے غیر آباد شہر اپنے سنگی افغاناں نوں دے کے آباد کردتا۔“

خضر خانہ سلطنت وچ جد ملک بہلول لودھی افغان دیہ پالپور تے لہور دا حاکم بنیا تاں اوہنے شیخا کیکر دے اغوا دے بدلے دلی سلطنت اُتے قبھا کرن دا ارادہ کیتا۔ ایس سلسلے وچ اوہنے اپنے افغاناں نوں اتھے آباد کیتا تے جاگیراں دتیاں۔ تاں جے اوہ مہماں ویلے کم آون۔ سگوں تصور دی واہی نیجی تے ملکیت وی اوہناں نوں عطا کردتی۔ اوہ لوگ پہلاں ای شاہی نوکر

قبر دے لاکے رضیہ سلطانہ دی قبر موجود اے۔ اک اندازے موجب اہ قبر اک مرلہ زمین اُتے بنی ہوئی اے۔ قبر دی اُساری پرانی کئی اٹ دی اے تے تھراز میں نالوں تن فٹ اُچا اے۔ کیتا جاندا اے پئی وچکار رضیہ سلطانہ دی قبر اے تے پواندھی ولوں کجے پاسے اُہدے سر ہانے اُہدے غلام دی قبر اے۔

۳۱۔ تاریخ پنجاب اور افاغنه تصور کا کردار... از محمد ایوب خاں... تعارف... ڈاکٹر وحید اختر عشرت ص (ع)۔ النور پرنٹرز و پبلشرز ۳/۲ فیصل نگر، ملتان روڈ لہور۔ 25 پاکستان۔ (نومبر 1988ء)۔

۳۲۔ امیر خسرو اصل ناں ابوالحسن یحییٰ الدولہ تے تخلص خسرو سی۔ اہ 1253ء وچ آگرہ دے علاقے قلیالی وچ امیر سیف الدین محمود دے گھر پیدا ہوئے۔ اہناں حضرت نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے ترک اللہ دا خطاب وصولیا اہناں دے شعراں دی گتیری چار لکھ بیان کیتی جاندی اے۔ اہ شاعر ہون توں اڈ موسیقار وی سن۔ اہناں کئی راگ تے راگنیاں ایجاد کیتیاں۔ اہ پنجاہ ورھے دلی دربار نال جوئے رہے تے اخیر 18 شوال 725 ہجری بمطابق 1325ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

۳۳۔ مثنوی قرآن المسعدین از امیر خسرو (1277 ہجری) ص، 64۔ مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لہور

۳۴۔ (i) جلال الدین خوارزم شاہ اُتے 607 ہجری بمطابق 1210ء وچ چنگیز خاں مغل دا حملہ۔

(ii) محمد شاہ اُتے 655 ہجری بمطابق 1256ء وچ طومار خاں مغل دے ہتھ اُتے حملہ۔

(iii) جلال الدین فیروز خلجی اُتے 660 ہجری بمطابق 1290ء وچ ہلاکو خاں دے پوترے عبداللہ مغل

دے حملے۔

قصر نام قصور ہے ===== 33 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
تے مالدار سن۔ ایہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی تھوڑے ای چر مگروں ایہہ شہر (قصور) بڑا بارونق شہر ہو

گیا (۴۲)۔

15- تاریخ مبارک شاہی موجب شیخ علی مغل

امیر کابل نے 834 ہجری بمطابق 1420ء وچ ہند اُتے
حملہ کیتا تے قصور وچوں لکھیا (۴۳)۔

16- اک روایت موجب گردو نانک جی

(۴۴) دیہ پاپورتوں چو نیاں چو نیاں توں کنگن پور راہیں
قصور آئے تے اتھے کجھ عرصہ گزاریا۔ فیراوہ ایہتھوں ہیبت
پور پٹی ٹر گئے (۴۵)۔

بابا گرونانک جی

17- اک روایت موجب جد قصور وچ زیادہ مکان کچے سن۔ اوس ویلے ظہیر الدین بابر دے

زمانے وچ کجھ چر قصور بیکانیر دے راجہ رائے سنگھ (۴۶) دی جاگیر وی رہیا۔ جیہدا خویشگی
افغاناں بوہت ہرکھ کیتا۔ پراکبر اگے اوہناں دی کوئی واہ نہ چلی۔ ایس لئی اوہ کوڑہ گھٹ پی

کے رہ گئے (۴۷)۔

(iv) علاؤ الدین خلجی اُتے 665 ہجری بمطابق 1296ء وچ ضمیر دوآخاں، علی بیگ تے تریاک خاں
دے حملے۔ جہدے توں قصور تے لہوردی تباہی ہوئی۔ (تاریخ فرشتہ، جلد اول)۔

۳۵- (i) ماہنامہ السیف، اسلام آباد، فروری (1977ء)، سوہنا شہر (قصور) ص 23 تا 25۔

(ii) جغرافیہ پنجاب، مولف عطر چند (1946ء) ص 49۔

۳۶- Lahore, its history - 1892. P.3.

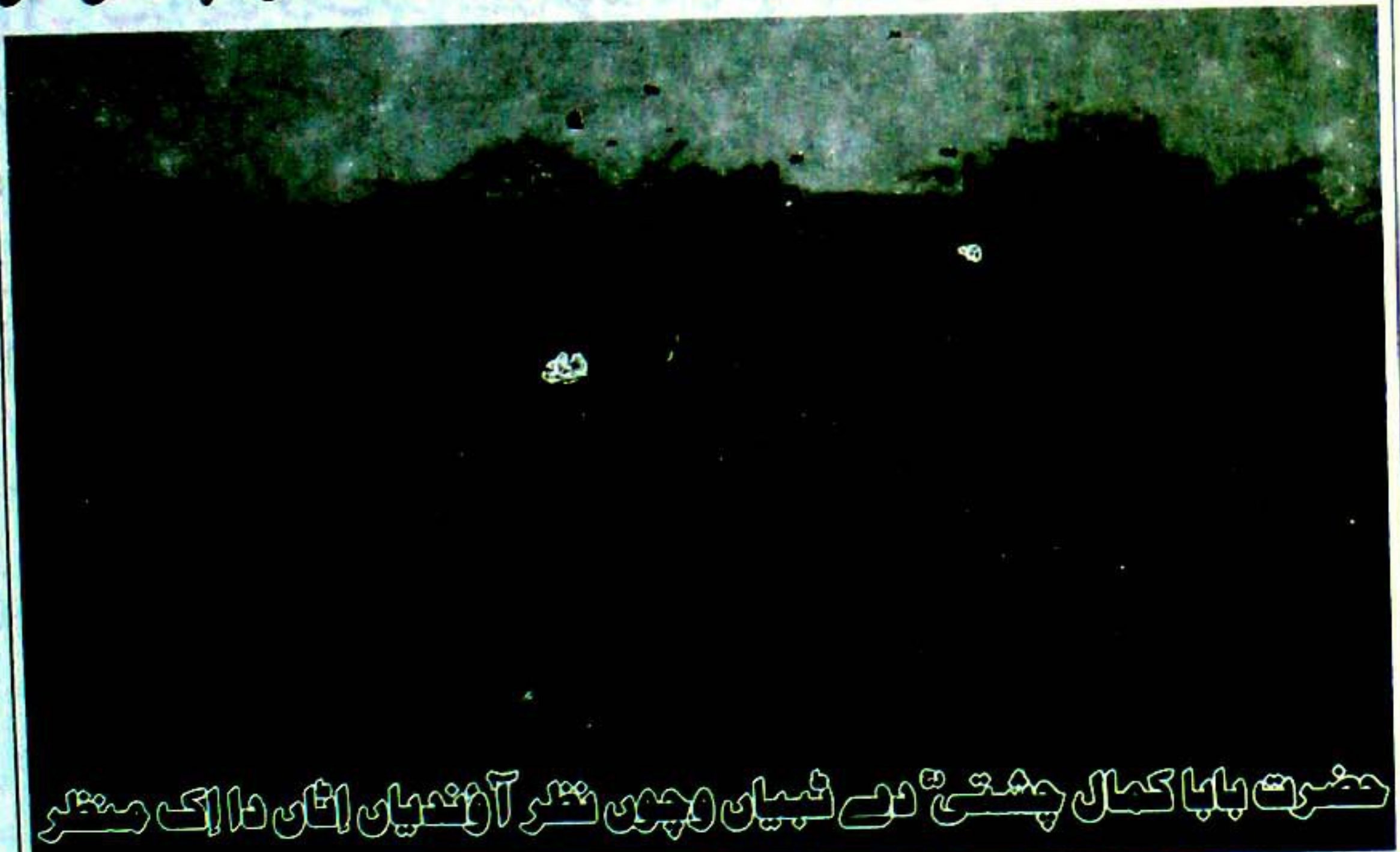
۳۷- غیاث الدین بلبن اک الباری ترک سی۔ جہوں جوانی ویلے ای منگولاں نے بھرہ دے جمال الدین دے
جتھہ وچ دتاسی۔ پر جد اُہ دلی آیاتاں اُہنوں شمس الدین التمش نے خرید لیا۔ کیوں جے اُہ آپوں وی قطب الدین ایبک دا
خریدیا ہو یا غلام سی۔ غیاث الدین نے چھیتی ای سلطان التمش دے دل وچ گھر کر لیا تے اُہ دے چالی خاص بندیاں
وچ شامل ہو گیا۔ التمش دی دمی رضیہ سلطانہ نے اُہنوں شکار دا آگوہتھ بنا دتا۔ جد کہ التمش دے پتر بہرام شاہ نے
اُہ دے توں خوش ہو کے اُہنوں ریواڑی (پنجاب) تے ضلع ہانسی وچ جاگیراں عطاء کیتیاں۔ غیاث الدین بلبن
اک قابل جرنیل سی۔ نصیر الدین محمود (1246ء-1266ء) دی وفات مگروں اُہ 1266ء وچ دلی دا سلطان بنیا
تے 1286ء تیکر رہیا۔ اُہنے اپنے لئی کل الہی (الہی داسا یہ) دا خطاب اختیار کیتا۔

۳۸- بیاس بھارتی پنجاب دا اک دریا اے۔ جہدا منبع کوہ ہمالیہ وچ کوہستان شملہ وچ سواتیراں ہزار فٹ دی
بلندی اُتے اے۔ اہ دریا جالندھرتے امرتسر وچوں وگدا اے تے فیروز پور نیڑے ہری پور دے پٹن اُتے دریا
نئے سٹیج وچ مل جاندا اے۔ جہدا قصورتوں کجھ میل دی وٹھ اُتے اے۔ اہ دریا پاکستان وچ سٹیج دے نال توں ای دا
غل ہوندا اے۔ اہدی لمبائی 295 میل اے۔ ذکر جوگ گل اہ دے پئی 326 ق م وچ سکندر اعظم ایس دریا تیکر
آیاتے راجا پورس نوں ہرا کے واپس ٹر گیا۔

اک ہور روایت موجب راجہ رائے سنگھ نے بابا کمال چشتی رحمۃ اللہ علیہ دے مزار لاگے کئی وار قلعہ بناؤن دی کوشش کیتی۔ پر ہر وار کندھان ڈگ پیندیاں سن۔ لوک لہنوں بابا کمال چشتی جی ہوراں دی کرامت آکھدے نیں (۳۸)۔

مفتی غلام سرور ہوراں اخبار الاولیاء دی مزار حضرت بابا کمال چشتیؒ روایت نوں اگے ٹور دیاں لکھیا اے پئی بیکانیر داراجہ قصور اُتے حکومت کرداسی۔ جد بہلول لودھی

حضرت بابا کمال چشتیؒ دے شبیان وچوں نظر آؤندیاں اٹان دا اک منظر

۳۹۔ (۱) مختصر پنجابی ترجمہ تاریخ بوٹے شاہ (گرگھی) ترجمہ از بہلول لدھیانوی، مطبوعہ (لدھیانہ 1850ء)۔

(۲) بوٹے شاہ، تاریخ پنجاب۔ فارسی قلمی نسخہ مخزونہ پنجاب پبلک لائبریری لہور و پنجاب یونیورسٹی لائبریری لہور۔

(۳) اسرار صدی از ادارہ تحقیقات پاکستان، دانوگاہ پنجاب (لہور 1965ء) ص 71۔

۴۰۔ غازی ملک نے غیاث الدین دالقب اختیار کیتا۔ اہ پیولوں ترک تے ماں ولوں ہندوستانی سی۔ کیوں جے اہدے باپو نے غیاث الدین بلبن دے دور وچ اک ہندوستانی بی بی نال ویاہ کیتا سی۔ غیاث الدین تغلق اک تجربہ کار سپاہی سی۔ اُسنے علاؤ الدین خلجی دے دور وچ منگولاں نوں کئی وار ہرایا۔ جہدے بد لے اُنہوں دی پاپور دا گورنر

افغان (۴۹) دادور آیاتاں اوہدی قوم دے لوگ کابل وچوں پنجاب آؤن لگ پئے۔ اوس ویلے پیرابلوچ ناں دا اک ڈاکو تصور آؤندا تے زمینداراں نوں لٹ کے ٹر جاندے۔ راجہ اوہدے توں بوہت تنگ سی۔ ایس لئی اوہنے کجھ افغان اوس ڈاکو دی سرکوبی لئی رکھے۔ افغاناں نے اوہدی سرکوبی کیتی۔ جیہدے توں راجہ بوہت خوش ہویا تے اوہناں نوں اپنے علاقے وچ رہن دی اجازت دے دی۔ ایس طرحاں ایہہ قصبہ افغاناں دا گھر بن گیا۔ ہولی ہولی ایہہ قوم ترقی کر دی گئی۔ جد راجہ مرگیا تاں تصور دے زمیندار تے رئیس وی افغان بن گئے (۵۰)۔

بنادتا گیا۔ اہ ظلمی خانوادے دا وفادار رہیا۔ پر جد خسرو خاں نے دلی اُتے قبھا کیتا تاں اُہنے فخر الدین مال مل کے اُہدے توں دلی سلطنت نوں کھوہ لیا۔ اُہنے 1320ء وچ تغلق سلطنت دانیہ پتھر رکھیا تے 1325ء تک حکومت کیتی۔

۴۱۔ امیر تیمور ہوری سر قند دے نیڑے سبز دے مقام اُتے 1336ء وچ پیدا ہوئے۔ لت زخمی ہون پاروں تھوڑا لنگڑا کے چل دے سن۔ ایس لئی تیمور لنگ دے ناں توں مشہور سن۔ امیر تیمور کا شمار جگت دے عظیم ترین فاتحین وچ ہوندا اے۔ اُہنے اپنی ذہانت تے بہادری پاروں افغانستان، ایشیائے کوچک، ایران، عراق، ہندوستان تے اُہدے کجھ علاقے فتح کیتے۔ ہندوستان اُتے حملہ کرن توں پہلاں اُہنے 1398ء دے شروع وچ اپنے پوترے پیر محمد نوں 30 ہزار گھوڑ سواراں دا دستہ دے کے شمال مغربی ہندوستان اُتے حملے لئی گھلیا۔ اُہنے دریائے سندھ نوں پار کر کے آسانی نال اوچھ، دیپالپور، ملتان تے پاکپتن اُتے قبھا کر لیا۔ اُہ دریائے ستلج دے کڈے اپڑ کے پروگرام موجب امیر تیمور نوں اڈیکدار ہیا۔ امیر تیمور اپریل 1398ء وچ 92 ہزار گھوڑ سواراں نال سر قند توں ٹریا تے 24 ستمبر 1398ء نوں دریائے سندھ نوں پار کر کے 26 اکتوبر 1398ء نوں اپنے پوترے نوں جا ملیا۔ ایس طرحاں دوہاں لشکراں مل کے 9 دسمبر 1398ء نوں دریائے جینا پار کر کے دلی نوں گھیرا پا لیا تے 19 دسمبر 1398ء نوں تغلق خانوادے دے اخیر لے حکمران نصیر الدین محمود تغلق نوں ہرا کے اقتدار اُتے قبھا کر لیا۔ نصیر الدین محمود تغلق گجرات نس گیا تے امیر تیمور نے دلی وچ دربار سجایا۔ اُہدے ناں دا خطبہ پڑھیا جاندا رہیا۔ پر کجھ ویلا گزرن مگروں اُہ آپوں سر قند پرت گیا تے سید خضر خاں نوں ملتان تے دیپالپور وچ اپنا نائب بنا گیا۔ جہنے 1414ء وچ ہندوستان وچ سید خانوادے دانیہ پتھر رکھیا۔

۴۲۔ تاریخ مخزن پنجاب از غلام سرور مفتی، ص 234۔

۴۳۔ (i) تاریخ مبارک شاہی از یحییٰ بن احمد سرہندی، ترجمہ ڈاکٹر آفتاب اصغر، مرکزی اردو بورڈ (لہور 1976ء) ص 322۔

Twilight of Sultanate, Kishori Lal (Bombay. 1963) P,92. (ii)

۴۴۔ گورونامک ہوری سکھ مذہب دے بانی تے بھکتی تحریک دے آگواں وچوں سن۔ اُہ 1469ء نوں شیخوپورہ دے لاگے اک پنڈکونڈی (نکانہ صاحب) وچ پیدا ہوئے۔ 30 ورہیاں دی عمر وچ اُہناں دنیاداری چھڈی تے اک سنیا سی داروپ دھار لیا۔ اُہناں بھاگی بالاتے بھاگی مردانہ دے نال ملک دے کئیاں علاقیاں دا سفر کیتا۔ جہناں وچوں بنارس، سرقنقا، پاکپتن، دیپالپور، قسور تے اٹمن آباد ڈیرہ بونگ تھیں۔ اُنس توں اذہ مہ، مدینہ تے بختاوردی گئے۔ گورونامک ہوری ذات پات تے بت پرستی دے مخالف سن۔ اُہناں دی نظر وچ ہری، رام تے اللہ اک ای ہستی اے۔ جیہدے کئی ناں تھیں۔ اوہناں پنجابی زبان راہیں اپنے وچاراں دا پرچار کیتا۔ ذکر جوگ گل

18۔ پٹھاناں دے تصور آؤن دی اک وڈی وجہ دریائے سندھ اُتے منگولاں دی غارت گری اے۔ تنگ پے دریا کنڈھے سن والے پٹھاناں تے کجھ دوجے قبیلے نس بھیج گئے۔ پر جد ہندوچ افغان حکومت وجود وچ آئی تاں افغان تے کجھ نیم افغان گروہاں دی شکل وچ پنجاب وچ آؤن لگ پئے۔ ہولی ہولی ویکھدیاں ای دریائے گھارا تے دریائے ستلج (۵۱) دے آل دوالے داعلاقہ بستی داروپ دھار گیا۔

19۔ سلطان ابراہیم لودھی افغان (۵۲) دے دور وچ پشین دے علاقے اُتے جمند

اہ دے پئی اہناں حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دا پنجابی کلام (شلوک) اکٹھا کر کے اپنی لکھت "گرنٹھ صاحب" وچ شامل کر دے لوکائی تائیں اپڑایا۔ اُہدے جانشیناں نوں گورو کیہا جاندا اے۔ اہناں 1538ء وچ 71 ورھیاں دی عمر وچ وفات پائی۔ اہناں دامتزار ضلع نارووال وچ جسردے لائے دربار صاحب کرتار پور وچ اے۔

۴۵۔ "(i) جنم پتریکا بابے جی کی "A History of Punjabi Literature by Mohan Singh (LR 1932) P, 128.

(ii) عبرت نامہ از مفتی خیر الدین، پنجابی ادبی اکیڈمی لہور۔

۴۶۔ کسے زمانے وچ تصور بریکنیر دے راجا رائے سنگھ دی جاگیر دی رہیا۔ کیہا جاندا اے پئی اہ اک بد کردار راجا سی۔ جہڑا لوکاں دی شرافت توں سدھافیدہ چکداسی۔ تھور وچ جدوی کسے کڑی داویاہ ہوندا تاں اہ پہلی رات اہنوں اپنے کول رکھداسی۔ اک وارا ک کڑی داویاہ ہو یا تاں راجا نے اہنوں دی دو جیاں ویاہیاں کڑیاں وانگ پہلی رات اپنے کول رکھن دی کوشش کیتی۔ پر اہ کڑی حضرت بابا کمال الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ دی شاگردہ سی۔ اہ بابا جی کول حاضر ہوئی تے عرضوئی کیتی پئی بابا جی میں راجا کول نہیں جاواں گی۔ بابا جی نے اہدی گل سنی تے مٹی دے پیالے نوں زمین اُتے مودھ مار دتا۔ پیالہ زمین اُتے وجدائی ٹٹ گیا تے بستی اُجڑ گئی۔ جہدے نشان اج وی موجود نیں۔ پر ہولی ہولی اہ ٹیپیاں پدھر کیتاں جا رہیاں نیں۔

۴۷۔ (i) شجاع الین مرتب اسرار صدی (لہور 1965ء) ص 24۔

۴۸۔ اخبار الادالیاء از عبداللہ عبدی خویشگی ترجمہ مولوی محمد شفیع قصوری (1976ء)

۴۹۔ بہلول لودھی افغان دے دادا جی فیروز شاہ تغلق دے دور وچ اپنے وطن کوہ سیلمان توں ہندوستان آدے۔ سید خانوادے دی حکومت دا جد 1451ء وچ صفایا ہو یا تاں بہلول لودھی افغان نے لودھی سلطنت دائدھ بدھا۔ اُہداویاہ اپنے چاچا اسلام خاں دے گھر ہو یا جہڑے گورنر ہند سن۔ بہلول لودھی نے 1440ء وچ مالوہ دے حاکم محمود شاہ خلجی دے خلاف محمد شاہ دی مدد کیتی۔ جہدے بدلے محمد شاہ نے اہنوں خان خاناں دا خطاب دتا۔ کیہا جاندا اے عالم شاہ دے بدایوں ٹر جاون گروں امرائے دلی دی دعوت اُتے بہلول لودھی نے سلطنت سنبھال لئی۔ اُہنے دلی اُتے 38 ورھے حکومت کیتی تے 1489ء وچ اللہ نوں پیارا ہو گیا۔

۵۰۔ تاریخ مخزن پنجاب از مفتی غلام سرور قریشی

۵۱۔ جنوب مغربی تبت توں 15200 فٹ، ی بلندی توں نکلا اے تے 900 میل تیلر وگدا ہو یا پاکستان وچوں گزر کے دریائے سندھ وچ مل جاندا اے۔ بھارت وچ اہ دریا ہماچل پردیس دے صوبے توں گزر کے

ناں دا اک سردار قابض سی۔ اوہدے علاقے اُتے اوہدا اک دشمن ترین قبہا کرنا چاہندا سی۔ پر جمدی اصل طاقت خویشگی افغان سن۔ جیہناں نوں اوہ آپوں متکبر ہون پاروں کجھ نہیں سمجھدا سی۔ ترین نے ایس موقعے توں فیدہ چکیا تے جمدنوں ہرا کے اوہدے علاقے اُتے قبہا کر لیا تاں جمد اپنی جان بچاؤن لئی غوردے پہاڑاں وچ لک گیا۔ پر اپنا علاقہ واپس لین لئی کوشش کردار ہیا۔ جد اوہدی کوئی واہ نہ چلی تاں اوہ اپنے خویشگی افغاناں کول مدد لئی آیا۔ جمد نے اوہناں نال مل کے حملہ کیتا تے اپنے علاقے اُتے قبہا کر لیا۔ ایس طرحاں جمد اں تے تریاں وچالے لڑائیاں ہوندیاں رہندیاں سن۔

اک دن جمد نے اپنے خویشگیاں نال مشورہ کیتا پئی ایس ایس علاقے نوں تریاں لئی چھڈ کے ہندوستان جا کے اپنی قسمت دیکھیے۔ خویشگیاں اوہدے ایس فیصلے نوں پسند کیتا تے استخارہ کرن دا مشورہ دتا۔ ایس سلسلے وچ اوہ اک بزرگ کول گئے تے اپنی سدھرنوں بیان کیتا۔ بابا جی نے اوہناں نوں آکھیا۔ تہاڈا ایہہ فیصلہ تہاڈے تے تہاڈی نسل لئی وی چنگا اے۔ تسیں لوہے دی ایہہ مسمار (کھرپی) پھڑو تے ٹر جاؤ۔ راہ وچ ایس مسمار نوں کھو بندے جاناں۔ نتھے ایہہ آسانی نال کھب جائے، او تھے اپنا ڈیرہ لالینا۔

اپنے بزرگ دے فرمان موجب جمد اں اُتے خویشگیاں دا اک وڈا لشکر اپنے بال بچیاں سنے ہندوستان ول ٹر دا کابل اپڑ گیا۔ اجن اچیت اتھے اوہناں دا اکرا ظہیر الدین بابر (۵۳) نال ہو گیا۔ جیہنوں پنجاب دا حاکم دولت خاں لودھی افغان تے عالم خاں لودھی افغان ہندوستان اُتے حملہ کرن دی دعوت دے چکے سن۔ بابر نے وی لودھیاں دی آپوں وچ لڑائی دا فیدہ چکیا۔ اوہنے جمد اں تے خویشگیاں نوں دلی سلطنت دی آمدن دا چوتھا حصا دین دا وعدہ کیتا تے اپنی فوج وچ شامل کر لیا۔ اوہنے معاہدے اُتے اپنی مہر لا کے اوہناں نوں دے دتا۔

جنوب مغرب ول وگدا ہو یا درپائے بیاس وچ مل جاندا اے تے اتھوں ایہہ پاکستان تے ہندوستان وچالے سرحد بناؤندا ہو یا پاکستان وچ داخل ہوندا اے۔ راوی تے جہلم ایس توں پہلاں دریائے جناب وچ مل جاندا اے۔ بن اوچارے دریا وگدے ہوئے پنجند دے مقام اُتے دریائے سندھ وچ مل جاندا اے۔ او دریا (ستلج) پنجاب دے پنجاب دریاواں وچوں ایس۔ جہد اپنی سندھ طاس دے معاہدے موجب بھارت ورتدا اے۔

۵۲-1517ء وچ سکندر لودھی افغان دی وفات مگروں اہد اوڈا پتر ابراہیم لودھی افغان تخت اُتے بیٹھا۔ جد کہ زکا پتر جلال خاں افغان جو پوردا حاکم بنیا۔ اہد اسٹا اہ نکلیا پئی افغان سردار دوگروہاں وچ تقسیم ہو گئے۔ ایس طرحاں دوہاں بھراواں وچالے اقتدار لئی جنگ شروع ہو گئی۔ سگوں کئی وار میدان دی جنگ ہوندیاں ہوندیاں رہ گئی۔ ایس خانہ جنگی توں افغاناں دی طاقت وچ کمی ہو گئی۔ میواڑ دے راجا رانا سانگا نے افغاناں دی آپوں دی لڑائی دا فیدہ چکیا تے دلی سلطنت دے کئی علاقیاں اُتے قبہا کر لیا۔ ابراہیم لودھی اک ظالم تے مغرور حکمران سی۔ اہد اپنے افغان سرداراں تے امراء سلطنت نال چنگا ورتا نہیں سی۔ ایس لئی سلطنت دے امیراں نے 40 ہزار سواراں تے 500 ہاتھیاں دی فوج نال بغاوت کردی۔ پر اپنے مشکل نال باغیاں نوں قابو کیتا۔ اُہنے دولت خاں لودھی افغان

1526ء وچ مغل بادشاہ بابر حملہ کرن لئی نکلیا تاں دو بجے پاسے ابراہیم خاں لودھی افغان وی لڑائی لئی تیار کھلوتا سی۔ دونوں وچالے پانی پت دے میدان وچ لڑائی ہوئی۔ جیہدے وچ کئی لوگ مارے گئے۔ بابر دے حمایتی جمنداں تے خویہشگیاں دے 700 لوگ کم آئے۔ پر ابراہیم لودھی افغان سلیم خان جمند دے ہتھوں قتل ہويا۔ بابر نے حکومت سنبھالن مگروں اپنے وعدے دا پالن کیتا۔ اوہ وعدے موجب جمنداں تے خویہشگیاں نوں دلی سلطنت دا چوتھا حصا دیندا رہیا۔ اوہدی وفات مگروں اوہدے پتر ہمایوں نے اپنے پیو دے وعدے دا پالن کیتا۔ پر پوترے اکبر نے حصا دینا بند کردتا۔ جمنداں تے خویہشگیاں نال بابر دا معاہدہ (1077 ہجری) بجواڑہ دے جمنداں کول موجود سی (۵۴)۔

اُتے دتی ہوئی روایت نوں انج وی بیان کیتا جاندا اے پئی ”اکبر دے حکم اُتے جد افغاناں نوں ابو الفضل آباد کرن لئی آیا تاں اوہ اپنے بزرگ دلوں عطا کیتی ہوئی کھرپی تھاؤں تھائیں کھوندے رہے پر اوہ کتے وی نہ کھبی۔ اخیر اوہ تصور دی بھوئیں وچ کھب گئی تاں اوہناں اتھے ای ڈیرہ لالیا (۵۵)۔

20۔ سرگرینفن موجب ابراہیم لودھی دے دور وچ 1520ء دے نیڑے تیزے تصور وچوں 1300 یکر غیر آباد بھوئیں لے کے واپس نیجی کیتی گئی۔ پر پٹھاناں دے آؤن مگروں وی پہلے

نوں دلی بلایا۔ پر دولت خاں نے بہانہ کر کے اپنے پتر دلاور خاں افغان نوں قتل دتا۔ اہ بڑی مشکل نال جان بچا کے واپس آیا۔ دولت خاں لودھی افغان نے ابراہیم لودھی افغان توں بدلہ لین لئی عالم خاں نال گٹھ جوڑ کیتا تے کابل دے حکمران ظہیر الدین بابر نوں دلی اُتے حملہ کرن دی دعوت دتی۔

۵۳۔ ظہیر الدین بابر نے 6 محرم 888 ہجری بمطابق 14 فروری 1483ء نوں عمر شیخ مرزا دے گھراکھ کھولی۔ جیہدے آپوں ریاست فرغانہ دے حاکم سن۔ بابر دا سلسلہ نسب پنجویں پشت وچ تیمور نال جا ملدا اے۔ جد کہ ماں قتلوک نگار خانم چنگیزی خانوادے وچوں سی۔ بابر کابل دا حکمران سی۔ اُنہوں پنجاب دے حکمران دولت خاں لودھی افغان نے عالم خاں نال مل کے دلی اُتے حملہ کرن دی دعوت دتی۔ 1524ء وچ اُنہے برصغیر اُتے حملہ کیتا تے لہور اُتے قبھا کر لیا۔ اُنہے جالندھرتے سلطان پور دیاں جاگیراں دولت خاں لودھی افغان نوں دان کردتیاں۔ پر کجھ ویلا گزرن مگروں دولت خاں لودھی افغان دے غلط رویے پاروں اہ علاقے اُہدے پتر دلاور خاں نوں عطا کردتے۔ دولت خاں نے بابر دے کابل ٹر جاؤن مگروں اہ علاقے اپنے پتر توں کھوہ لے تے عالم خاں نوں دیپالپورتوں کڈھ دتا۔ بابر نوں جد اہ خبر ملی تاں اُنہے ہرکھ کیتا۔ دو بجے پاسے 1525ء وچ چنوز دے حکمران رانا سانگانے وی بابر نوں دلی اُتے حملہ کرن لئی اُکسایا۔ بابر دسمبر 1525ء وچ 12 ہزار تربیت یافتہ لشکر تے توپاں لے کے دلی اُتے قبھا کرن لئی ٹر پیا۔ اہ اپریل 1526ء وچ پانی پت دے میدان وچ اپڑیا تاں دلی دا سلطان ابراہیم لودھی افغان وی اک لکھ سپاہیاں تے 500 ہاتھیاں نال ساہنے تنبو تانی بیٹھاسی۔ 21 اپریل 1526ء نوں دوہاں فوجاں وچالے جنگ چھڑی۔ بابر نے توپاں دا بھرواں استعمال کیتا۔ جہد اشاہ نکلیا پئی توپاں دیاں گولیاں

پہل ایہہ بستی (قصور) گنام ہی رہی (۵۶)۔ چونیاں داوسنیک پیرا بلوچ (۵۷) ناں دا اک بندہ جد اوہداجی کردا آؤندا تے لٹ مار کر کے ٹر جاندا۔ پر جد افغان قصور دے تن پاسیاں وچ آباد ہو گئے تاں اوہنے 200 سواراں نال حملہ کردتا۔ افغاناں نے اگوں 500 سواراں نال مقابلہ کیتا۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی اوہ تے اوہدے سگلی مارے گئے۔ افغاناں دی جت نے مقامی لوکاں دی نظر وچ اوہناں دا مقام اچرا کردتا۔

21۔ اپریل گزٹ آف انڈیا موجب قصور مسلماناں (مغلاں) دے زمانے تو لوں پہلاں پاک و ہندی تاریخ وچ اگھڑویں حیثیت نال ساہنے نہیں آؤندا۔ جد کہ مغل ایس شہر اندر بابر یاں اوہدے پوترے اکبر دے زمانے وچ آئے (۵۸)۔

دیاں دا جاں توں لودھی فوج دے ہاتھیاں وچ تھر تھلی مچ گئی تاں اہناں ہاتھیاں اپنی فوج نوں ای پیراں تھلے تاز دتا۔ ایس طرحاں بابر نے 1526ء وچ مغلیہ سلطنت دا ایہہ پتھر رکھیا تے 75 ورھے حکومت کرن والی لودھی سلطنت صفایا کردتا۔

۵۴۔ (i) دفتر پارینہ (کتابچہ) از احمد یار خاں مجبور۔ 14 اپریل 1932ء۔ ص 28۔

(ii) قصور و افاغنے قصور مضمون نگار کرامت علی خاں، قذیل 28 نومبر 1965ء۔

۵۵۔ اولیائے قصور، مخطوطہ مولوی محمد شفیع (اولیاء قصور) پنجاب یونیورسٹی لہور۔

Chiefs & Families of the Note in the punjab by Griffin (LR. ۵۶ 1909) Vol. 1, P. 205

۵۷۔ لوک ویری یاں لوگ متر دے سرنا نوں بیٹھ مہینہ دار سویر انٹرنیشنل (جلد 4 شمارہ 9) ستمبر 1998ء دے شمارے وچ پیرا بلوچ بارے اقبال قیصر ہوری لکھدے نیں۔ ”پیرے بلوچ دا اصل ناں پیر محمد سی اوہ بلوچ قبیلے وچوں سی۔ اوہ چونیاں شہریاں آل دوالے دے کسے پنڈا داوسنیک سی۔ قصور تے فیروز پور دے علاقیاں دے مشہور لوک گیتاں تے سراں وچ اوہدا ذکر لکھدا اے۔ جیہدے توں اوہدی بہادری تے لوکاں نال جڑت دا پتہ وی لگدا اے۔ پنڈ چوڑی والا تحصیل ضلع قصور دے برکت مسیح توں ایہہ سراں میں 1986ء ریکارڈ کیتیاں سن۔“

ڈیگر ویلے سستی نوں دھپ چا آوے ویری للکرے مارن پیرا چڑھیانی گھوڑی
انج پر چھاوین سچ لئی منجی بھجیاں راوند دیندے
تینوں جی آئے نوں پاندھیا اوہناں گھت لے گھیرے
گل سداوین کوئی چنلی کدھرے چھو یاں تے سوئے
وانا گھٹ لئی ساتھے توڑے چین چو فیرے
چن ممدوٹ دا نکھیں انکھی کدھی دارا کھاوڈے باہری لیرے
لکھ خصمانے جانڈیاں نوں بجلی انبروں پئی لٹے
وسدے کیہو دے آر نکھیں پیراں ہتھا گیرے
وگدی اے نکھیں وچ چھل اے سوڑی تینوں رب دیاں رکھاں بلوچاں

وطنیں چین نہ بنیرے
پڑھ کلمہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے دین دا
راہ ہون سکھیرے

22- ”دی پٹھان“ دامولف ”اولف کیرو“ کی موجودہ تصور بستی دائمہ بامردا زمانہ بیان کر دیا ہے۔ اوہدے آکھن موجب پاک و ہند دیاں مہماں ویلے یوسف زبیاں نے ودھ چڑھ کے بامردا ساتھ دتا۔ انج وی تصور ی پٹھاناں وچ ایہہ روایت عام اے پئی اوہ بامردی فوج نال پشاور توں آئے۔ اوہناں دے نال اوہناں دیاں خدمتاں دے بدلے وسط پنجاب وچ جاگیراں عطا ہوئیاں۔

خویشگی افغاناں نوں تصور دا علاقہ ملیا۔ جیہنوں اوہ اک آزاد ریاست دی حیثیت نال چلانا چاہندے سن۔ دو بجے پاسے ہولی ہولی افغان تے کجھ ہور قبیلے آکے آباد ہوندے رہے۔ ایس طرحاں بامردے زمانے وچ تصور اک قصبہ بن چکیا سی۔

23- اک روایت موجب پٹھان اصل وچ یاغستانی نیں۔ کجھ تاریخ دان اوہناں نوں ارغستانی آکھدے نیں تے اوہناں دے علاقے داناں یکا توت دسدے نیں۔ اوہناں پانی پت دے میدان وچ بہادری دے جوہر دکھائے۔ پر میدان وچ اوہناں دے 700 جوان مارے گئے۔ بامردے ہتھ داد ستخط کیتا ہویا اک عہد نامہ 1077 ہجری تک تصور دے جمنداں کول سی۔ جیہڑا بعد وچ کھوہ لیا گیا (۵۹)۔

24- ظہیر الدین بابر نے تخت اُتے بیٹھن مگروں خویشگی پٹھاناں نوں تصور دا لگان بخش دتا۔ اخبار الاولیاء دے لکھاری عبد اللہ عبدی خویشگی موجب بخشش داد ستخط کیتا ہویا فرمان 1666ء بمطابق 1077 ہجری تیکر قبیلہ جمند (۶۰) کول رہیا۔

25- تصور وچ اک باراں دری وی اے۔ جیہدے بارے روایت انج بیان کیتی جاندی اے پئی

پٹھان لکھاریاں دا کہنا اے پئی پیر تصور تے اوہدے آسے پاسے دے لوکاں نوں لدا اسی تے انگریزاں دا ایہہ لکھنا کہ اوس مغل سرکار نوں لکھی جنگل وچوں مالیا اکٹھا کرن توں ڈک دتا سی۔ جی شہادت لوک گیتاں دی اے جیہناں وچ اوہ لوک دیری نہیں سگوں لوک متر نظر آؤندا اے۔

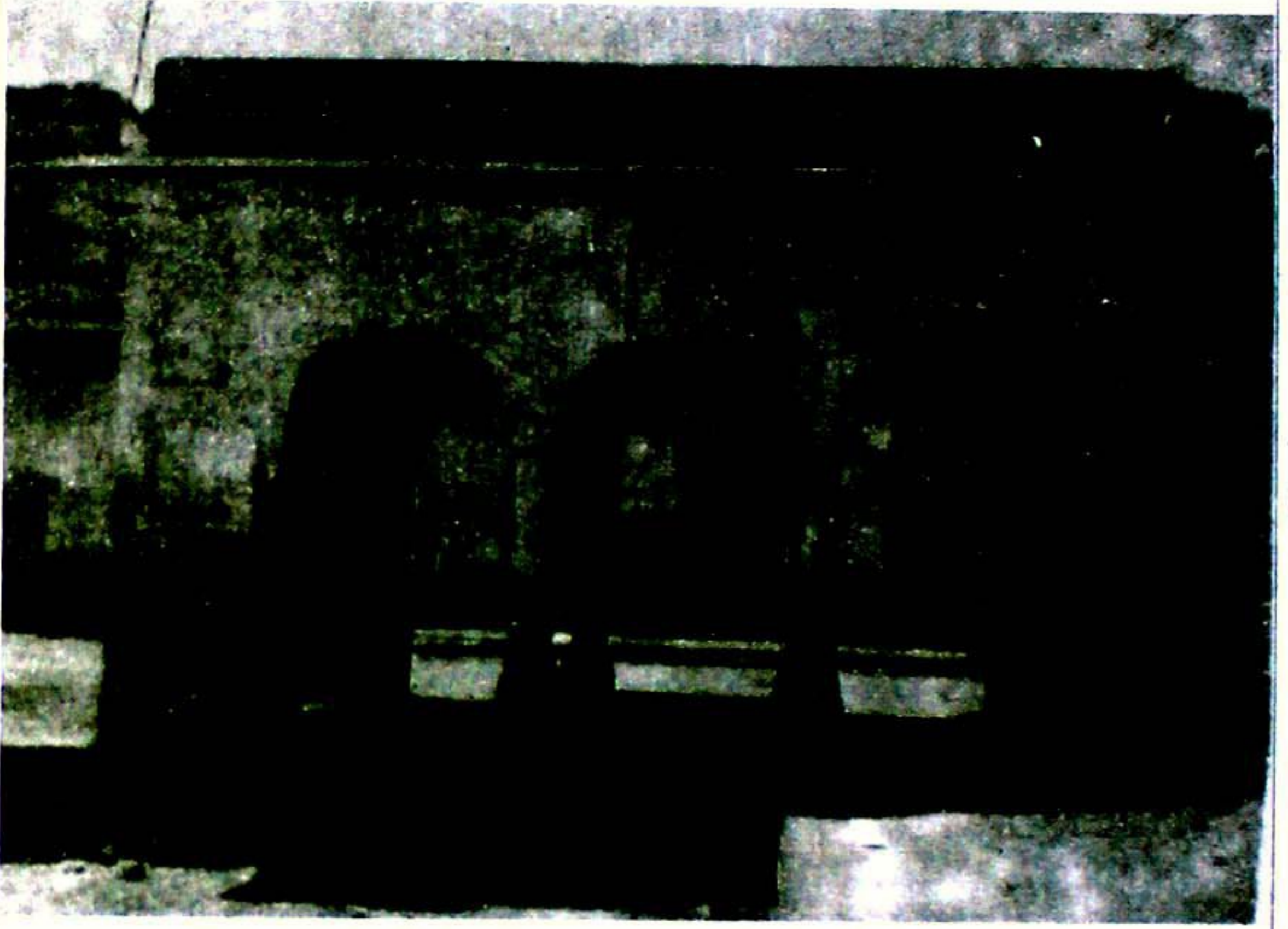
Imperial Gazetteer of India. - ۵۸

۵۹- ہم اور ہمارے اسلاف از ڈاکٹر ہدانی۔ کلاسیک (لہور 1967ء)۔

۶۰- افغان تاریخ داناں دے بیان کیے شجرے موجب جمند، قیس عبدالرشید دی نسل وچوں نیں۔ جد کہ جمند دی نسل وچوں خویشگی افغان مشہور نیں۔ سلیم خاں جمند اپنے خویشگی افغاناں نال ای ہندوستان آیا سی۔ انج وی خویشگی افغان تصور وچ موجود نیں۔

۶۱- سلیم خاں جمند بامردی فوج دا سپہ سالار سی۔ اپنے بابر نوں دلی اُتے حملہ کرن وچ مدد دی سی۔ جہدے بدلے بابر نے انہوں دلی سلطنت دا چوتھا حصا دین دا وعدہ کیتا سی۔ جہڑا اُہ فتح مگروں وصول دارہیا۔ سلیم خاں جمند نے اپنے ای افغان خانوادے دے بہلول لودھی نوں قتل کیتا تے بابر نوں کابل توں دلی تیکر سرکار بناؤن وچ مدد دی۔

قصر نام قصور ہے ===== 41 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 سلیم خاں جمند (۶۱) ظہیر الدین بابر دے امراء وچ شامل سی۔ اوہنے قصور وچ اک باراں دری (۶۲)
 وی بنوائی سی (۶۳)۔ اک وار اوہ شیر شاہ سوری دے استقبال لئی گیا، پر اگوں شیر شاہ سوری نے
 اوہنوں ویکھ کے ایہہ فقرہ کیہا۔ ”جے اگر سلیم خاں جمند دا ڈھڈ چاک کیتا جاوے تاں وچوں
 ابراہیم لودھی افغان دی لاش ملے گی“۔ اوہدے کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جمند ابراہیم لودھی دا
 قاتل اے۔

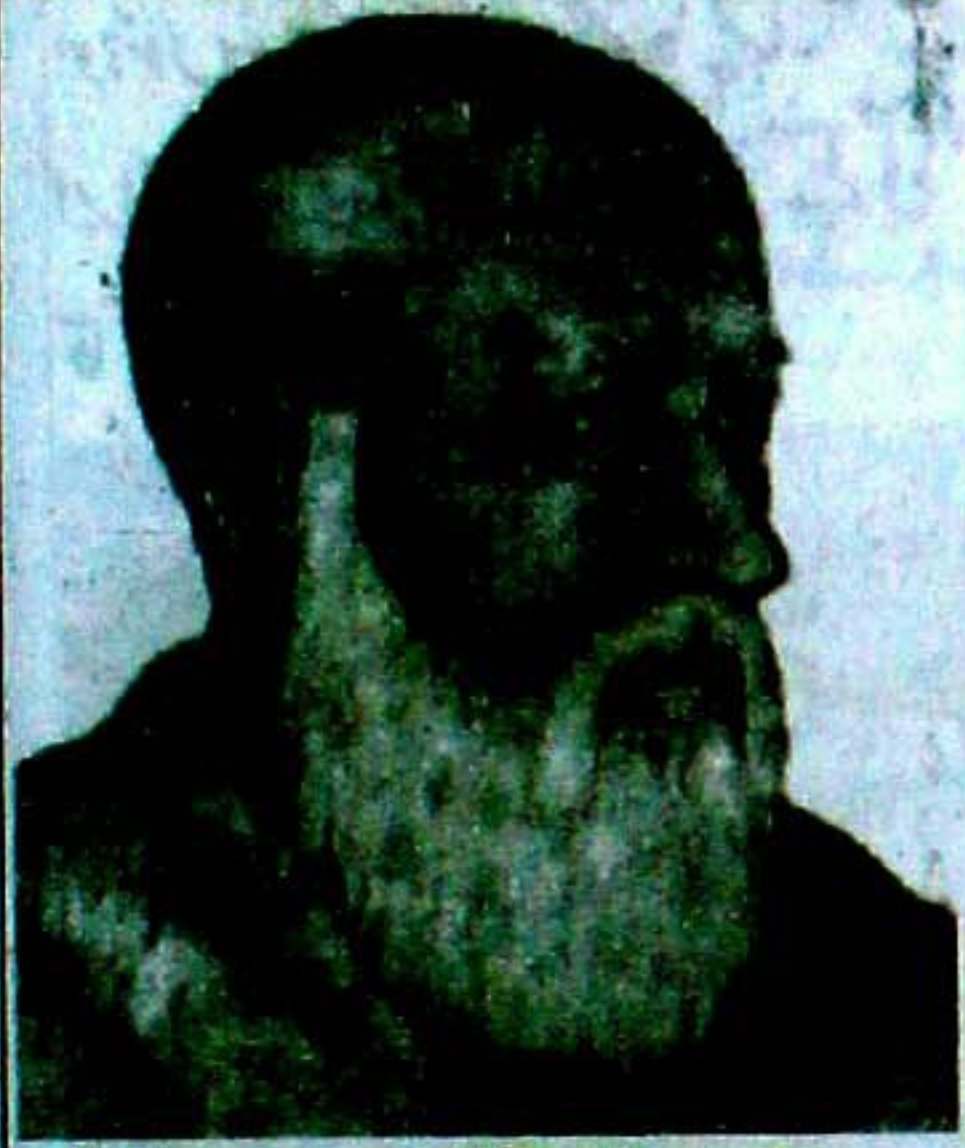
باراں دری سلیم خاں جمند
 (کوٹ غلام محمد نزد چرچ)

سلیم خاں جمند نوں ای شیر شاہ سوری نے آکھیا سی پئی جے تیرے ڈھڈ نوں چیریا جاوے تاں وچوں ابراہیم لودھی
 افغان دی لاش نکلے گی۔

۶۲۔ سلیم خاں جمند مغلیہ بادشاہ ظہیر الدین بابر دی فوج دا سپہ سالار سی۔ اُہنے قصور وچ اک بارہ دری بنوائی سی۔
 جہڑی کوٹ غلام محمد خاں عیسائیاں دے چرچ لاگے اُساری گئی۔ جہدے نشان اج وی موجود نیں۔ کیہا تاں اے
 پئی بارہ دری دے نال خوہشکی افغاناں نے آؤن والے پروہنیاں لئی اتھے ان پانی تے رہن لئی اک عمارت بنوائی
 سی۔ اُس عمارت تھلے تہہ خانہ سی۔ جہڑا اج وی موجود اے۔ اوہدے بارے اوہی کیہا جاندا اے پئی تہہ خانے
 دے اندر واندراک سرنگ بنی ہوئی اے۔ جہڑی پنڈ کیمسر گڑھ وچوں نکلی اے۔ ذکر جوگ گل اوہدے پئی اتھے
 اج وی اک بلڈنگ موجود اے۔ جہدے وچ چرچ دے پادری وی رہائش اے۔

۶۳۔ اخبار الاذلیاء از عبداللہ عبدی خوہشکی۔

قصر نام تصور ہے ===== 42 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 حضرت شاہ حسین (۶۴) پنجابی کافی دے مشہور شاعر ہیں۔ اوہناں دے ماپیاں کول اولاد نہیں سی۔
 اوہناں دے ماپیاں پنڈی بھٹیاں تے خانقاہ ڈوگراں دے منے پر منے اللہ والے حضرت بہلول

دریائی اگے عرضوی کیتی پئی اللہ اگے دعا چاء کرو۔
 سانوں اولاد مل جائے۔ اوہناں آکھیا اک شرط اُتے
 دعا کراں گا پئی پہلوٹھی دا بال مینوں دینا پوے گا۔ اوہ
 راضی ہو گئے۔ خدا دی کرنی ایہہ ہوئی پئی اللہ تعالیٰ نے
 اپنے فضل تے کرم نال اوہناں نوں جڑواں بچے عطا
 کیتے۔ جیہناں وچوں اک دارنگ سانولا تے دو بے دا
 چٹا سی۔ اوہناں سانولا بچہ بابا جی دی نظر کیتا۔ پر
 اوہناں دو بے بچے نوں پسند کیتا۔ جیہدا نال شاہ
 حسین سی۔

حضرت شاہ حسینؒ

۶۴۔ مولا بخش کشتہ ہوزی اپنی لکھت "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" وچ لکھدے نیں پئی اصل نال حسین تے
 تخلص وی حسین سی۔ اہ 945 ہجری بمطابق 1539ء وچ شیخ عثمان دے گھر ٹیکسالی دروازہ لہور وچ پیدا
 ہوئے۔ اوہناں دے دادا جس رائے ہندو سن۔ اہ فیروز شاہ تغلق دے سے مسلمان ہوئے۔ اہ ڈھدی
 راجپوت سن۔ شاہ حسین دے ابا جی شیخ عثمان نے تلوار چھڈی تے کھڈی دی شرن لئی تے جلاہیاں دا کم کرن
 لگ پئے۔ شاہ حسین ہورنی آپوں لکھدے نیں۔

"ناؤں حسینا تے ذات جلاہا گالیاں دیندیاں تانیاں والیاں!"

شاہ حسین نے ٹیکسالی دروازے دی وڈی مسیت دے مولوی ابو بکر توں قرآن پاک پڑھیا۔ اہ ا بے دس
 ورھیاں دے سن۔ جد اوہناں اٹھ دس سپارے حفظ کر لے۔ اوہناں دناں وچ مولوی ابو بکر نوں ملن لئی اک
 صوفی درویش شیخ بہلول دریائی آئے۔ جہڑے چنیوٹ ضلع جھنگ دے دستیک سن۔ دریائے راوی اوہناں
 دناں وچ شاہد رہ دی تھاں شاہی قلعہ دے نیڑے وگداسی (جھنوں ہن بڈھا دریا کہندے ہن)۔ شیخ بہلول
 نے شاہ حسین نوں او تھوں وضوئی پانی دالوٹا بھر کے لیان لئی فرمایا۔ اہ وضوئی پانی لیایا تے شیخ بہلول نے کجھ پڑ
 ھ کے اوہنوں پھوک ماری تے دعا دی۔ جس دا اثر اہ ہو یا پئی شاہ حسین نے تھوڑے ای دناں وچ قرآن پا
 ک حفظ کر لیا۔ تے رمضان دے مہینے وچ نماز تراویح پڑھاندا ہواں سارا قرآن مجید سنا دتا۔
 36 ورھیاں دی عمر وچ لہور دے اک مشہور تے عالم فاضل بزرگ شیخ سعد اللہ کولوں تفسیر مدارک سبقاً سبقاً
 پڑھ رہے سن کہ اہ آیت آئی۔ وَمَا الْحَيٰوةُ اِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ۔ اُستاد نے کیہا۔ "دنیا اک کھیل کد دے سوا
 کجھ نہیں"۔ تے آپ اُتے اک مجذوبی کیفیت طاری ہوگی۔ سچ دے کد دے مکتب توں باہر گے تے فیر
 ادھر دارخ نہ کیتا۔ باہمن مادھوناں دے منڈے نال پیار ہو گیا تے فیر حسین زرا حسین نہ رہیا سکوں
 مادھولال حسین ہو گیا۔ شاہ حسین نے قریباً 30 ورھے پہلے کٹھن عبادت تے ریاضت کیتی اخیر لے
 27 ورھے مستی تے جذب و سکر دے عالم وچ گزارے۔ اوہناں 63 ورھیاں دی عمر وچ 1008 ہجری
 بمطابق 1599ء وچ وفات پائی۔ پہلے اوہناں نوں راوی کنڈے دفن کیتا گیا۔ پر جدر راوی نے اپنا رخ پھیر لیا

قصر نام قصور ہے ===== 43 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

حضرت بہلول دریائی نے بچہ لے کے اپنے مرید قصور دے و سنیک حضرت صدر دیوان (۶۵) نوں دے دتاتے آکھیا پئی اوہدی پرورش تے تربیت کرن وچ کوئی کمی نہ چھڈیں۔ اوہناں اپنے مرشد دے فرمان دا پالن کیتا تے شاہ حسین دی بڑے سوہنے تے سوچے ڈھنگ نال تربیت کیتی (۶۶)۔ شاہ حسین دا جنم ورہا 1539ء دیا جاندا اے۔

27۔ اک روایت موجب شیر شاہ سوری (1540-1545) (۶۷) خویشگی پٹھاناں نال بوہت نفرت کرداسی۔ ایس لئی اوہنے پانی پت دے میدان وچ ابراہیم لودھی افغان دے خلاف بابر مغللاں داسا تھ دتاتے اوہنوں جتوایا (۶۸)۔

تاں اہناں نوں باغبانپورہ شالا مار باغ دے لاگے دفن کیتا گیا۔ جتے ہرورھے اہناں داعرس بڑی عقیدت تے احترام نال منایا جاندا اے۔

۶۵۔ اصل ناں حیدر الدین اے۔ پر صدر دیوان دے ناں توں مشہور ہوئے۔ اہناں دا مزار لہور ول جانڈیاں ہویاں قصور چوکی توں جانب شمال ول اک کلومیٹر دی وٹھ اُتے اے۔ اہناں داعرس ہرورھے پھاگن دی 17 تاریخ نوں ہوندا اے۔ تذکرہ مشائخ قادریہ دے صفحہ نمبر 141 اُتے لکھیا اے پئی "حضرت صدر دیوان ہوری حضرت بہلول قادری دریائی رحمۃ اللہ علیہ دے مرید تے شاہ حسین لہوری دے پیر بھائی سن۔

۶۶۔ تاریخ پنجاب اور افاغنه قصور کا کردار از محمد ایوب خاں (1988ء) دیباچہ نگار ڈاکٹر وحید اختر عشرت صفحہ (ط)۔

۶۷۔ شیر شاہ سوری دا اصل ناں فرید خاں سی۔ اہ سہرام تے خاص پوردے جاگیر دار حسن خاں دے گھر 1472ء

28۔ ایک روایت موجب سپہ گری پٹھانوں ایس شرط اُتے مغل حکمران ظہیر الدین بابر داسا تھ دتاسی پئی جے اوہ ہندو حکمران بنیا تاں اوہ اپنی سلطنت دی کمائی دا چوتھا حصا اوہناں نوں نقد دیا کرے گا۔ کیہا جاندا اے پئی اوہ اپنے دور وچ اپنے وعدے دا پالن کردار ہیا۔ پر جد جلال الدین اکبر (۶۹) دا دور آیا تاں اوہ دے امیراں تے سیاسی مشیراں نے پٹھانوں نوں دلی توں دور کرن داسی مشورہ دتا۔ کیوں جے اوہناں دی عقل موجب مغلاں نے پٹھانوں توں تخت کھویا سی۔ ایس لئی اوہناں نوں دارالسلطنت دے نیڑے رکھنا مغلیہ حکومت لئی خطرناک اے۔ جیویں پہلاں ہمایوں نال اجیہا واقعہ واپر چکیا سی۔

اکبر نے اپنے دور وچ اوہناں دے چوتھے حصے دی منگ کرن مگروں وی اوہناں نوں کوئی جواب نہ دتا۔ اوہناں اپنا وظیفہ بند کجھیا تے اپنے پچھلے وطن نوں پرہتے۔ پر جد اکبر نوں اوہناں دے ٹر جان دی دس پئی تاں اوہنوں اوہناں دیاں خاص وفاداریاں چھتے آئیاں۔ اوہنے اوہناں پچھے قاصد گھلے تے اوہناں نوں ستلج تے بیاس دا وچلہ علاقہ دے دتا۔ خورے ایہدی ایہو وجہ سی پئی قصوری علاقہ بلا واسطہ سلطنت دلی دے ماتحت رہیا (۷۰)۔

یاں 1486ء وچ پیدا ہويا۔ جہدیاں چار گھروالیاں سن۔ فرید خاں سبھ توں وڈی دی لکھوں پیدا ہويا۔ جد کہ اُپدنا پو آپوں سبھ توں نکی نوں بوہت پسند کرداسی۔ ایس لئی فرید خاں نوں بہرام نوں جھڈنا پیا۔ پر پیو دی وفات مگروں اوہ اپنی جاگیر پرت آیا۔ کجھ ویلا گزرن مگروں اُسے حاکم بہار دی نوکری کر لئی۔ جتھے اُسے اپنی تگوار نال شیر مار کے شیر خاں دا خطاب وصولیا۔ پہلے اوہ جنوبی بہار دا گورنر تے بعدوں 1526ء وچ حاکم بہار دے چلاناں کرن مگروں بہار دا نائب گورنر بنیا۔ 1532ء وچ اُسے ہمایوں نال معاہدہ چنار طے کیتا۔ 1537ء وچ اُسے بنگال دے حاکم محمود شاہ نوں ہرایا تے صوبہ بنگال اُتے قبضہ کر لیا۔ اخیر 1539ء وچ اُسے مغل بادشاہ ہمایوں نوں ہرایا تے آپوں شیر شاہ والقب اختیار کر کے اپنی بادشاہت دا ہوکا دے دتا۔ اہ 22 مئی 1545ء نوں کالنجر قلعہ دی فتح ویلے بارود پھٹن پاروں زخمی ہویا تے اخیر کجھ دیھاڑے گزرن مگروں اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ ذکر جوگ گل اہو دے پئی اُسے کرنی دے شعبے وچ بدلی کیتی تے ٹنگے نوں مکا کے روپیا جاری کیتا۔ اُسے سونا، چاندی تے تانبے دیاں دھاتاں توں سکے بنوائے۔ جہڑے مغلاں تے ایسٹ انڈیا کمپنی دے دور 1835ء تک چلے رہے

۶۸۔ تصور (کتابچہ) از ارشاد احمد پنجابی، ص 11، 1980، پنجابی ادبی لہر لہور۔

۶۹۔ اکبر اک عظیم جرنیل سی۔ اوہ ظہیر الدین بابر دا پوترا تے ہمایوں دا پتر سی۔ جہنوں شیر شاہ سوری (1540ء۔ 1545ء) نے مئی 1540ء وچ قنوج میدان وچ ہرایا تے جلا وطن کردتا۔ اہ آگرہ تے دلی راہیں سندھ چلا گیا۔ اوتھے ای 23 نومبر 1542ء نوں امرکوٹ وچ حمید بانودی لکھوں اکبر نے اکھ کھولی۔ 1555ء وچ ہمایوں نے سکندر سوری نوں ہرایا تے کیول 12 ورھیاں دی عمر وچ اپنے پتر اکبر نوں پنجاب دا گورنر بنا دتا۔ اُسے بیرم خاں نوں اپنے پتر داسر پرست مٹھیا۔ پر 1556ء ہمایوں دی وفات مگروں بیرم خاں نے اکبر دی بادشاہت دا ہوکا دے دتا تے آپوں اُپدانا تلیق بن بیٹھا۔ ایس طرحاں اکبر نے اُن پڑھ ہون دے باوجود وی ادھی صدی تک (1556ء۔ 1605ء) برصغیر دے کروڑاں لوکاں اُتے حکومت کیتی۔ اخیر اہ 1605ء وچ اللہ نوں پیارا ہو گیا۔

29۔ گریفن کہند اے پئی 1569ء وچ جد شہنشاہ اکبر گھر شہزادہ سلیم (۱۷) پیدا ہويا تاں اوہنے خوشی کرن لئی اک دربار سجایا۔ ایس موقعے اُتے خویشگی افغاناں بنگال دی فتوحات وچ رُجمے ہون پاروں حاضر ہون وچ دیر کردتی۔ ایس ویلے دا ابوالفضل تے ٹوڈرمل راجہ نے فیدہ چکدیاں ہوئیاں شہنشاہ نوں بدظن کرن لئی اوہدے کن بھرے پئی خویشگی افغان ایس خوشی ویلے دی دربار وچ نہیں آئے۔ جیہدے بدلے شہنشاہ اکبر نے خویشگی افغاناں دیاں جاگیراں نوں ہولی ہولی گھٹاؤن دا حکم دے دتا۔ ایہہ لوک ایس بہانے اپنے وطن پرتن لئی تیار ہو گئے تے مشہور کر دتا پئی اوہناں نوں ہندوستان دی آب و ہوا اس نہیں آئی۔ اوہناں شہنشاہ کولوں پچھاں جاون دی اجازت منگی تاں شہنشاہ نے حکم دتا پئی اوہ دارالخلافتوں دور جتھے چاہوں آباد ہو جاون۔ اخیر 1580ء دے نیڑے تیرے خویشگی افغاناں داسارا قبیلہ دلی نوں چھڈ کے ابوالفضل دی نگرانی وچ شکر پور (موجودہ تصور) آ گیا۔ جیہدے کھنڈراں دے نشان اج وی ملدے نیں (۷۲)۔

30۔ تصور شہر 1570ء وچ اکبر دے حکم اُتے پٹھان بستی دے تاں توں آباد ہويا۔ اوس ویلے ایہدی آبادی 3500 نفوس سی۔ پٹھاناں دے وڈھکے قندھار توں آئے سن۔ جد کہ موجودہ سرداراں دے وڈھکے حسن زئی قبیلے نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ مغلاں دے زوال تیکر تصور وچ آباد رہے۔ اوہ ڈھڈ دادوزخ بھرن لئی سپہ گری، گھوڑے وچکن، کپڑا بنن تے سوداگری کردے رہے (۷۳)۔

اُتے دتی ہوئی روایت نوں انج دی بیان کیجا جاندا اے پئی مغل بادشاہ اکبر دے زمانے وچ قندھار دے کجھ پٹھان خانوادے ایس شہر وچ آباد ہوئے۔ جیہدے اوہدی فوج وچ شامل سن۔ اوہناں اپنی لوڑ موجب رہن لئی نکے نکے قلعے اُسارے۔ جیہدے کوٹاں دے تاواں توں مشہور ہوئے۔ ایہناں قلعیاں دی وجہ توں ایس شہر داناں تصور مشہور ہويا۔ کیوں جے عربی زبان وچ تصور، قصر دی جمع اے۔ جیہد ا مطلب ”قلعہ“ اے۔ ایہہ شہر باراں قلعیاں اُتے کھلریا ہويا سی۔ ہر اک قلعہ کسے نہ کسے بندے دے تاں توں مشہور سی۔ قلعیاں دے تاں اج وی موجود نیں۔ پر قلعے محلیاں دارو پ وٹا گئے نیں (۷۴)۔

۷۰۔ (i) آئین اکبری از ابوالفضل صفحہ 111 (آئین اکبری وچ شہر لہور دا ذکر موجود اے۔ پر تصور دا نہیں۔ جد کہ صوبہ پنجاب دے کئی ہور دو بے شہراں دا ذکر وی ملدا اے)۔

Ain - i - Akbari by Abu al Fazal, Tr, by Francis. Vol. 2, (ii)
(London, 1800) P. 108 - 109.

تاریخ مخزن پنجاب دے لکھاری مفتی غلام سرور قریشی نے وی قصور دے باراں قلعیاں بارے دس پائی اے۔ جیہناں دا ویروا انج بیان کیجا جاندا اے۔

1۔ پرانا قلعہ: قدیمی قلعہ اے۔ ایہدے بارے کوئی جانکاری نہیں ملدی پئی لیسوں کنے تے کبھو دے دور وچ اُساریا۔

2۔ کوٹ غلام محی الدین خاں: غلام محی الدین خاں افغان نے بنوایا سی۔

3۔ کوٹ مراد خاں: مراد خاں نے بنوایا سی۔ پر ایہدے بندوبست قصور دے بندوبست توں دکھی۔

4۔ کوٹ قتل گڑھی: سکھاں دے قتل کرن پاروں قتل گڑھی مشہور ہویا۔ مہر عبدالغنی خاں نے نواں کوٹ بنوایا سی۔

5۔ کوٹ اعظم خاں

6۔ کوٹ بدر دین خاں

7۔ کوٹ عثمان خاں

8۔ کوٹ رکندین خاں

9۔ کوٹ فتح دین خاں: ایہہ قلعہ نظام الدین خاں نے اپنے پتر فتح دین خاں دے ناں اُتے آباد

کیجا سی۔

10۔ نواں کوٹ: ایہہ قلعہ علیم خاں تے عظیم خاں پٹھان نے بنوایا سی۔ اوہناں ایہدے ناں نواں کوٹ رکھیا۔

11۔ کوٹ پیراں والا:

12: کوٹ حسین خاں۔ ایہہ قلعہ حسین خاں پٹھان نے بنوایا سی۔

☆ کوٹ حسین خاں غلام محی الدین خاں تے کوٹ عثمان خاں دی آبادی آپوں وچ مل چکی اے۔

☆ کوٹ اعظم خاں تے کوٹ فتح دین خاں دی آبادی آپوں وچ مل چکی اے۔

☆ باقی سارے کوٹاں دی آبادی اڈواڈا اے۔

۱۔ اکبر دے گھر 30 اگست 1569ء نوں راجا بہاری مل دی دھی جو دھا بانی دی ککھوں اک منڈے نے اکھ کھولی۔ جہدے ناں اکبر نے شیخ سلیم چشتی رحمۃ اللہ علیہ دی نسبت نال سلیم رکھیا۔ پر اہ نور الدین جہانگیر دے ناں توں مشہور ہویا۔ اکبر اپنے پتاں پتراں (سلیم، مراد تے دانیال) وچوں سلیم نوں زیادہ پسند کردا سی۔ ایس لئی اُہدی تعلیم تے تربیت لئی اُسے عبدالرحیم خانخاناں نوں اُہدا استاد متھیا۔ تعلیم وصولن مگروں ستاراں ورھیاں دی عمر وچ اُہداویاہ راجا بھگون داس دی دھی مالا بانی نال کر دتا گیا۔ جہدی ککھوں خسرو نے جنم لیا۔ دو جے پاسے اکبر دے پتراں وچوں مراد تے دانیال گھنی شراب پین پاروں وفات پا گئے۔ جد کہ تیجا پتر سلیم دی شراب پین دا عادی سی۔ اُہوی جسمانی تے ذہنی طور اُتے کمزور ہو چکیا سی۔ ایس لئی اکبر اپنے پوترے خسرو نوں اپنا ولی عہد بنانا چاہندا سی۔ پر سلیم (جہانگیر) اپنے پتر خسرو نوں پسند نہیں کردا سی۔ جہدے لئی اُسے کئی وار بغاوت وی کیتی۔ اک وڈی وجہ ایہہ وی سی پئی ابوالفضل سلیم دے خلاف اُہدے پورا اکبر دے کن بھر دا سی۔ ایس پاروں سلیم ابوالفضل نال دی نفرت کردا سی۔ ایس لئی اُسے ابوالفضل نوں 1602ء وچ پیر سنگھ بندھیلہ دے ہتھوں قتل کروا دتا۔

31۔ مغلاں دے آؤن توں پہلاں شہر قصور راجپوت خانوادے دے اثر پٹھہ سی۔ پر جد باہر نے پانی پت دی لڑائی جتی تاں اوس سے وی قصور اُتے اک ہندو راجہ حکمرانی کرداسی۔ اک اندازے موجب راجے دا بھٹی راجپوتان دے خانوادے نال تعلق سی۔ پر ابوالفضل (۷۵) نے کجھ ہور تاریخ دان اوس سے چوہان خانوادے دی سرداری بارے دس پاؤندے نیں۔ ایہہ وی مشہور اے پئی اوہ چوہان سردار پیر ڈھیا غازی (۷۶) سی۔ جیہڑا شیر شاہ سوری دا غلام سی۔ اوہ مسلمان ہو چکیا سی تے 250 سواراں دا کمانڈر سی۔ شیر شاہ سوری نے اوہنوں کسے خدمت دے صلے وچ لکھی جنگل (۷۷) دان کر چھڈیا سی۔ اک دن اوہ اپنی جاگیر ویکھن لئی نکلیا تاں اوہنوں دے وسنیک اک نیم وحشی نے اوہدے اُتے اچن اچیت حملہ کردتا۔ جیہڑا سا اہیہ نکلیا پئی اوہ اگلے جہان ٹر گیا۔ عبداللہ عبدی خویشگی (۷۸) موجب 1134 ہجری تیکر اوہدی قبر قصور وچ ای موجود سی۔ اج اوہدی قبر دا کوئی تھوہ نہیں لگدا۔

1605ء وچ جد اکبر بیمار ہو یا تاں سلیم نے آگرہ وچ اپنے پوتوں معافی منگ لئی تاں اُہنے شمس ہو کے اُہنوں اپنا ولی عبد بنا دتا۔ اسی طرحاں اُہ 24 اکتوبر 1605ء نوں اپنے چوہی وفات گروں کیوں 36 ورھیاں دی عمر وچ تخت اُتے بیٹھاتے نور الدین جہانگیر دا لقب اختیار کیتا۔ 1606ء وچ شہزادہ خسرو نے حسن بیگ تے عبدالریم نال مل کے جہانگیر دے خلاف بغاوت کردی۔ سکھاں دے گوروار جن نے وی خسرو دی حمایت کیتی۔ اُہ لہور قلعے وچ آئے تے فتح کرن دی کوشش کیتی۔ پر جہانگیر نے اُہناں ساریاں باغیاں نوں ہر داتا تے خسرو نوں گرفتار کر کے نظر بند کردتا۔ پر اُہنے جیل وچ وی جہانگیر دا تخت اٹھن دی کوشش کیتی۔ جیہڑا سا اُہ نکلیا پئی اُہنوں انھا کردتا گیا تے اخیر 1622ء وچ قتل کردتا۔ 1627ء وچ جہانگیر وی اللہ نوں پیارا ہو گیا تے اُہ اپتر شاہ جہان 6 فروری 1628ء نوں تخت اُتے بیٹھا۔

۷۲۔ تذکرہ روسائے پنجاب از گریشن۔ ترجمہ سید نواز شمس علی (1975ء)۔

۷۳۔ Chiefs & Families of the Note in the punjab by Griffin (LR 1909) Vol. 1 P.205

۷۴۔ ایک شہر ایک روایت قصور بروشر (1976ء) بحوالہ مضمون "قصور تاریخ کے آئینے میں" از نذیر احمد چودھری ڈائریکٹر آرکائیوز پنجاب۔ ص۔ 27۔

۷۵۔ ابوالفضل نے 1551ء وچ شیخ مبارک ناگوری دے گھر جنم لیا۔ جہڑے آپیوں اک منے پر منے عالم سن۔ ابوالفضل وی اک نیا پر نیا ادیب، شاعر تے تاریخ دان سی۔ اکبر نامہ تے آئین اکبری اُہدیاں دو مشہور لکھتاں نیں۔ اُہ اکبر دا سیکرٹری سی۔ پر بعدوں اُہنے شیخ ہزاری دا منصب وصولیا۔ 1600ء وچ اُہنوں خاندیش دا گورنر بنا دتا گیا۔ 1602ء وچ اکبر دے پتر جہانگیر نے بیرنگہ بندھیلہ ہتھوں اُہنوں قتل کروادتا۔ کیوں جے اُہ اکبر اگے جہانگیر دیاں چغلیاں کھاندا سی۔ اسی لئی جہانگیر اُہنوں پسند نہیں کرداسی۔ مذہبی لحاظ نال اُہ آزاد خیال سی۔ اکبر دا دین الہی وی اُہدے خیالاں تے افکاراں دے اثر پٹھہ سی۔

۷۶۔ پیر ڈھیا غازی ہوری شیر شاہ سوری دے غلاماں وچوں سن۔ جد اُہ مسلمان ہوئے تاں اُہناں نوں 250 سوار

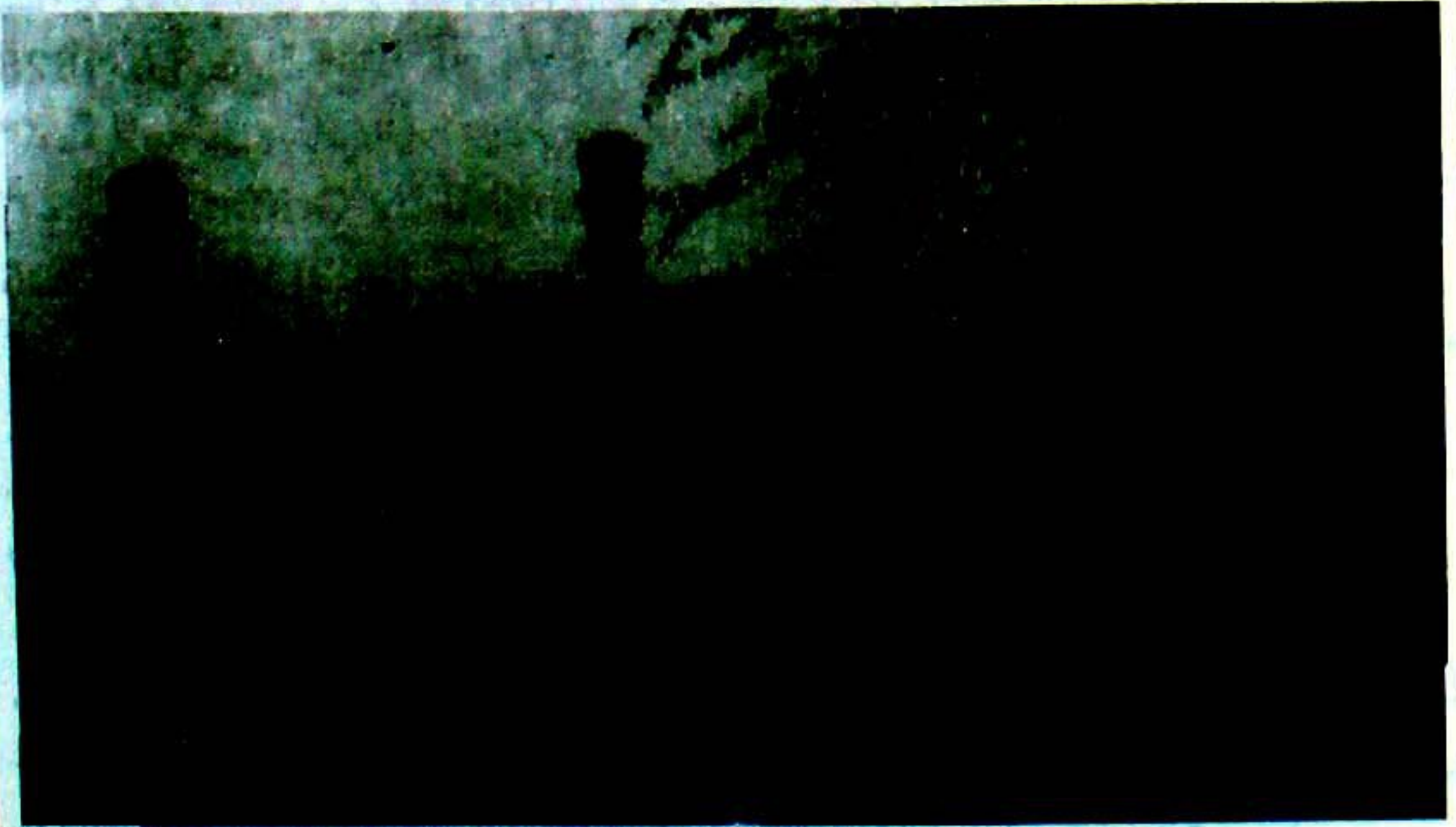
قصر نام قصور ہے ===== 48 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

32- اک روایت موجب پرانا قصور روہیوال (۷۹) دے نال لگدا سی۔ روہیوال آپوں وی بوہت پرانا قصبہ اے (۸۰)۔ تذکرۃ الشیخ والحزم دا لکھیار صورت سنگھ دونوں قصبیاں دی اہمیت تے مشہوری بارے انج لکھدا اے۔

سوئی جنوب زلاہور ہفت فرسخ راہ
قریب روہی وال و قصور طرفہ دیار

روہیوال دا اک منظر۔ شہنشاہ اکبر نے اپنے نورتاناں وچوں اک رتن
میاں تان سین نون ایہہ علاقہ جاگیر وچوں مطا کیتا سی۔

پھلان مسیت تے ہن جنازگاہ (روہیوال)

پچھے دتی ہوئی روایت نون قصور بردو شر دے صفحہ نمبر 18-19 اُتے انج بیان کیتا گیا اے پئی قدیم قصور روہیوال نال لگدی اک بستی سی پر موجودہ قصور دے نشان بادشاہ محمد شاہ (۸۱) دے زمانے وچ اُبھرے۔ اوہدے دور وچ نون نون کوٹ پکیاں حویلیاں تے محل اُسارے گئے۔ پرانا قصور ہن والے قصور دے مشرق وچ واقع سی۔ جیہدے نشان ہن مٹ چکے نیں۔

33۔ ٹوڈرل راجہ (1523-1589) (۸۲) ضلع قصور دی تحصیل چوئیاں داوسنیک تے جلال الدین اکبر (1556-1605) دے نورتاں وچوں سی۔ اوہ اکبر دا وزیر مالیات سی۔

دے کے لکھی جنگل دا کمانڈر بنا دتا گیا۔ پر اہ لکھی جنگل دے شورش پسنداں دے خلاف تادیبی کارروائی کردیاں ہوئیاں شہید ہو گئے۔ اُہناں دامنزار 1134 ہجری تیکر گنبد باغ قصور دے جنوب وچ سی۔

روہیوال دا اک منظر۔ شہنشاہ اکبر نے اپنے نورتاں وچوں اک رتن میاں تان سین نون ایہہ علاقہ جاگیر وچوں عطا کیتا سی۔

۷۷۔ لکھی جنگل بارے کہا جاندا اے پئی اے جنگل دیہ پاپور تیکر کھلریا ہو یا سی۔ نواب محمد شہباز خاں فتح کوئیہ دے پتر نوابزادہ سلطان علی حیدر خاں موجب لکھی جنگل کھڈیاں توں اُتلے پاسے سرانے مغل تیکر پھیلیا ہو یا سی۔ چرواہے تے ایالی ایس جنگل وچ پکھیرواں نون چرواندے سن۔ جہناں توں اک پکھیر ودا اک روپیا وصولیا جاندا سی۔ ایس جنگل اندر لکھاں پکھیر وچرواہے سن۔ چرواہیاں تے ایالیاں توں لکھاں روپیا کٹھا ہوندا سی۔ ایس پاروں لکھی جنگل مشہور ہو یا۔

۷۸۔ عبداللہ اصل ناں تے عبدی تخلص سی۔ اہ عبدالحق دے گھر 1633ء وچ قصور وچ پیدا ہوئے۔ اُہناں مڈھلی تعلیم اپنے آبائی پنڈ قصور وچوں لئی۔ اہ خلیفہ جی دے لقب توں مشہور ہوئے۔ اُہناں کئی کتاباں لکھیاں۔ اہ 1695ء وچ اللہ نون پیارے ہو گئے۔

۷۹۔ روئے وال اک قدیم تے وڈا قبیلہ اے۔ جہدی آبادی اُچیاں ٹہیاں اُتے آباد اے۔ اہ علاقہ اکبر نے اپنے ور بار دے منے پر منے گوئے میاں تان سین نون جاگیر وچوں عطاء کیتا سی۔ جہذا ج وی آباد اے۔ تان سین گوالیار دارہن والا سی۔ اُہنے کلاسیکی موسیقی نون فروغ دتا تے کئی راگ ایجاد کیتے۔

۸۰۔ (i) تذکرہ الشيخ والخدم (1057ھ) مولف صورت سنگھ۔ مخزنہ و مملوکہ لاہوریری، علی گڑھ یونیورسٹی۔ مخطوطہ نمبر 196۔

(ii) مذہب وقارب بحوالہ مضمون از پروفیسر محمد اسلم۔

(iii) ماہنامہ المعارف (لاہور اکتوبر 1973ء) ص 21 تا 16۔

۸۱۔ سید بھراواں (حسین علی تے عبداللہ) نے 1719ء وچ رفیع الدولہ دی وفات مگروں جہان خاں دے پتر روشن اختر نون دلی سلطنت دا بادشاہ بنایا۔ اُہنے محمد شاہ والقب اختیار کیتا۔ 1720ء وچ اُہنے اپنے امراء نظام الملک گورنر دکن، عبدالصمد خاں گورنر لہور تے امین خاں سالار مغل فوج نال مل کے سید بھراواں نون قتل کردا دتا۔ کیوں جے اہ اُہدے کماں وچ دخل دیندے سن۔ جہوں اہ پسند نہیں کردا سی۔

۸۲۔ ٹوڈرل راجہ قصور دی تحصیل چوئیاں داوسنیک سی۔ ایس قصبے دے ٹہیاں دے نشان انج وی شہروں بار چھ دے پاسے کھلے ہوئے نیں۔ ٹوڈرل دے باپوداناں بھگوتی داس سی۔ جہذا لہور دے نڈن کھتری خانوادے نال تعلق رکھدا سی۔ اہ 1523ء وچ ایس جگ اُتے آیا تے 1589ء وچ ایس جگ توں اوہلا کر گیا۔ اہ

34۔ ایک روایت موجب اک نادان افغان نے اپنے پیر میاں اخوند سعید (۸۳) کے شکایت کیتی پئی اسیں بھکھ ننگ دی زندگی گزار رہے آں تے اپنی قوم غربت و بچ ڈبی ہوئی اے۔ اسیں تہاڈی پیری تے بزرگی نوں کیہ کرے؟ کیہا جاندا اے پئی اوہ مراقبے و بچ گئے تے فرمایا ”اوہناں دے گھر پکیاں اٹاں دے ہون گے“۔ اوہناں دی دعا دا سٹا ایہہ نکلیا پئی نظر بہادر خویشگی (۸۴) شمس الدین خاں (۸۵) تے قطب الدین خاں (۸۶) مغلیہ فوج دے نامور سپاہی ہوئے تے اچیرے مقام اُتے ا پڑے۔

35۔ ایک روایت بیان کیتی جاندی اے پئی اک دن پیر میاں اخوند سعید نوں ایہہ خبر ملی پئی میاں تان سین (۸۷) ہوری اکبر و لوں عطا کیتی ہوئی اپنی جاگیر و ہوال و بچ آیا اے۔ اوہناں اپنے کچھ افغان سنگیاں نوں نال لیا تے اوہ دے کول ا پڑے۔ فرمایا تہاڈے بارے سنیا اے پئی تسیں بڑا چنگا گاؤندے او۔ اسیں سماع سننا چاہندے آں۔ میاں تان سین نے راگ گایا تے پیر ہور میاں دھمال پاؤن لگ پئے۔ آکھیا جاندا اے پئی حجرہ وی اوہناں نال دھمال پاؤندار ہیا۔ محفل ختم ہوئی تان اوہناں تان سین نوں اک اشرفی دتی۔ پر اوہناں واپس کردتی تے اگوں دو پیش کیتیاں (۸۸)۔

اکبر دے نور تاراں وچوں اک رتن سی۔ اوہ اکبر دور و بچ زمین دے بند و بست تے مالیے دا جانوسی۔ اہ تجربہ اُہنے بہار و بچ شیر شاہ سوری دے زمینی بند و بست توں وصولیا سی۔ 1572ء و بچ اُہنوں گجرات دا دیوان بتایا گیا۔ اسیں توں اڈ اہ مغل دربار و بچ چار ہزاری دا منصب وی رکھدا سی۔

۸۳۔ عبداللہ عبدی خویشگی ہوری لکھدے نین پئی حضرت میاں اخوند سعید حسین زئی عارف ربانی سن۔ اہ ہانی شیخ ابوالحسن خرقانی سن۔ اہناں باطنی تربیت حضرت شیخ و تورحمۃ اللہ علیہ تے حضرت شیخ بنگ رحمۃ اللہ علیہ توں پائی۔ پیر میاں اخوند حسین زئی نماز روزہ دے پابند سن۔ اہ بنگ زیاں دی کلی و بچ جاندا اے تے فرماؤندے اہتھوں عشق دی بو آؤندی اے۔ کیوں جے بنگ زئی اپنی اولاد، جان تے مال اللہ دی راہ و بچ خرچ کر چکے نیں۔ جد کہ عزیز زیاں بارے فرماؤندے اہ دنیا والے نیں۔ اہناں دی کلی وچوں دنیاوی بو آؤندی اے۔

۸۴۔ محمد ایوب خاں ہوری لکھدے نیں پئی نظر بہادر ہوری تصور و بچ پیدا ہوئے۔ پہلے پہل اہناں شہزادہ پرویز دی ملازمت کیتی۔ بعدوں جہانگیر دی نوکری کیتی۔ چھنے اہنوں نوں 1500 دے منصب توں نوازیا۔ شاہجہان دے دور و بچ اہدے منصب و بچ ہور وادا ہویا۔ فیرو دے ورھے جلوس شاہجہانی و بچ اہنوں سرکار سنبھل دا فوجدار بنا دتا گیا۔ دولت آباد نوں گھیرا پاؤن مگروں اُہنے عنبر کوٹ اُتے قبھا لیا۔ اسیں توں اڈ اُہنے تاڑا گڑھ، قلعہ ماؤ تے نور پور نوں فتح کر کے شاہجہان دے علاقیاں و بچ وادا کیتا۔ اہ شہزادہ مراد بخش دے نال بیخ تے بدخشاں جاؤن والے سرداراں وچوں سی۔ سعد اللہ خاں دے مشورے پاروں اہنوں بیخ خاں نال بدخشاں دی حفاظت لئی چڈیا گیا۔ اخیر اہ 1062ھ بمطابق 1652ء و بچ اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ اہدے تین پتر (شمس الدین خاں، قطب الدین خاں تے اسد اللہ خاں) سن۔

۸۵۔ شمس الدین خاں ہوری نظر بہادر خویشگی دے گھر پیدا ہوئے۔ اہنوں 1500 ذات تے سوار دا منصب عطا کیتا گیا۔ اسیں توں اڈ اہنوں اہدے بھرا قطب الدین خاں نال جو ناگڑھ تے سورت دی فوجداری وی عطا کیتی گئی۔

قصر نام قصور ہے ===== 51 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

36۔ اک روایت موجب اورنگزیب (1658-1707) (۸۹) نے قصور وچ قیام وی کیتا سی (۹۰)۔ اورنگزیب دے زمانے وچ قصوری سرداراں ودھ چڑھ کے شاہی مہماں وچ حصا لیا تے بھرواں کردار نبھایا (۹۱)۔ جدوار اشکوہ (1615-1659) (۹۲) اپنے سنگیاں نال ٹھٹھہ سندھ ول نس گیا تاں اورنگزیب دلی توں وسط پنجاب آیا۔ جتھوں اوہنے اپنے کجھ سپاہی لے تے قصور تے چونیاں راہیں ملتان ول اوہدا پچھا کیتا۔

37۔ سید عبداللہ قادری شطاری المعروف سید بلھے جی (1680-1757) (۹۳) ہوری

اپنے کلام وچ قصور دا ذکر انج بیان کردے نیں۔

بلھا قصر نام قصور ہے او تھے مونہوں نہ سکن بول

او تھے سچ گردن ماریے او تھے جھوٹے کرن کلول

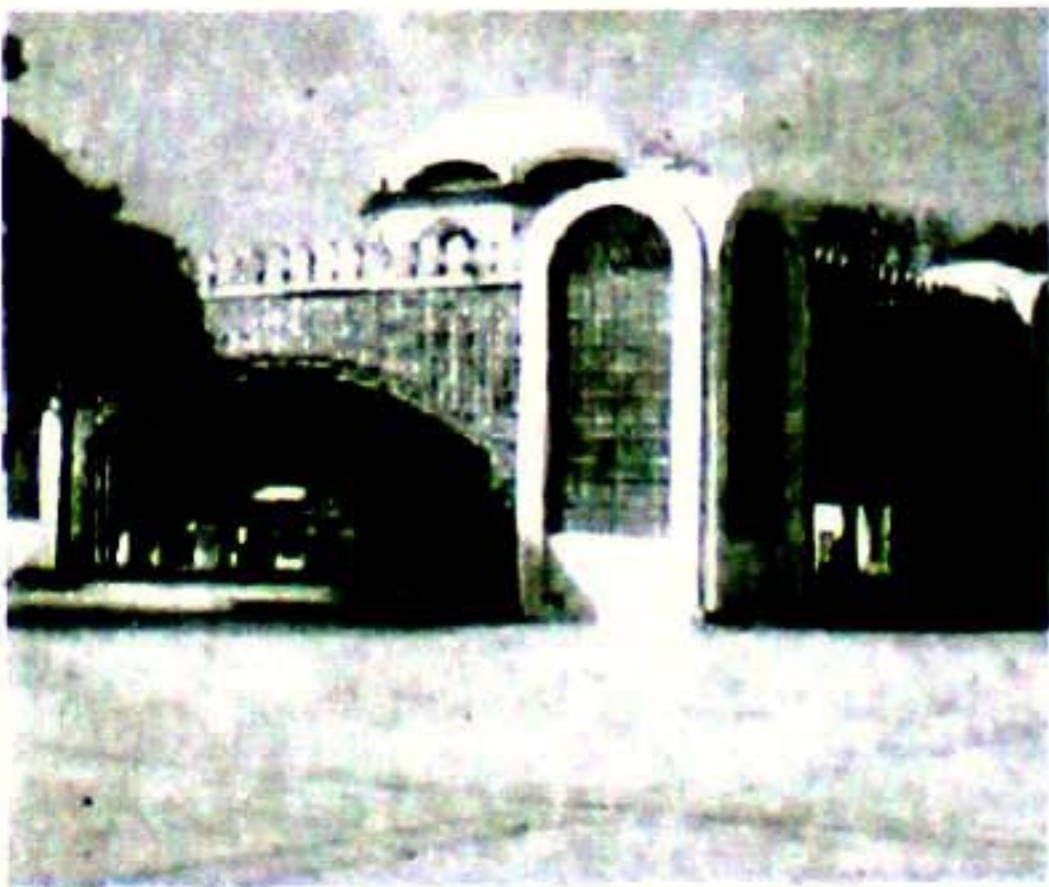
38۔ سید وارث شاہ ہوری (1722-1798) (۹۴) ہوری اپنے کلام وچ قصور دا

حضرت پیر سید بلھے شاہ

حضرت پیر سید وارث شاہ

مزار سید بلھے شاہ

مزار سید وارث شاہ

ذکر انج بیان کر دے نیں۔

کوئی اساں جیہا ولی سدھ نہیں نظر آؤندا جگ ظہور جیہا
دستار بجواڑیوں خوب آوے تے بافتہ نہیں قصور جیہا

39- حضرت سید عبداللہ المعروف سید بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ حضرت شاہ عنایت قادری

رحمۃ اللہ علیہ (۹۵) دے مرید سن۔ اوہ اپنے کلام وچ اپنے مرشد دا ویروانج بیان کر دے نیں۔

تسیں وچ اُچ دے اُچے او

اسیں وچ قصور قصوری آں

شاہ عنایت دی باغ بہاراں

اسیں اوہدے سوڑی آں

شاہ عنایت ہوری وی آپوں پہلاں قصوری تے بعدوں لہوری آکھواؤندے سن۔

مزار حضرت شیخ حافظ محمد عنایت اللہ قادری

شطاری قصوری نم لہوری

- جتنے اہناں دوہاں بھرواں وچالے لڑائی ہوگئی۔ شاہجہان نے شمس الدین خاں نوں پٹن تے کجرات دا فوجدار بنا دتا۔
۸۶۔ قطب الدین خاں ہوری نظر بہادر خو۔ بھنگی دے گھر پیدا ہوئے۔ اہناں کئی مہماں وچ دودھ چڑھ کے حصہ لیا۔
اخیر اہ بیجا پور دی لڑائی وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اہنوں قصور وچ دفن کیتا گیا۔
۸۷۔ تان سین گوالیار دارہن والا سی۔ اہ مغلیہ بادشاہ اکبر دا درباری گویا سی۔ اہنے قصور دے نیڑے قصبہ روہی وال
اہنوں جاگیر وچ عطاء کیتا سی۔ جتنے اہ کدی کدائیں آؤندا سی۔ اہدے بارے کیتا جاندا آے پئی اہنے کلاسیکی موسیقی
نوں فروغ دتاتے کئی نوں نوں راگ ایجاد کیتے۔
۸۸۔ اخبار الاولیاء از عبداللہ عبدی خو۔ بھنگی۔ ترجمہ ڈاکٹر مولوی محمد شفیع (لہور 1972ء) جیلانی پرنٹنگ پریس لہور۔
۸۹۔ اورنگزیب نے 1618ء وچ شاہ جہان دے گھر اکھ کھولی۔ 1636ء وچ کیول 18 درمیاں دی عمر وچ اہ

قصر نام قصور ہے ===== 53 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
40- منشی کرم بخش (1876-1934) (۹۶) ہوری اپنی لکھت ”ابر رحمت“ وچ قصور دا تعارف انج
کرواؤندے نیں۔

اک ملک اشرف پنجاب اندر شہر نام قصور پہچان سائیں
ارد گرد فقیراں نے لائے ڈیرے ذکر کرن سجان سجان سائیں

41- پاکستان دے قومی ترانے دے لکھاری حفیظ جالندھری (1900-1982) (۹۷)

ہوری قصور بارے لکھدے نیں۔

خزاں کے دور میں تازہ بہار کا ظہور

نظر اٹھاؤ کہ لاہور سے نہیں کچھ دور

پھر اپنی شانِ کریبی پر آ رہا ہے قصور

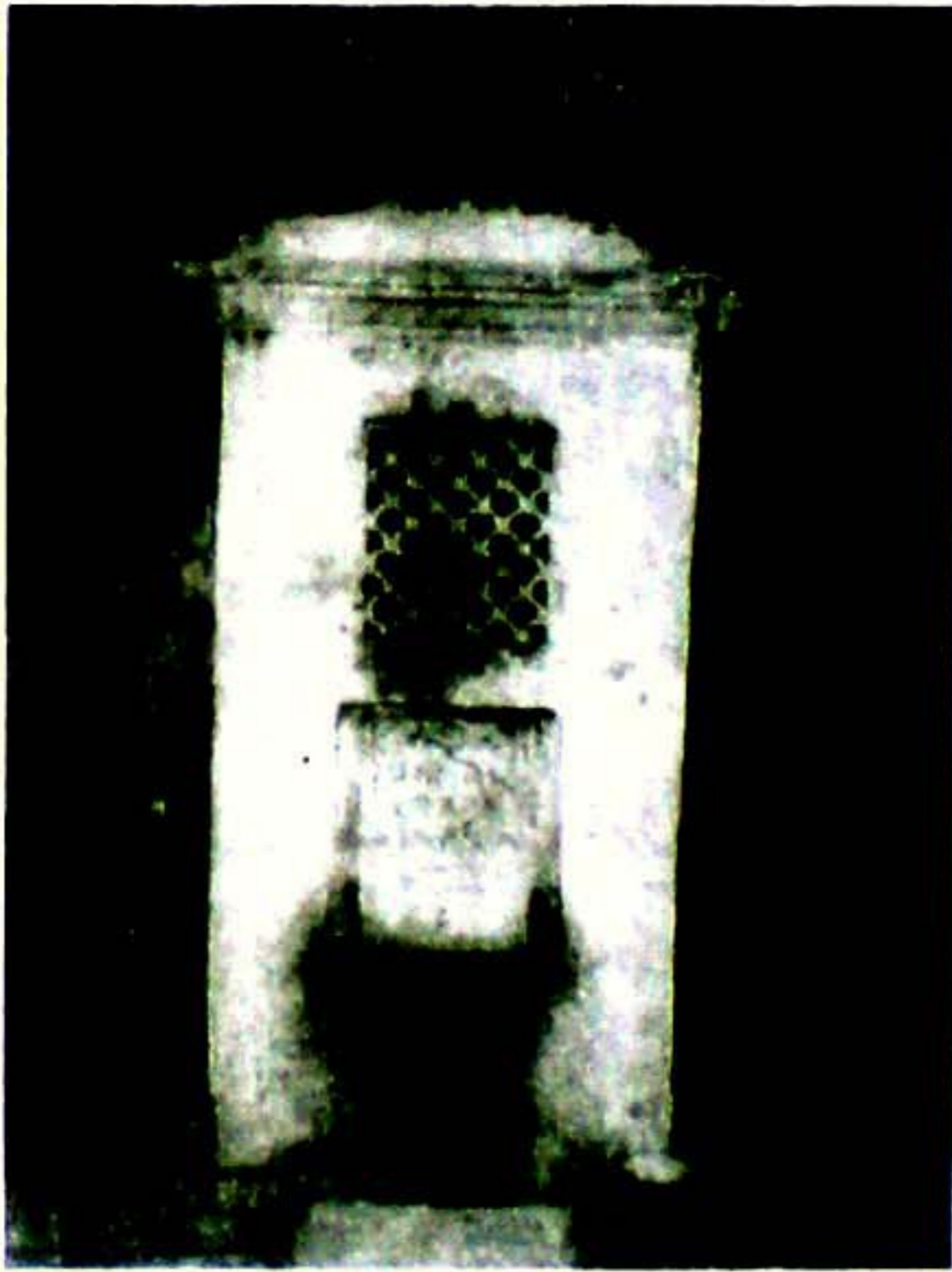
حفیظ قطعہ خاک آج پھر بقعہ نور

42- ملکہ ترنم نور جہاں (1926-2001) (۹۸) نے وی اپنے گیتاں راہیں قصور دی

وڈھیائی بیان کیتی اے۔ ایہہ گیت صوفی تبسم ہوراں دا لکھیا ہو یا اے۔

میرا سو ہنا شہر قصور نی

جیہدیاں دھماں دور دور نی

قبر منشی کرم بخش (کوٹ پیراں)

ملکہ ترنم نور جہاں

دکن دا گورنر بنیا۔ پر اپنے بھرا دارا شکو دی دخل اندازی کرن پاروں اٹھور ہیاں مگروں اوہنے استعفیٰ دے دتا۔
1653ء وچ اک وار فیردکن دا گورنر بنیا۔ 1658ء وچ اپنے پودے بیمار ہون دی خبر سن کے اپنے تئاں
بھراواں نوں ہرا کے جون 1658ء وچ اپنی بادشاہت دا ہوکا دے دتا تے 1707ء تیکر حکومت کیتی۔ اُہدی
سلطنت افغانستان توں بنگال تے ہمالیہ توں دکن تیکر کھلری ہوئی سی۔ پر 1707ء وچ اُہدی وفات مگروں مغلیہ

قصر نام قصور ہے ===== 54 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 43۔ ڈاکٹر امان اللہ خاں امان (۹۹) ہوری اپنی ایک نظم ”قصور دیاں یاداں“ وچ انج
 لکھدے نیں۔

قصور دیاں یاداں

پیلی سرسوں دیاں کھیتیاں دانور سانوں
 بیٹھی پیرھے اُتے لگدی سی حور سانوں
 پٹ جڑاں توں لے گئی دُور سانوں
 ٹٹیاں سرکاں تے ٹانگے منظور سانوں
 نالے بھلے نہیں انبیاں دے دُور سانوں
 نور جہاں دیاں راگاں داسرور سانوں
 ہن لے جا دلا بلھے دے قصور سانوں

و کھا چونک و پنج تپدا تند و ز سانوں
 گڑی پنجاب دی شرم نال گھنڈ کڈھ کے
 تتی جوانی نے اکھیاں دے پیچھے لگ کے
 وڈے ڈیرے تے کاراں وی بہت ویکھیاں
 اندر سے تے فلو دے نیں قصوری مٹھ دے
 گیت لکھاں سُنے دنیا تے نہیں لھیا
 کنے جگ چھانے نیں کنی کھہہ کھادی اے
 قصور دے سن دیاں جے اسپیں
 ایہناں ساریاں رویتاں نوں اک نظری ویکھئے
 تاں پتا لگدا اے پئی قصور دے سن دی کوئی پکی
 تاریخ تاں نہیں ملدی۔ پر ایہناں رویتاں توں جو
 سدھ ہوندا اے۔ اوہ انج اے۔

جے اسپیں ہندو متھالوجی ول جائیے

تاں ایس شہر دے سن دی تاریخ حضرت عیسیٰ

علیہ السلام توں 200 یاں 500 سوسال پہلوں دی ڈاکٹر امان اللہ امان

بن دی اے۔ پر ایس دا کوئی پکا ثبوت نہیں ملدا۔ کیوں جے رام چندر جی دی کہانی متھالوجی اے،
 تاریخ نہیں۔

سلطنت دے سورج نوں گرہن لگ گیا تاں دکن وچ مرہٹیاں تے پنجاب وچ سکھاں نے اپنی خود مختاری دا اعلان
 کردتا۔ خورے ایہدی وڈی وجہ اوہدی اولاد دانہ اہل ہوناسی۔

۹۰۔ ماثر الامراء (ص 245) دارا شکوہ دا پچھا کر دیاں ہویاں اورنگزیب نے قصور وچ قیام کیتا سی۔

۹۱۔ آداب عالمگیری، مکتوبات محی الدین اورنگزیب بہ ص ۱۴۶ چودھری عبدالغفور، ریسرچ سوسائٹی آف پاکستان
 (ص 146)۔

۹۲۔ دارا شکوہ شاہجہان دے گمر 1615ء وچ جمیر وچ پیدا ہویا۔ شاہجہان نے اپنے چاراں پتراں نوں اڈواڈ

تاریخ دے دو جے پڑا وچ راجہ کلراؤ تے راجہ کلپت رائے دی لہور تے قصور اُتے حکومت دی دس پیندی اے۔ ایس دا مطلب ایہہ دے پئی ایہہ ہندو شاہیا ویلے دا ای شہر اے۔ پر تاریخ دے لکھیاراں وچالے بوہت سارے پاڑنیں۔ کجھ لوکاں دا کہنا اے پئی ایہہ شہر محمود غزنوی (پ 971ء) ویلے ویسا۔ انج ایہدے دن دی تاریخ 11 ویں صدی عیسوی بن دی اے۔ ایس توں وی پہلوں چینی سیاح ہیون سانگ (630-644ء) نے اپنے سفر نامے وچ جس شہر دس پائی اے۔ اوہنوں جنرل کنکھم تے کجھ ہور لکھیاراں قصور شہر منیا اے۔ جے ایس تاریخی گواہی نوں قبول کرے تاں پتا لگدا اے پئی 606ء توں 647ء وچالے ایہہ شہر آبادی۔ اگلی شہادت محمود غزنوی ولوں ایس شہر نوں وساؤن دی منی جاندی اے پئی اوہنے اپنے نال آؤن والے عیسیٰ زئی افغاناں نوں ایس تھاں وسایا۔ اوہناں آپوں اپنے قلعے بنائے تے اوہناں دے ناں اپنے ناواں اُتے رکھے۔ بوہتے قلعیاں کارن ایس داناں قصور پئے گیا۔ کیوں جے عربی زبان وچ قلعے نوں قصر تے اوس دی جمع قصور بن دی اے۔ حضرت بابا فرید الدین گنج شکر دے (1173-1266ء) دادا حضرت قاضی شعیب دا گزر ایس شہر وچوں ہو یا دسیا جاندا اے۔ اوہناں دا ویلا 1157ء دا اے۔ ایس توں مگروں شہاب الدین غوری (1170-1206ء) تے فیروغشاہ بابر (1526-1530ء) ولوں ایس شہر نوں وساؤن دی دس پائی جاندی اے۔ جد کہ اخیر پڑا ظہیر الدین بابر دے پوترے شہنشاہ محمد اکبر (1556-1605ء) دا بن دا اے۔ کجھ لکھیاراں ایہہ وی لکھیا اے پئی ایس شہر نوں ابو الفضل (پ 1551ء) نے جلال الدین محمد اکبر دے کہن اُتے وسایا۔

صوبیاں دا گورنر بنایا سی۔ پر 1657ء وچ باپ دے بیمار ہون پاروں دارا شکوہ نے بھراواں دے حامیاں تے دکیلاں نوں نظر بند کر کے حکومت سنبھال لئی۔ اُہدا انج کرنا خانہ جنگی دی وجہ بنیا۔ پر دو جے پاسے اُہدے بھرا اورنگزیب نے انہوں دھرمات، اجمیر تے سوگڑھ دیاں لڑائیاں وچ ہرایا۔ ایران ول جاندیاں ہو یا انہوں بلوچستان دے اک سردار نے گرفتار کیتا تے شاہی کامیاں حوالے کر دتا۔ عالماں دے فیصلے موجب انہوں 30 اگست 1659ء بھاسے لا دتا گیا۔

۹۳۔ عبداللہ ناں تے گلکھس بلھاسی۔ اُہ اُج گیلانیاں ضلع بہاولپور دے سنیک خئی محمد درویش دے گھر 1680ء دے نیڑے ایس دنیا اُتے آئے۔ اُہ ا جے 6 ورہیاں دے سن۔ جد اہناں دے ابا جی پانڈو کی آوے۔ بلھے جی ہوراں نوں مڈھلی تعلیم اُہناں آپوں دتی۔ جد کہ اعلیٰ تعلیم لئی خواجہ غلام مرتضیٰ قصوری کول مسجد کلاں اندرون موری دروازہ قصور چھڈ دتا۔ ایس طرحاں اُہناں قصور وچوں تعلیم وصولی تے اتھے ای پکاڈیرہ لا لیا۔ اُہ 1757ء وچ اللہ تعالیٰ نوں پیارے ہو گئے۔ اُہناں دا مزار ریلوے روڈ لاگے گیزو کھوہ قصور اے۔ جتھے ہر ورھے اُہناں داعرس اگست دی 26، 27، 28 تے بھادوں دی 8، 9، 10 تاریخ نوں بڑی عقیدت تے احترام نال منایا جاندا اے۔

چکھے بیان کیجاں گیا جے ساریاں روایتاں نوں دھیان وچ رکھے تاں پہلی گواہی ایس
شہر دے وں دی ہیون ساگ توں ملدی اے۔ جیہدا مطلب ایہہ بن دا اے پئی ہندو رویت وچ
دے نیڑے تیزے اے کہ ایس شہرنوں راجہ چندر جی دے پتر نے ای و سایا۔ جیہدا ہیون ساگ
دے ویلے تیکر وسدا رہیا۔ فیراوس توں بعد محمود غزنوی ویلے ایس شہر وچ پہلی وار افغان پٹھاناں
وسوں کیتی۔ بابر دے نال آؤن والے پہلے توں دے ہوئے پٹھاناں نال کھل مل گئے تے اوہناں
وی اپنا وسیب اتھے ای کیجا۔ ایہہ افغان کیوں جے فوجی ملازمت وچ سن۔ ایس واسطے ایہہ
ہندوستان وچ بوہت ساریاں تھاواں اُتے رہے۔ اخیر شہنشاہ جلال الدین محمد اکبر ویلے ابوالفضل
دے کہن اُتے اوہ اپنے ایس پرانے افغان شہر وچ آن وے۔ اوس ویلے توں لے کے اج تیکر
ایہہ شہر افغاناں دا ای مرکز رہیا۔ انج ایس کہہ سکے ہاں پئی موجودہ شہراک مسلم شہراے۔ جیہنوں
پہلی واری محمود غزنوی ویلے افغان پٹھاناں نے اپنی اک دستی دے روپ وچ وسایا جو ہولی ہولی
شہر بن گیا تے اج پنجاب دا اک نامور شہراے۔

۹۴۔ سید وارث شاہ ہوری جنڈیالہ شیر خاں دے و سنیک سید قطب شاہ دے گھر 1722ء وچ پیدا
ہوئے۔ اوہناں مذہبی تعلیم اپنے آبائی پنڈ وچوں وصولی۔ جد کہ اعلیٰ تعلیم لئی قصور آئے۔ کیوں جے قصور اوس ویلے علم
تے عرفان دا مرکزی۔ اوہناں قصور وچ سید خواجہ غلام مرتضیٰ قصوری دی شاگردی کیتی۔ جہدا ذکر اہ آپوں انج کر
دے نیں۔

وارث شاہ و سنیک جنڈیالہ دے دا اُتے شاگرد محمد و م قصور دا ای

مشی کرم بخش ہوری اپنی لکھت ابر رحمت وچ وارث شاہ بارے لکھدے نیں۔

پیراں وارثوں چا وارث شاہ کیجا ابو بھی فیض قصور دا جان ساہیں

تعلیم وصولن مگروں اہ اپنے آبائی پنڈ چلے گئے۔ اہ 1798ء وچ اللہ تعالیٰ نوں پیارے ہو
گئے۔ اوہناں دامزار جنڈیالہ شیر خاں وچ اے۔ جتھے ہرور ہے اوہناں داعرس بڑی عقیدت تے احترام نال منایا
جاندا اے۔

۹۵۔ حضرت بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے مرشد حضرت شاہ عنایت قادری شطاری رحمۃ اللہ علیہ

1056 ہجری وچ مولوی پیر محمد دے گھر قصور وچ پیدا ہوئے۔ جیہڑے پہلاں مزنگ لہور تے بعدوں اپنے
سوہریاں کول قصور دے و سنیک ہوئے۔ حضرت شاہ عنایت قادری ہوری لگی نمر وچ انی اپنے پیوندی وفات
مگروں لہور اپڑے تے حضرت محمد رضا شاہ قادری شطاری دے مرید ہوئے۔

روحانی تعلیم وصولن مگروں حضرت شاہ عنایت قادری اپنے مرشد دے حکم اُتے قصور آئے۔ اتھے

اوہناں اک طوائفہ دی حافظہ قرآن دی نال نکاح کیجا۔ اوہ نواب حسین خاں حاکم قصور دے تنگ کرن پاروں
قصور چھڈ کے لہور مزنگ جاوے۔ اتھے اوہ تریہہ ورھے دینی خدمت تے داعی نبی کر دے رہے۔ اوہناں کئی
کتاباں لکھیاں تے کھیاں کتاباں دے تر جے کیجے۔ ”دستور العمل“ اوہناں دی اک مان جوگ لکھت
اے۔ اخیر اوہ لہور وچ ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۳۱ ہجری بمطابق ۱۷۲۸ء وچ اگلے جہان ٹر گئے۔ آپ دامزار

مغلیہ بادشاہوں دے زوال تیکر قصور شہر خوشحال رہیا، جد کہ پٹھان اوہناں دے وفادار رہے۔ اوہ بدلے وچ جاگیراں تے منصب داریاں وصول دے رہے۔ جیہد اوہیروا عبداللہ عبدی خویشگی (1633-1695ء) ہوری انج بیان کردے نیں۔ ”جد خویشگی افغاناں دے اک سردار نظر بہادر خویشگی نے شاہجہان (1627-1658ء) نوں ظہیر الدین بابر نال کیتا ہویا معاہدہ دکھایا تاں اوہ بوہت حیران ہویا۔ پر نظر بہادر خویشگی نے کیہا پئی ایہہ فرمان دکھان دا مطلب حصا وصولنا نہیں سی۔ میرا مقصد صرف تہانوں واضح کرنا اے کہ اسیں بابر توں ہن تائیں مغلیہ خانوادے نال جڑے ہوئے ہاں۔ شاہجہان نظر بہادر خویشگی دی گل سن کے خش ہو یاتے فیر اوہنے جمنداں تے خویشگیاں اُتے نظر کرم رکھی۔“

ارشاد احمد پنجابی ہوری قصوری افغاناں بارے انج دس پاؤندے نیں پئی ”مغل بادشاہوں نال تعاون دی ریت نوں نبھاندیاں ہو یاں جد قصوری افغاناں اُبھرن لگے تاں اوہناں واپوں نظر بہادر خویشگی قصوری نے سبھ توں اچیرا مقام حاصل کیتا۔ اوہ پہلے شہزادہ پرویز دی خدمت وچ رہیا۔ پر فیر اوہنے جہانگیر دی چاکری کیتی۔ اوہ چندراں سوسواراں دا سردار بنا دتا گیا تے بعدوں شاہجہان دے دور وچ اوہ اوہدے امراءے اعظم وچ شامل رہیا۔“

روز نامہ نوائے وقت دے دفتر لاگے شاہراہ فاطمہ جناح اُتے اے۔ جتھے ہرورے آپ داعس بڑی عقیدت تے احترام نال منایا جاندا اے۔ آپ دے مزاد نال ای آپ دے دو پتراں (حضرت زاہد اللہ تے حضرت محمد زمان) دے مزار نیں۔

۹۶۔ ادبی تاریخ ضلع قصور وچ ڈاکٹر محمد ریاض انجم ہوری لکھدے نیں پئی کرم بخش اصل ناں تے منشی کرم بخش قلمی ناں سی۔ اوہ 1876ء وچ کوٹ پکا قلعہ دے وسنیک راجھادے گھر پیدا ہوئے۔ اوہ نماز روزہ دے پابند سن۔ اوہ پنجابی زبان وچ شعر لکھدے سن۔ اوہناں دی لکھت ابر رحمت 1356ھ وچ چھاپے جڑی۔ جہدے 416 صفحے نیں۔ اوہ جمعرات دیہاڑے کیم مارچ 1934ء نوں ایس جگ توں اوہلا کر گئے۔ اوہناں توں کوٹ پکا قلعہ وچ بابا گلاب شاہ ولی المعروف لوٹے شاہ دی پواندگی دفن کیتا گیا۔

۹۷۔ پاکستان دے قومی ترانے دے خالق ابوالاثر حفیظ جالندھری ہوری 14 جنوری 1900ء نوں جالندھر وچ پیدا ہوئے۔ اوہ 21 دسمبر 1982ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں دا مزار یادگار مینار پاکستان لہور لاگے اے۔ ادبی خدمات دے صلے وچ اوہناں نوں سرکار پاکستان ولوں ہلال امتیاز تے حسن کارکردگی دا صدارتی ایوارڈ وی منیا۔ اوہ غزل تے نظم دے لکھاری سن۔ اوہناں دی سبھ توں مشہور لکھت ”شاہ نامہ اسلام“ اے۔ جہدیاں تین پار جلدیاں نیں۔ اوہ کوٹ رکن دین خاں قصور دے وسنیک شہاب الدین ناطق (1854ء۔ 1934ء) دے شاگرد سن۔ ایس لئی قصور نال بڑی محبت کردے سن۔ اوہناں بارے اوہی مشہور اے پئی اوہناں فارسی شاعر مولانا غلام قادر بگرامی دی شاگردی وی کیتی۔ پاکستان دے ترانے دی جدمنگ کیتی گئی تاں 723 شاعراں تے گاؤن والیاں ترانے دیاں دھناں جمع کرائیاں۔ عبدالواحد خاں رشید جمع کردے رہے۔ حفیظ جالندھری دا ترانہ تے احمد جی چھاگلہ دی دھن پسند آئی۔ 21 اگست 1949ء نوں سرکار پاکستان نے قومی ترانے دی کمیٹی دے چھتر چھاویں ریڈیو پاکستان نے احمد جی چھاگلہ دی دھن نوں منظور کر لیا۔ اوہ دھن پاکستان نیوی دے جینڈ نے پی این ایس

قصور دے پٹھاناں نوں اصل وڈیاں شاہجہان (۱۰۰) دے دور وچ نصیب ہوئیاں۔
جد شاہجہان نے 1651ء وچ قندھار اُتے حملہ کرن دا فیصلہ کیتا تاں اوہ آپوں کشمیر توں پر تیا۔
اوہدی سلطنت دے آل دوالے دے کئی سردار اوہنوں ملن لئی حاضر ہوئے۔ پر جد اوہ 17 ستمبر
1651ء نوں نکی عید (عید الفطر) والے دن چناب دریا نوں پار کر کے جہانگیر آباد وچ ڈیرہ لائی
بیٹھاسی تاں قصور دے سردار نظر بہادر خویہ شکی قصوری نے حاضری دتی۔

اورنگزیب دے دور وچ قصوری افغاناں نے شامی مہماں وچ بھرواں حصا پایا۔
قطب الدین خان ترقی پاؤن وچ اپنے بھراواں توں اگانہہ نکل گیا۔ پہلے اوہ جونا گڑھ (سورت)
وچ اپنے بھرا شمس الدین خان نال سانجھا فوجدار رہیا۔ پر فیر اوہدی بدلی گجرات ہو گئی۔
اورنگزیب (1658-1707ء) دی خدمت وچ آؤن مگروں اوہ سورت دا گورنر بنیا تے
بہادری دے جوہر دکھاندار رہیا۔ دسویں سال جلوس عالمگیری وچ محمد امین خان تے میر بخش نال
یوسف زئی افغاناں دی تادیب لئی گیا تے اپنی حیاتی دے اخیر لے ساہ تیکر اوتھے ای رہیا۔ اہنیر
وچ اوہنے داراشکوہ (1615-1659ء) نوں ہرا کے خان دا خطاب وصولیا۔ پر سو بے دے

دلاور وچ بنائی تے وارنٹ آفیسر عبدالغفور لہدے بینڈ ماسٹرن۔ حفیظ جالندھری دے لکھے پاکستان دے قومی
ترانے نوں جنوری 1954ء وچ سرکار پاکستان نے منظور کر لیا۔ تے 14 اگست 1954ء نوں پہلی وار حفیظ
جالندھری دی آواز وچ ای ریڈیو پاکستان توں نشر کیتا۔ جد کہ 14 اگست 1955ء نوں سرکار پاکستان نے حفیظ
جالندھری توں قومی ترانے دے حق خرید لئے۔

۹۸۔ "انسائیکلو پیڈیا پاکستان کا" وچ سید قاسم محمود ہوری لکھدے نیں پئی نور جہان دا اصل ناں اللہ رکھی سی۔ اہ
22 ستمبر 1926ء نوں کوٹ مراد خاں قصور وچ پیدا ہوئی۔ استاد غلام محمد خاں عرف گامے خاں دی شاگردی کیتی۔
کلکتہ دی وسنیک کین بیگم توں تربیت حاصل کیتی۔ اہنے اللہ رکھی توں نور جہان بنا دتا۔ کلکتہ وچ ای فلم سکی پنوں وچ
پہلی وار اداکاری کیتی۔ ایس فلم وچ سکی دے بچپن دا کردار ادا کیتا۔ کلکتہ توں لہور آئی۔ لہور اوس ویلے پنجابی تے
اردو فلماں دا مرکز سی۔ اتھے اہدانا کرا شوکت حسین رضوی نال ہو یا۔ چنے اہنوں اپنی فلم "خاندان" وچ بطور
ہیروئن کا سٹ کیتا۔ ہیروئن دی حیثیت نال نور جہان دی اہ پہلی فلم سی۔ ایس توں بعد اہدے کئی ترقی دیاں راہواں
کھل کھیاں۔ اہنے کئی فلماں وچ اداکاری کیتی تے گیت وی گائے۔ چوداں ورھیاں دی عمر وچ نور جہان دا
شوکت حسین رضوی نال ویاہ ہو گیا۔ پاکستان بنن مگروں شوکت حسین رضوی نے لہور وچ شاہ نور اسٹوڈیو دے ناں
توں اک ادارہ بنایا۔ جہڑا پاکستان فلم انڈسٹری دا سبھ توں وڈا ادارہ سی۔ ایس اسٹوڈیو وچ نور جہان دا حصا 40 فیصد
سی۔ اہ پہلی پاکستانی خاتون ہدایتکارا بنی، چنے فلم "چن دے" دی ہدایتکاری کیتی۔ 15 ورھیاں مگروں نور جہان
تے شوکت حسین رضوی وچالے پھڈا پے گیا تے اہ دکھ ہو گئے۔ نور جہان دادو جا ویاہ اداکار اعجاز درانی نال ہو یا۔
چنے نور جہان نوں فلماں وچ کم کرن توں روک دتا۔ نور جہان نے اداکاری چھڈی تے اپنی ساری توجہ گلوکاری ول
کردتی۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ ویلے اہنے ریڈیو پاکستان توں گیت گائے۔ جنگ ختم ہون مگروں عوام
نے اہناں نوں ملکہ ترنم دا خطاب تے صدر نے تمغہ حسن کارکردگی توں نوازیا۔

قصر نام قصور ہے ===== 59 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

حاکماں نال اوہدا سلوک چنگا نہیں سی، جیہناں وچوں جہان خاں داناں ذکر جوگ اے۔ کیوں جے اوہدے نال اوہدا بوہتا ویرسی۔ ایس لئی جد پنجاب دی صوبیداری جہان خاں دی تھاں دلیر خاں دے حصے آئی تاں اوہ نویں صوبے دار نال رہیا تے بیجا پور وچ لڑا ہو یا اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ اوہدی میت نوں قصور لیا کے دفن کیتا گیا۔ ایس طرحاں مغلاں دی خدمت کرن والے افسراں وچوں جان باز خاں خویشتگی، اسد اللہ تے سلطان احمد زئی (۱۰۱) دے نال ذکر جوگ نہیں۔

قصوری پٹھاناں بارے مفتی غلام سرور ہوری لکھدے نیں پئی ”اکبر بادشاہ (1556ء توں 1605ء) دے زمانے وچ افغاناں نے بوہت ترقی کیتی۔ جد کہ شاہ جہان (1627ء توں 1658ء) دے دور وچ قطب الدین خاں تے نظر محمد خاں نوں نواب دے خطاب توں نوازیہ گیا۔ اورنگزیب عالمگیر (1658ء۔ 1707ء) دے سسے سدا خاں نوں ریاست ملی تے محمد شاہ رگھیلہ (1719ء۔ 1748ء) دے دور وچ نواب حسین خاں (۱۰۲) نوں قصور دار نیس تے حاکم قرار دتا گیا۔ پر اوہدی دشمنی عبدالصمد خاں (۱۰۳) ناظم لہور نال پے گئی۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی اوہ چوہنیاں دے میدان وچ لڑا ہو یا گلے جہان ٹر گیا۔

مزار میاں اخوند سعید خان

قبر نواب حسین خان خویشتگی

۹۹۔ ڈاکٹر امان اللہ خاں ہوری قصور دا جم پل نیں۔ اوہ پچھلے تریہہ پینتی ورہیاں توں امریکہ وچ آباد نیں۔ اوہناں دی گتزی امریکہ دے منے پر منے ڈاکٹراں وچ ہوندی اے۔ اوہ کینسر دے معالج نیں۔ کینسر دے

سکھاں دے 9 ویں گرو تیج بہادر جی (1664ء - 1675ء) (۱۰۳) دا قتل مغل بادشاہ اورنگزیب دے ہتھوں ہو یا تاں اوہناں دے پتر گرو گوبند سنگھ جی (1675ء توں 1708ء) (۱۰۵) ہوری دسویں گرو گدی آتے بیٹھے۔ اوہناں اپنے باپ دے قتل دا بدلہ لین دی سو نہ چکی۔ اوہناں ایس مقصد لئی سکھاں دی فوج تیار کیتی تے 1699ء وچ خالصہ پنتھ دا مذہب بدھا۔ اوہناں مغلاں نال کئی لڑائیاں لڑیاں پر اوہناں نوں چمکورتے مکتسر دے میدان وچ ہاردا سامنا کرنا پیا۔

مغل بادشاہ اورنگزیب دی وفات مگروں مغل بادشاہ بہادر شاہ نے گورو گوبند سنگھ جی نال مڑتا والا ورتار اور تیا۔ پر 1708ء وچ اوہناں نوں اک پٹھان نے چھرا مار کے قتل کردتا۔ اوہناں دے قتل مگروں 1708ء وچ بندہ بیراگی (۱۰۶) نے سکھاں دی قیادت سنبھالی۔ کیوں جے گورو گوبند سنگھ جی ہوری اوہنوں پہلے ای سکھاں دی فوج دا سپہ سالار بنا چکے سن اوہ اپنے گرو دے قتل مگروں پنجاب وچ آیا تے اوہنے ظلم دی انہیری گھلا دی۔ سید بلھے جی (1680-1757ء) ہوری پنجاب دی حالت دا ویر و انج بیان کردے نیں۔

برا حال ہو یا پنجاب دا

درگھلا حشر عذاب دا

علاج لئی اوہناں دیاں بنائیاں ہوئیاں کجھ دوائیاں پاکستان نے سارے جگ وچ ورتیاں جاندیاں نیں۔ ایس توں اڈا و امریکہ وچ رہن والے پاکستانی ڈاکٹراں دی نمائندہ تنظیم دے صدر وی رہ چکے نیں۔

ڈاکٹر امان اللہ ہوری پنجابی زبان وچ شاعری وی کردے نیں۔ اوہ اپنے ناں امان نوں ای تخلص ورتدے نیں۔ فروری 2004ء وچ ”مکر نکمیاں نیں چھاواں“ دے سر تاویں بیٹھ اوہناں دی کتاب چھاپے چڑھی۔ ۱۰۰۔ مغل بادشاہ جہانگیر تے جو دھا بانی نے جنوری 1592ء وچ اپنے گھر پیدا ہون والے پتر دا ناں

خرم رکھیا۔ پر اہ شاہ جہان دے ناں توں مشہور ہو یا۔ بادشاہ اکبر اپنے ایس پوترے نال بڑی محبت کر داسی۔ ذکر

جوگ گل! وہ دے پئی جد اہ پندراں ورھیاں دا ہو یا تاں اہنوں 8 ہزار ذات تے 5 ہزار سوار دا منصب عطا کیتا

گیا۔ جہڑا چار ورھیاں مگروں 10 ہزار ذات تے 5 ہزار سوار کردتا گیا۔ 1612ء وچ اہدا ویاہ نور جہاں دے بھرا

آصف جاہ دی دھی ممتاز محل (ارجمند بانو بیگم) نال ہو یا۔ جسے ساریاں مہماں وچ خرم دا ساتھ دتا۔ جہانگیر نے

اپنے دور وچ خرم نوں میواڑ دے راجا امر سنگھ نوں خراج دین لئی مجبور کرن تے احمد نگر دے منے پر منے جرنیل ملک

عزیز نوں ہراؤن یا روں شاہ جہان دا خطاب دتا۔ اپنے اہدا منصب 30 ہزار ذات تے 20 ہزار سوار کردتا۔

1623ء وچ جہانگیر نے شاہ جہان نوں قندھارا تے حملہ کرن دا حکم دتا۔ پر اہنے اگوں بغاوت کردتی۔ جہدا شاہ

نکلیا پئی جہانگیر آپوں فوج نال گیا۔ تے خرم نال مقابلہ کیتا۔ پر اہدکن ول کس گیا۔ 1624ء وچ گجرات وچ پناہ

نہ ملن پاروں اہنے بہار تے بنگال آتے قبھا کر لیا۔ پر کجھ ویلا گزرن مگروں مہابت خاں نے اہنوں ہرا دتا۔ مجبور ہو

کے اہنوں اپنے پو نال صلح کرنی پئی۔ 1627ء وچ اپنے پیو دے گزرن مگروں اہ آصف جاہ دی مدد نال تخت آتے

بیٹھا۔ پر 1658ء وچ اہدے بیمار ہون مگروں اہدے چارے پتر اں دارا شکوہ، شجاع، اورنگزیب تے مراد چالے

جنگ ہوئی۔ اورنگزیب نے جنگ جت کے جون 1658ء وچ اپنی بادشاہت دا اعلان کردتا۔ جد کہ شاہ جہان نے

ایس طرحاں مغلیہ سرکار دے سورج نوں گرہن لگن تیکر تاں مغلاں دا طوطی بولد ارہیا۔ پر زوال ویلے پنجاب وچ سکھاں نے طاقت پھڑی تے ات چک لئی۔ دوجے پاسے احمد شاہ ابدالی (۱۰۷) نے 9 ورہیاں وچ برصغیر اُتے کئی حملے کیے۔ جیہد اسٹا ایہ نکلیا پئی پنجاب وچ تھر تھلی پئے گئی تے بندوبست نہ ہون دے برابر رہ گیا۔ سکھاں نے ایس موقعے توں فیدہ چکھیا تے اپنے آپ نوں اک قوم وجوں پیش کیتا۔ اوہ جھتیاں دی شکل وچ پنجاب وچ تھاؤں تھائیں آباد ہو گئے۔ ذکر جوگ گل ایہ دے پئی ایہناں جھتیاں نوں ای مسلاں کیہا جاندا اے۔ ایس طرحاں سکھاں دیاں باراں مسلاں (۱۰۸) ہوئیاں۔ ہر مسل دا بندوبست کسے نہ کسے سردار دے ہتھ رہیا۔ ایہناں مسلاں وچوں تئاں دا تعلق سدھا ساواں تصور نال رہیا۔ پنجاب دے کئی دوجے شہراں وانگ تصور وی سکھاں دے ظلم توں نہ بچ سکیا۔ تصور شہر دی خراب حالت دا ویرا مہمان شاعر وارث شاہ ہوری انج بیان کردے نیں۔

”میںوں سارے دیس پنجاب وچوں بڑا افسوس تصور دا اے“

1666 وچ وفات پائی۔ اہ قلعے اندرائی نظر بند رہیا۔

۱۰۱۔ سلطان احمد زئی سردار نظر بہادر خویشگی دانواسہ تے اسماعیل خاں خویشگی (جانباڑ خاں) دا جوانی سی۔ اوہ اپنے سے داک نامور سپاہی سی۔ اوہنے شہزادہ اعظم دے دور وچ کئیاں مہماں وچ ودھ چڑھ کے حصا لیا تے تاں کمایا۔ اخیر اوہنے نوکری چھڈی تے اپنے وطن تصور آویا۔ پر کجھ ویانگزن مگروں جد بادشاہ نوں لوڑ پئی تاں اوہنے سد لیا۔ اوہ بادشاہ دے حکم اُتے حاضری لئی دلی جا رہیا سی پئی راہ وچ ای دماغی مرض دا حملہ ہو یا جیہد اسٹا ایہ نکلیا پئی اوہ اپنے حواس کھو بیٹھتا تے سفر وچ ای اندھنوں پیار ہو گیا۔ اوہ دے چار پتر (حسین خاں، علی خاں، پیر خاں تے بازید خاں) سن۔ ذکر جوگ گل ایہ دے پئی بازید خاں قطب الدین خاں دے تاں توں مشہور سی۔

۱۰۲۔ نواب حسین خاں ہوری خویشگی تصور خانوادے دے سلطان احمد زئی دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہ نواب دے خطاب توں نوازے گئے۔ اوہ 1720ء وچ ہرچوکی چونیاں دے میدان وچ عبدالصمد خاں گورنر لہوردی فوج نال لڑدے ہوئے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

۱۰۳۔ عبدالصمد خاں ہوری ماوراء النہر دے وسنیک خوجہ عبدالکریم دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے اپنی جوانی ویلے ای اپنی گھروانی نوں لے کے بندوستان نر آئے۔ اوہناں اکبر آباد وچ ڈیرہ لایا تے اتھے ای اپنے گھر پیدا ہون والے پتر داناں عبدالرحیم رکھیا۔ اوہدی عمر اچھے کیول تن دیہاڑے سی جد اوہ سمرقند جاوے۔ پر عالمگیری دے دور وچ اوہ برصغیر نر آئے۔ عبدالرحیم نے اورنگزیب دی وفات مگروں شائی چاکری کیتی۔ اتھے ای اوہ داناں عبدالرحیم توں عبدالصمد پئے گیا۔ اوہ کئیاں عہدیاں توں ترقی کردا کردا لہوردی گورنر بنیا۔

۱۰۴۔ گروتیج بہادر ہوری (1621-1675ء) سکھاں دے 9 ویں گرو سن۔ اوہناں 1664ء وچ اپنے فرقی دی قیادت سنبھالی۔ اوہ 1675ء وچ مغل حکمران اورنگزیب دے ہتھوں قتل ہوئے۔

۱۰۵۔ گرو گوبند سنگھ (1666-1708ء) ہوری گروتیج بہادر سنگھ جی دے گھر پیدا ہوئے۔ اپنے پودے قتل مگروں اوہ سکھاں دی 10 ویں گرو گدی اُتے بیٹھے۔ اوہناں اپنے پودے قتل دابلہ لین دی سونہہ چکلی تے اپنے چیلیاں

مفتی غلام سرور ہوری ایک ہورتھاں لکھدے نیں پئی حسین خاں دی وفات مگروں وی قصور ریاست قائم رہی۔ پر بھنگی مسل دے سکھاں نے برہمن منڈے نوں مسلمان کرن دا بہانہ کر کے قصور اُتے حملہ کر دتا۔ جد قصور شہر تباہ ہو گیا تاں سکھاں ایس شہرنوں ایس طرحاں لٹیا پئی اوہ سبھ امیر ہو گئے۔ اوہناں وچوں گور بخش سنگھ تے جسا سنگھ رام گڑھیہ نے اپنے حصے آیا مال اک منجھی اُتے رکھیا تاں اوہدیاں چارے چولاں ٹٹ کھیاں۔ پر فیروی اوہ اپنا مال امرتسر لے گئے۔ اوہتھے اوہناں دی نیت بدل گئی کہ مال مسل دے سارے سکھاں وچ وٹن نالوں چنگا اے، اسیں دونویں آپوں وچ وٹ لئیے۔ ایس لئی اوہناں ایہہ مال رات دے ہنھیرے جنگل وچ نپ دتا پئی کجھ دیہاڑے گذرن مگروں کڈھ لوواں گئے۔ پر اے دو دن ای گزرے سن پئی اپنے زوراں دا مینہ ویسا کہ جنگل پانی نال بھر گیا۔ اوہناں پانی سکھ دی اڈیک رکھی۔ پر جد پانی سکا تاں اوہ بھل گئے پئی اوہناں مال کتھے نیسا سی۔ ایس طرحاں سارا مال زمین وچ ای رہ گیا۔

سکھاں نے قصور نوں فتح کرن مگروں بوہت سارا مال لے کے غلام محی الدین خاں افغان نوں اپنی چھتر چھاویں تصویر دا حاکم بنا دتا تے اوہدے نال ایہہ طے کیجا پئی اوہ گاواں نوں حلال نہیں کرن گے۔ مستیجاں دے ملان اچی آواز نال بانگ نہیں پڑھن گئے تے کسے وی ہندویاں سکھ نوں مسلمان نہیں کیجا جائے گا۔ پر سکھاں دے جاون مگروں ایہہ ساریاں اسلامی

۱۰۶۔ بندہ بیراگی دا اصل ناں پنجمن دیوی۔ اوہ 27 اکتوبر 1670ء نوں پیدا ہویا۔ اوہ اک ہندو جاگی داس ناں دے بیراگی دا چیلہ بنیا تے مادھوناں پایا۔ پر 1686ء وچ جد اوہ بیساکھی دے میلے وچ رلت کرن لئی قصور آیا تاں اتھے اوہ رام داس ناں دے بیراگی دا چیلہ بن گیا۔ کیہا جاندا اے پئی مادھو داس دکن ٹر گیا۔ جتھے اوہنوں گرو گوبند نے بوہت متاثر کیجا۔ جیہد اٹھا ایہہ نکلیا پئی اوہ گرو جی دا چیلہ بن گیا تے مادھو داس دی تھاں بندہ سنگھ مشہور ہویا۔ 1708ء وچ اوہنے گرو گوبند سنگھ دے قتل ہون مگروں سکھاں دی قیادت سنبھالی۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی گرو جی اپنی حیاتی وچ ای اوہنوں سکھاں دی فوج دا سپہ سالار بنا چکے سن۔ مکدی گل ایہہ وے پئی اپنے گرو دے قتل مگروں اوہ پنجاب آیا۔ اوہنے سر بند اُتے حملہ کیجا تے گورنر سر ہند نوں قتل کر دتا۔ ایس توں اڈا اوہنے پنجاب وچ ظلم دی انھیر ی گھلا دئی۔

۱۰۷۔ احمد شاہ ابدالی ایرانی بادشاہ نادر شاہ درانی دا سپہ سالار سی۔ 1747ء وچ نادر شاہ دے قتل مگروں اوہنے قندھار دے تخت اُتے قبھا کر لیا۔ کیوں جے 1739ء وچ نادر شاہ دے ہندوستان اُتے حملیاں ویلے اوہ برصغیر دی سیاست سماج تے ثقافت بارے جانکاری حاصل کر چکیا سی۔ ایس لئی 1748ء وچ اوہنے ہندوستان اُتے حملے شروع کیے۔ جیہدے 1767ء تیکر جاری رہے۔ ایس طرحاں اوہنے ہندوستان اُتے 7 حملے کیے۔

۱۰۸۔ سکھاں دیاں باراں مسلاں دا ویرا کجھ انج اے۔

i۔ پھلکیاں	ii۔ آہلو والیہ	iii۔ بھنگلی	iv۔ کنیہا	v۔ رام گڑھیہ	vi۔ سنگھ پوریہ
vii۔ نشان والیہ	viii۔ شکر چکیہ	ix۔ ڈلے والیہ	x۔ کلٹی	xi۔ شہید	xii۔ کروڑ سنگھیہ

رہاں اک وار فیر چالو ہو گیاں تاں ہندوواں نے ناراض ہو کے ایہہ خبر امرتسر دے بھنگیاں نوں کردتی۔ اوہناں اک وار فیر قصور اُتے حملہ کیتا۔ پر افغاناں اگوں اک قلعے وچ رہ کے مقابلہ کیتا۔ اے کجھ دن ای گزرے سن۔ سکھاں نے قلعے اُتے قبھا کر لیا تے اوہناں نوں قتل کردتا۔ جس قلعے وچ ایہہ قتل عام ہویا اوس قلعے دا ناں قتل گڑھی مشہور ہو گیا۔ راج دی ایس تھاں نوں قتل گڑھی ای کہا جاندا اے۔ ایس طرحاں اک وار فیر قصور اُتے سکھاں قبھا کر لیا۔ اے کجھ دیہاڑے ای گزرے سن پئی کابل دا بادشاہ زمان لہور آیا تے اوہنے سکھاں نوں مارن لئی فوج لا دتی تاں سکھ قصور دا قبھا جھڈ کے نس گئے۔ قصور وچوں سکھاں دے جان مگروں شہر خالی ہو گیا تاں نظام الدین خاں افغان نے قصور اُتے اپنا قبھا جمالیا۔ شاہ زمان دے واپس جان مگروں سکھاں نے قصور اُتے کئی وار حملہ کیتا، پر نظام الدین افغان اوہناں نال ہک ڈاہ کے لڑدار ہیا۔ ایس طرحاں اوہنے قصور اُتے اپنی حکومت پکی کر لئی، پر اوہدے ای بھائی بنداں نے بغض ہون کارن اوہنوں قتل کردتا۔

نظام الدین خاں افغان دے قتل مگروں اوہدا بھرا قطب الدین خاں افغان ریاست دا حاکم بنیا۔ رنجیت سنگھ (۱۰۹) نے قصور اُتے بڑی بہادری تے دلیری نال کجھ حملے کیتے، پر قطب الدین خاں اوہدا اودھ چڑھ کے مقابلہ کردار ہیا۔ اخیر رنجیت سنگھ نے اوہدے نمک حرام درباریاں نال گنڈھ تڑپ کر کے قصور اُتے قبھا کر لیا۔ اوہنے محمد کوٹ دا علاقہ تے قلعہ قطب الدین خاں اوہدے گزارے لئی اوہنوں دان کردتا۔

نذیر احمد چودھری ہوری بھنگی مسل دے سرداراں بارے انج بیان کردے نیں پئی
1770ء وچ جھنڈا سنگھ تے گنڈا سنگھ بھنگی نے خوبصورت شہر قصور اُتے پہلا حملہ کیتا۔ پر افغاناں

۱۰۹۔ سکھاں دی مسل شکر چکیہ دے سردار مہا سنگھ دا ویاہ جیہد دے سردار کچھت سنگھ دی دھی راج کور نال ہویا۔ جیہدی لکھوں راجہ رنجیت سنگھ نے 13 نومبر 1780ء نوں جنم لیا۔ کہا جاندا اے پئی رنجیت سنگھ دا پہلا ناں بدھ سنگھ (عقل والا) سی تے بعدوں رنجیت سنگھ (میدان جتن والا) مشہور ہویا۔ 1792ء وچ مہاں سنگھ دی وفات مگروں رنجیت سنگھ شکر چکیہ مسل دا سردار بنیا۔ اوہدی تربیت ماں راج کور تے دیوان لکھت رائے نے کیتی۔ 1796ء وچ اوہدا پہلا ویاں سردار گور بخش سنگھ دی دھی مہتاب کور نال ہویا۔ جد کہ دو جاویاہ قصور دی سنگھی مسل دے سردار خزان سنگھ دی دھی راج کور نال ہویا۔ جیہدے لطن وچوں سردار کھڑک سنگھ نے 1802ء وچ جنم لیا۔ جیہدے رنجیت سنگھ دے چلانا کرن مگروں پنجاب دا حکمران ہویا تے 5 نومبر 1840ء نوں مویا۔ 17 ورہیاں دی عمر وچ رنجیت سنگھ نے حکومت آپوں سنبھال لئی۔ اوہدی کامیابی دا اوڈا کارن سکھ مسلاں نوں آپوں وچ جوڑ کے سکھ سرکار دا ہیہہ پتھر رکھنا نوں فوجی تربیت دتی۔ اوہناں خالصہ تنظیم دا مڈھ بدھا۔ اوہناں مغلاں نال کئی میدان لائے۔ پر اوہناں نوں چنگور تے مکتسر دے میدان وچ ہار دا سامنا کرنا پیا۔ اوہناں اورنگزیب دی وفات مگروں مغل بادشاہ بہادر شاہ ظفر نال دوستی کر لئی۔ پر 1708ء وچ اوہناں نوں اک پنہان نے چھرا مار کے قتل کردتا۔

اوہناں نوں نسن لئی مجبور کردتاے معزالدین افغان نے کوٹ رکندین خاں اُتے قبھا کر لیا۔ اوہدے مگروں اوہدے دو پتراں نظام الدین نے قطب الدین نے اقتدار سنبھال لیا۔ اوہناں اہجے قصور اُتے اپنی سرداری قائم کیتی سی پئی اجن اچیت اک سکھ سردار گلاب سنگھ نے قصور اُتے حملہ کردتا۔ ایہناں دونواں بھراواں اوہدے دند کٹھے کیچے۔ پراوہ وی اپنی ہٹ داپکا سی، اوہنے کئی حملے کیچے۔ رنجیت سنگھ دے حکمران بہن مگروں افغاناں نوں اصل خطرے واسا منا کرنا پیا۔ اوہنے لہور اُتے قبھا کرن مگروں 1801ء وچ قصور اُتے وی حملہ کردتا۔ نظام الدین خاں نے اوہدا کھل کے مقابلہ کیتا۔ پرفیروی خراج دین لئی راضی ہو گیا۔ رنجیت سنگھ نے صلح کرن مگروں وی راجے والقب اختیار کیتاے اوہدے خلاف کارروائی کردارہیا۔ اوہنے 1802ء وچ فتح سنگھ اہلووالیہ دی مدد نال اک وار فیر قصور اُتے حملہ کردتا۔ پرافغاناں اوہناں دا بڑی بہادری تے دلیری نال مقابلہ کیتا کہ اوہنے آپوں ای خراج دی شرط اُتے صلح کر لئی۔

ایسے ورھے نظام الدین خاں اپنے سالیاں دے ہتھوں قتل ہو گیا۔ جیہناں نوں اوہنے اوہناں دی جاگیر توں بے دخل کیتا سی۔ نظام الدین خاں مگروں اوہدے پتر قطب الدین نے اقتدار سنبھالیا۔ دوہجے پاسے رنجیت سنگھ اپنھا ہٹ دا پکانکلیا۔ اوہ قصور اُتے حملے کردارہیا۔ اخیر اوہنے فروری 1807ء وچ جو دھ سنگھ دی مدد نال قصور اُتے اک بھرواں حملہ کیتا۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی اک مہینا مقابلہ کرن مگروں وی افغان سرداراں نوں ہاردا سا منا کرنا پیا۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ نے قصور اُتے قبھا کرن مگروں اوہدی اٹ نال اٹ و جادتی۔

کنیا لعل ہوری لکھدے نیں پئی ”سکھاں نے حملے ویلے شہردیاں فصلاں اجاڑ دتیاں تے لوکاں دیاں جائیداداں لٹ لگیاں۔ کنیاں نال بوہت بڑا سلوک کیتا گیا۔ اوہناں دے لیزے لاکے اوہناں نوں دھکے نال گلیاں وچ تنکیاں ٹرن اُتے مجبور کردتا گیا۔ سکھاں دے ایس

کابل دے حکمران زمان شاہ نے 1793ء توں 1798ء دے وچلے سے پنجاب اُتے حملہ کیتاے رنجیت سنگھ نوں لہور دا گورنر بنا دتا۔ پرفرنجیت سنگھ آپوں حکمران بن بیٹھاے جولائی 1799ء وچ لہور اُتے اپنی حکومت بنالئی۔ 1801ء وچ اوہنے مہاراجہ ہون دا اعلان کردتا۔ اوہنے 1805ء وچ امرتسر دا علاقہ فتح کیتا جد کہ 1809ء وچ انگریزاں نال امرتسر وچ اک معاہدہ (معاہدہ امرتسر) کیتا۔ جیہدے مطابق ستلج دریا نوں حد قرار دتا گیا۔ ایس طرحاں طے ہو یا پئی سکھ سرکار تے انگریز سرکار اک دوہجے دی سلطنت وچ دخل نہیں دین تے۔ ایس توں اڈ مہاراجہ رنجیت سنگھ نے 1811ء وچ کانگرہ تے اٹک 1818ء وچ ملتان 1819ء وچ کشمیر تے 1823ء وچ پشاور نوں فتح کر کے اپنی ریاست وچ شامل کر لیا۔ اوہ 27 جون 1839ء نوں ایس جگ توں چلانا کر گیا۔ اوہنوں بادشاہی مسیت لہور لاگے دفن کیتا گیا۔

غیر انسانی سلوک تے درندگی پاروں کھیاں عورتاں نے آپوں سڑ کے تے کھیاں کھوواں وچ چھالاں مار کے جان دے دتی، پر اپنی عزت اُتے داغ نہ لگن دتا۔

سکھاں نے گھبر و منڈیاں تے کڑیاں نوں غلام بنا لیا۔ ایتھوں تیک پئی ہر پاسے تباہی تے بربادی نظری آؤن لگ پئی۔ اوہ بھونیں جیہوں کدی بیاس دریا سیراب کر داسی۔ اوہدی آبیاری انسانی رت نال ہون لگ پئی۔ شہردیاں گھیاں رت دیاں ندیاں داروپ وٹا گھیاں تے لوکاں دے جساماں دے کٹے ہوئے حصے آل دوالے کھلے رہے۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی بال، گھبر و تے بڑھے سارے ای قربانی دا بکرا بن دے رہے۔

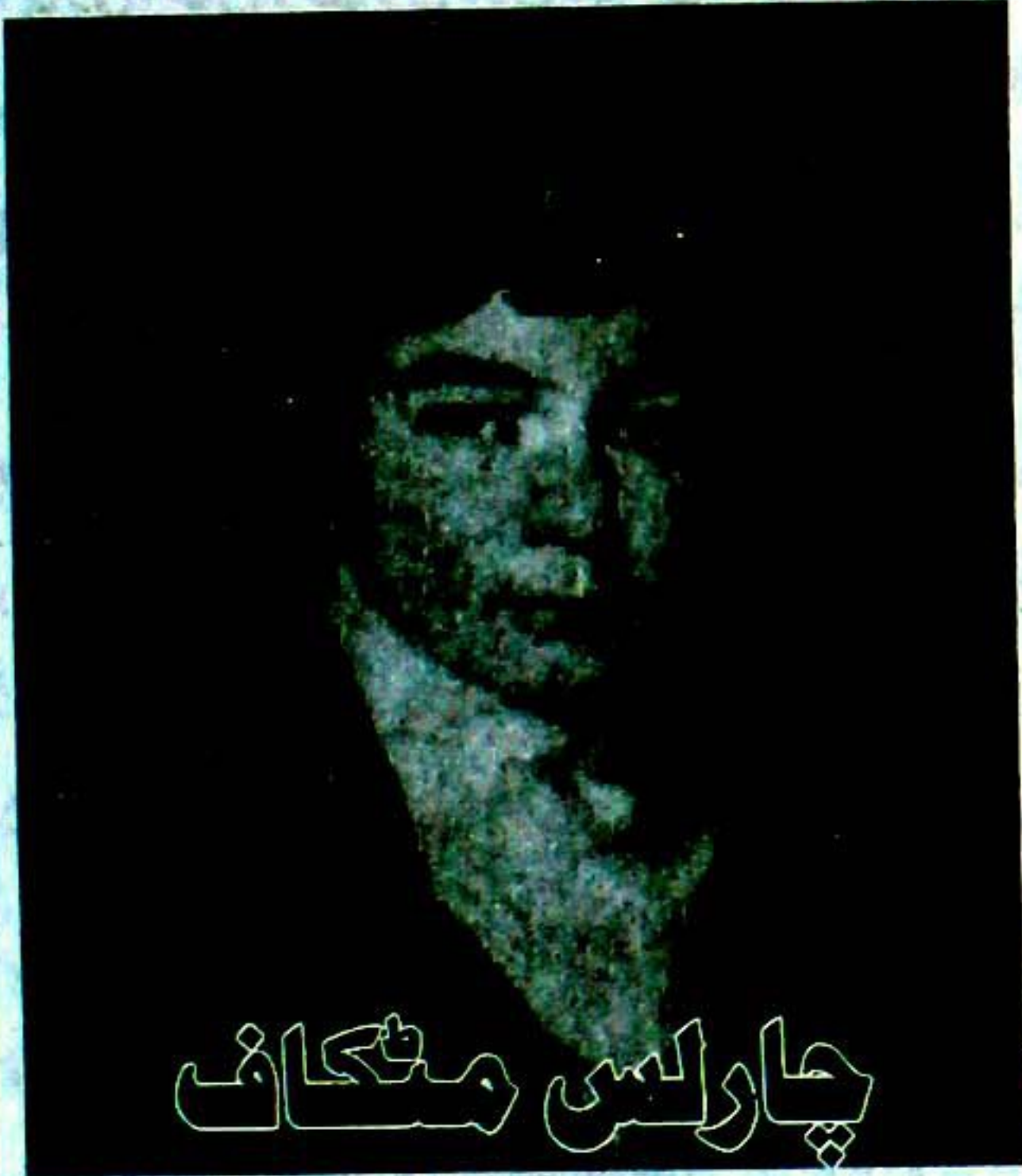
ایس توں او قصور وچ اینا مال جمع ہو گیا سی پئی ہر اک سکھ سپاہی مالدار ہو گیا۔ قصور وچ بوہتے ای چنگے کتب خانے سن۔ جیہڑے چیر پھاڑ کرن والے بھگھیاڑاں ورگے سکھاں نے اجاڑ دتے۔ کئی نہ ملن والیاں کتاباں نوں ضائع کر دتے کئی کوڑی دے بھاویچ دتیاں۔ ایس وڈی کامیابی لئی سکھاں نے خسیاں منائیاں تے بھنگڑے پائے۔ وڈے وڈے اکٹھ کیتے تے کھان پین توں اڈ شراب تے نچن گاؤن دیاں محفلاں وی بجیاں۔ ایس توں اڈ لہورتے امرتسر جیسے شہراں وچ دیوے وی بالے گئے۔ ایہہ خاص پروگرام ایس لئی منایا گیا پئی پنجاب وچ مسلماناں دی حکومت دا اخیر لانٹان وی مک چکیا سی تے ہن سکھاں نوں اپنی حکومت بناؤن لئی کسے طرحاں دا کوئی ڈر نہیں سی (۱۱۰)۔

سید محمد لطیف ہوری لکھدے نیں پئی ”مارچ دے اخیر وچ قطب الدین خاں نوں ہرا کے رنجیت سنگھ نے ستلج دریا دے دو بے کنڈھے اپنے علاقے ممدوٹ وچ گھل دتا۔ اوہنے قطب الدین خاں نوں ممدوٹ جاگیر ایس شرط اُتے دتی پئی اوہ ضرورت ویلے 100 سوار دیا کرے گا۔ قصور اُتے قبھا کرن مگروں مہاراجہ رنجیت سنگھ مسلماناں ولوں بے فکر ہو گیا، پر انگریزاں توں اوہنوں ڈرای رہیا۔ دو بے پاسے انگریز وی یورپ دی لڑائی وچ رنجھے ہون پاروں چاہندے سن پئی اوہناں دیاں سرحداں ودھ توں ودھ محفوظ رہن۔ کیوں بے اوہناں نوں وی ڈری پئی پنولین اوہناں دے خلاف ایشیا وچ وی محاذ کھولنا چاہندا سی۔ ایس گل نوں کھھر کھدیاں ہویاں ممکنہ خطرے دا مقابلہ کرن لئی اوہناں کھیاں ملکاں وچ اپنے سفیر گھلے۔ ایس سلسلے وچ مہاراجہ رنجیت سنگھ کول مسٹر چارلس مکاف آیا۔

۱۱۰۔ ایک شہر ایک روایت (قصور بردشر 1976ء) بحوالہ مضمون قصور تاریخ کے آئینے میں از نذیر احمد چودھری

قصر نام قصور ہے ===== 66 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

مسٹر چارلس مٹکاف نے اپنے خطاں وچ لکھیا اے پئی ”راجہ بڑا عیاریسی“ ایس لئی اوہنے کسے ہور شہر وچ گل بات کرن دی بجائے قصور وچ ای 12 ستمبر 1808ء نوں گل بات کرن دا فیصلہ کیتا۔ ایہدی وڈی وجہ خورے ایہوسی پئی انگریزاں نوں اوہدے اہم شہر دیکھن دا موقعہ نہ لہھے۔ ایس طرحاں 12 ستمبر 1808ء توں 26 ستمبر 1808ء تیکر انگریزی سفیر قصور وچ ای رہیا۔

چارلس مٹکاف

مسٹر چارلس مٹکاف بھانویں

نوجوان سی، پر اوہ بڑا ای سیانا سفیر سی۔ کئی وار اوہنوں مہاراجہ رنجیت سنگھ نال گل بات چالو رکھن لئی کھیاں اوکڑاں دا سامنا کرنا پیا۔ ایہتھوں تیکر پئی اوہنے مہاراجہ نوں اک معاہدہ کرن لئی راضی کر لیا۔ ایہہ معاہدہ 25 اپریل 1809ء نوں امرتسر وچ ہويا۔ ایس معاہدے موجب مہاراجہ رنجیت سنگھ ستلج دریا دے شمالی علاقے اُتے قبضہ کر سکد اسی نہ اوں علاقے دے وسنیک سکھاں

اُتے حکومت کرن دا حق رکھد اسی۔ ایسے طرحاں انگریزاں وی کئی ضمانتاں دتیاں۔ مہاراجہ نے اخیر لے دم تائیں اپنے کیتے ہوئے معاہدے دا پالن کیتا۔

ایس طرحاں مہاراجہ رنجیت سنگھ نے اپنے دور وچ انگریزاں نال دوستی کر لئی۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی پنجاب وچ امن رہیا۔ پر 1839ء وچ اوہدے چلانا کرن مگروں سکھ سلطنت دے سورج نوں گزہن لگ گیا۔ کیوں جے اوہدے جانشین نا اہل سن۔ جیہناں اپنے مہاراجہ دا کیتا ہويا معاہدہ امرتسر نظر انداز کردتا۔ اوہ طاقت دے نشے وچ چور سن۔ ایس لئی اوہناں انگریز نوں کجھ نہ سمجھیا۔ اوہ ستلج دریا نوں پار کر کے برطانوی علاقے وچ جاوڑے۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی فیروز پور توں 20 میل جنوب مشرق ول مدکی دے میدان وچ 18 دسمبر 1845ء نوں سکھاں تے انگریزاں وچالے پہلی لڑائی ہوئی۔ جتن مگروں گورنر جنرل سر ہنری نے 31 دسمبر 1845ء نوں فیروز پور وچ اک اعلان کیتا تے آکھیا۔ ”سرکار لہور نے انگریزاں نال جنگ چھیڑی اے۔ ایس لئی سرکار برطانیہ ضروری سمجھدی اے پئی اوہ باغیاں دیاں کارروائیاں اُتے قابو پاوے۔ ایسے لئی سرکار برطانیہ دی فوج نے انگریزاں دے علاقیاں اُتے حملہ کرن والی سکھاں دی اک وڈی فوج

محمد آصف خاں ہوری کئیاں حوالیاں نال لکھدے نیں پئی ”28 جنوری 1846ء نوں عالی وال دے میدان وچ اک وار فیر سکھاں نوں ہاردا سا منا کرنا پیا۔ پراوہ اپنی ہٹ دے پکے سن۔ اوہناں اک وار فیر انگریزاں نال لڑن دا فیصلہ کیتا۔ ایس وار اوہناں فیروز پورتوں 20 میل دی وٹھ اُتے آباد قصور دے اک پنڈ سھر اوں لاگے ہسپانیہ دے اک ماہر کولوں وڈا خندقی مورچہ بنوایا۔ خورے اوہ اپنی کوشش وچ کامیاب ہو جان دے۔ پر جد اپنیاں صفاں وچ ای اتحاد نہ ہووے تاں ہار مقدر بن جائی اے۔ اُنج وی کہیا جاندا اے پئی جس قوم وچ وی اپنے ای توڑن والے (غدار) موجود ہوں اوس قوم نوں دشمن دی لوڑ نہیں پیندی۔ ایہدے بارے جنرل کنگھم ہوری انج لکھدے نیں پئی ”جرات مند دل تے عمل کرن والے ہتھ تاں سکھاں وچ اُن گنت سن۔ پراوہناں دی رہنمائی تے حوصلہ ودھاون والا دماغ کوئی نہیں سی۔“

مکدی گل ایہہ وے پئی 10 فروری 1846ء نوں سھر اوں دے میدان وچ ہون والی لڑائی وچ وی سکھاں نوں ہاردا سا منا کرنا پیا۔ شاعر نور انہنگ ہوری لکھدے نیں۔

کال بلیندی

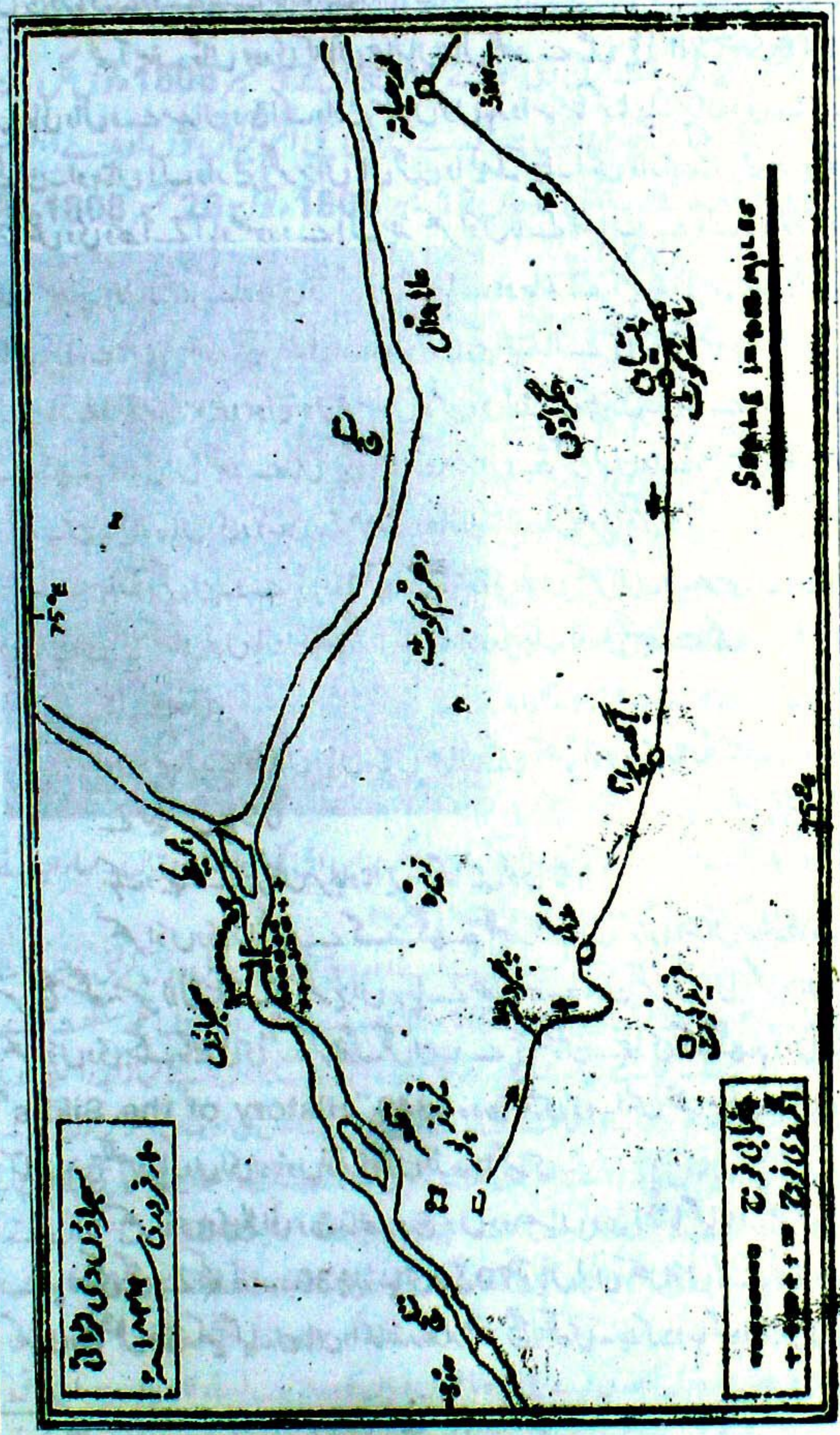
اوس دیہاڑے اوڑکاں دیاں سکاں تھیاں نیں، سھر اوں دی جا

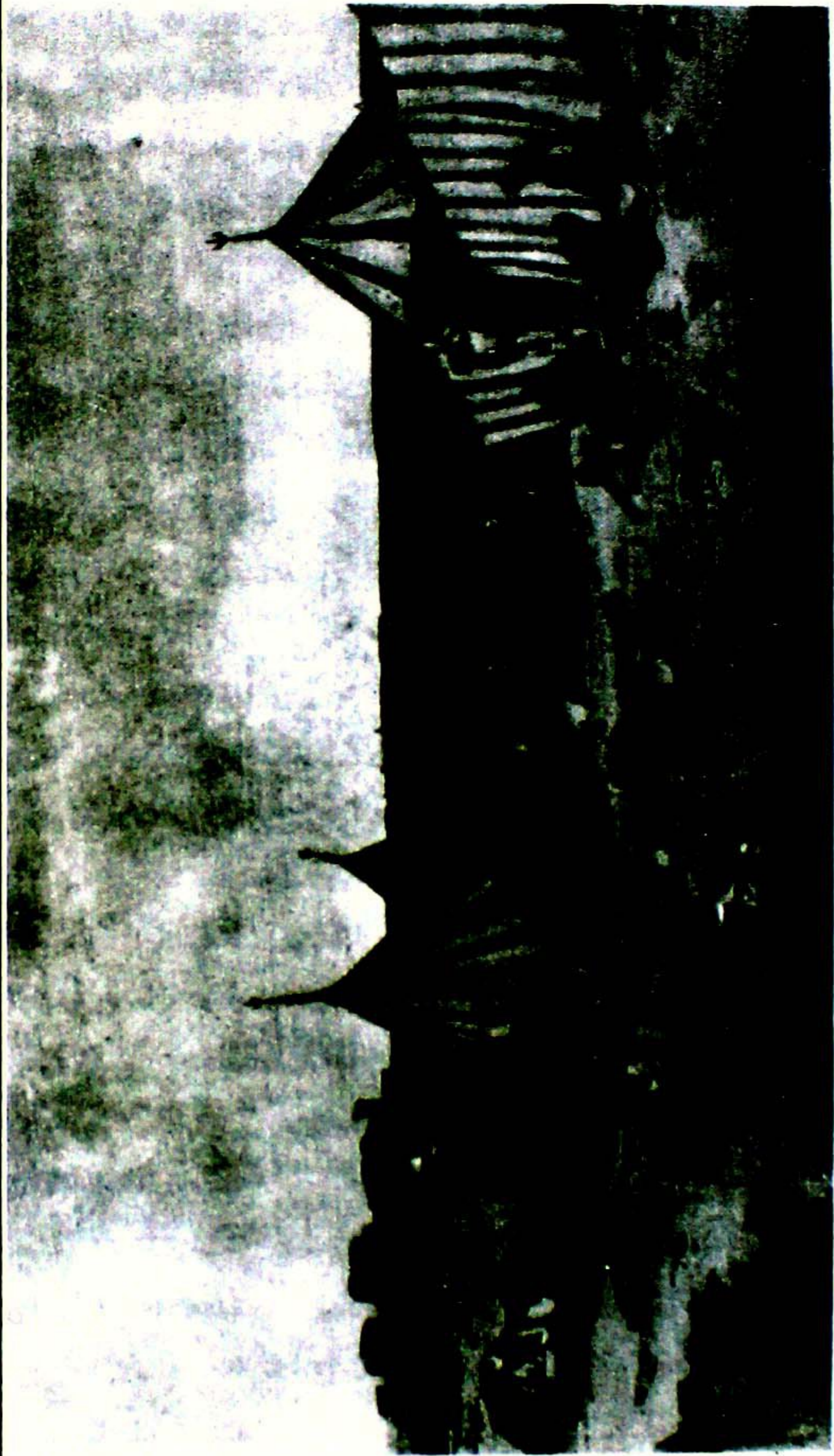
تے کیتا نیں چانتارا

بک دیہاڑے ہر کہیں مر جاو تا ایس، وگنا نیں کوچ نگارا

سھر اوں دی لڑائی بارے کنگھم لکھدا اے پئی ”رانی جنداں، راجہ گلاب سنگھ مسرتج سنگھ، مسر لال سنگھ تے انگریزاں وچالے خفیہ معاہدہ ہون مگروں ای انگریزاں نے سھر اوں دی جنگ چھیڑی سی۔“ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی کیپٹن جے ڈی کنگھم دی کتاب ”History of the Sikhs“ 1849ء وچ چھپی سی۔ ایس خفیہ معاہدے نوں اپنی کتاب وچ لکھن پاروں ای اوہنوں نوکری توں کڈھ دتا گیا سی۔

سھر اوں دی لڑائی وچ خالصہ فوج نوں دوھیاں وچ وٹھیا گیا سی۔ کجھ فوج دریا دے پار رکھی گئی تے کجھ اُرار۔ 30 ہزار سپاہی تے 70 توپاں نوں سھر اوں لاگے گھوڑے دی کھری دی شکل وچ رکھیا گیا۔ ایہناں دا کمانڈر غدار مسرتج سنگھ سی۔ جد کہ دو جاگردار مسر لال سنگھ

10 فروری 1846ء نوں کھاں تے انگریزاں وچکار ہون والی کھراؤں دی لڑائی دا اک منظر۔ کھراؤں تلج دریا دے کنڈھے آتے قصور دا اک پنڈی جمہراؤنڈ 1947ء دی بھارت دے حصے آیا۔

دو بجے پا سے رہیا تے ظاہر ایہہ کرنا چاہیا متاں انگریزی فوجاں امر ترسراتے ہلہ نہ بول دین۔
ایس وار فی رلال سنگھ نے نواب شمس الدین خاں قصوری نوں 7 فروری دی رات نوں
خالصہ فوج دی ساری فوجی ترتیب دا نقشہ بنا کے میجر لارنس کول گھلیا۔ جیہڑا دھاوا بولن لکیاں
انگریزی فوج دے وڈا کم آیا۔ جیویں سرکار انگریز تے لہور دربار وچالے خفیہ سمجھوتہ ہو یا سی۔ اوویں
ای ورتوں وچ آیا۔ گورنر جنرل نے جیتو انگریزی فوج دا دستہ ستلج دریا پار کر کے 12 فروری نوں
قصور اپڑ گیا تے 2 دنوں پچھوں راجہ گلاب سنگھ دی اوہدے کول اپڑ گیا (۱۱۲)۔

تاریخ پنجاب وچ لکھیا اے پی سمر اوں دی لڑائی جتن والی رات نوں ای برطانیہ دی
فوج دے ہراول دستے فیروز پور دے ساہنے ستلج دریا نوں پار کر گئے۔ کیوں جے اوہناں نوں
اگوں ڈکن والا کوئی نہیں سی۔ میجر ایبٹ نے 1 سال پہلاں لارڈ ایلن بورو دے سندھ توں کھلے
ہوئے سامان نال 12 تاریخ تیکر ستلج دریا اُتے کشتیاں دا پل اُسا رلیا۔ ایس طرحاں 13 تاریخ
نوں پوری انگریزی فوج نے دریا پار کر لیا۔ ہن اوہناں دا بھاری توپ خانہ پچھا پچھا سی۔ جد کہ لہور
توں 32 میل تے ستلج دریا توں 16 میل ذی تھا اُتے آباد شہر قصور اُتے برطانیہ دی فوج دے
ہراول دستے نے 11 تاریخ نوں قبضہ کر لیا تے ایسے دن اوہناں دے سفیر وی لہور توں قصور آ
جئے۔ اگلے دن بغیر کسے رولے رپے توں ای قصور دے قلعے اُتے اوہناں قبضہ کر لیا۔ گورنر جنرل
ہوری وی 14 تاریخ دی سویرے کمانڈر انچیف دے پڑاؤ وچ آر لے تے ایسے دن اوہناں
اعلان کیجا پئی ”برطانیہ دی فوج نے ستلج دریا نوں پار کر لیا اے تے اوہ پنجاب وچ آچکی اے۔ اوہ
پنجاب نوں اوس ویلے تک نہیں چھڈن گے۔ جد تک 1809ء وچ بکیتے معاہدے دی خلاف
ورزی کرن پاروں سکھ اوہناں نوں کفارہ ادا نہیں کر دیندے۔ ایس توں اڈ جنگ وچ ہون والے
سارے خرچے ادا کیجے جاو تے سرکار لہور ضمانت دیوے کہ اگانہہ اوہ انگریزاں نال غداری نہیں
کرن گے۔ اوہنے آکھیا پئی انگریز سرکار نے کدی وی پنجاب وچ سکھ سرکار نوں مکانا نہیں چاہیا۔
ہن وی اوہ سکھاں دے آگوتے انگریزاں دے سگی مہاراجہ رنجیت سنگھ دی اولاد وچوں ای سکھ
حکمران بنا چاہندی اے۔ ایس سلسلے وچ اوہنے مہاراجہ دی اولاد دے خیر خواہ سکھ سرداراں نوں
سدیا۔ تاں جے اوہ لہور وچ سکھ سرکار بناؤن لئی اوہدی مدد کرن۔“

ایس طرحاں رانی تے اوہدیاں درباریاں نے اپنے پٹھے ہوئے وزیر راجہ گلاب سنگھ

نوں سکھ دربار دے ناں اُتے رحم دی درخواست لئی برطانیہ دے پڑاؤ وچ گھلیا۔ 15 تاریخ نوں اوہنے دیوان دینا تاہ، فقیر نور الدین تے بارک زئی سردار سلطان محمد خاں نوں نال لے کے تصور وچ گورنر جنرل نال ملاقات کیتی۔ گورنر جنرل نے کجھ شرطیں متھن لئی اوہناں سرداراں نوں اپنے چیف سیکرٹری مسٹر کیوری تے شمالی ہندوستان دے مسلیاں دے حل لئی اپنے نمائندے میجر لارنس کول گھلیا۔ انگریزی افسراں تے سرداراں وچالے اک وڈا اکٹھ رات نوں ہو یا۔ اوہناں صلح دیاں شرطیں سنن مگروں اک دستاویز اُتے دستخط کردتے۔ دستخط کرن دا مطلب انگریزاں دے سارے مطالبیاں نوں من لینا سی۔ شرطیں وچوں اک شرط ایہہ سی پئی دلپ سنگھ نوں لہور دا بادشاہ من لیا جاوے گا۔ پرستلج دریا تے بیاس دریا دے وچکار لے علاقے نوں پوری طرحاں خود مختاری حاصل ہووے گی۔ ایس توں اڈا ایس گل اُتے وی اتفاق کیتا گیا پئی نکا مہاراجہ، بھائی رام سنگھ تے لہور وچ رہ جاوے والے دو جے سرداراں نال چھیتی توں چھیتی گورنر جنرل دے پڑاؤ وچ آوے تے اطاعت لئی اپنے آپ نوں اوہدے حوالے کر دیوے۔

ایس طرحاں پرستلج دریا تے راوی دریا دے وچکار تقریباً ادھے رستے دی وتھ اُتے آباد للیانی (مصطفیٰ آباد) نوں گل بات لئی مقرر کیتا گیا۔ پر گورنر جنرل دی متھی ہوئی تھاں اُتے اپڑن توں پہلاں ای مہاراجہ اپنے سرداراں نال لہور توں ٹر پیا۔ 18 فروری نوں ڈیگر ویلے مہاراجہ نے راجہ گلاب سنگھ، بھائی رام سنگھ، دیوان دینا تاہ، فقیر نور الدین تے کجھ ہوردس باراں سرداراں سنے للیانی وچ گورنر جنرل نوں اپنی اطاعت پیش کیتی۔ ایس ویلے سر ہیو گوہ تے دو جا عملہ وی موجود سی۔ اطاعت پیش ہون مگروں مہاراجہ رنجیت سنگھ تے انگریزاں دے آپوں دے تعلق بارے گل بات کیتی گئی تے ایس اُمید دا اظہار کیتا گیا پئی کسن مہاراجہ اپنے پیو دا نگ انگریز سرکار نال چنگا ورتا اور تے گا۔ اخیر وچ ایہہ طے ہو یا پئی، مہاراجہ لہور وچ رانی کول نہیں، سگوں گورنر جنرل نال دارالحکومت ول جاوے گا۔

جس ویلے للیانی وچ کسن مہاراجہ تے گورنر وچالے مترتا والی گل بات ہو رہی سی تاں لہور تے امرتسر دے شہراں وچ تھر تھلی پئے گی۔ کیوں جے لوگ جاندے سن پئی جتن والی فوج دا ہاری ہوئی قوم نال کیہ ورتا ہوندا اے۔ پر دو جے پاسے 18 فروری نوں گورنر جنرل نے سرداراں سوداگراں، تاجراں، لوکاں تے لہور، امرتسر دے وسیکاں لئی اک اعلان کیتا پئی اج مہاراجہ دلپ سنگھ نے گورنر جنرل نال ملاقات کیتی اے تے اپنے دلوں پہلاں توں کیتیاں کھیاں کارروائیاں اُتے شرمندگی دا اظہار کیتا اے۔ ایس طرحاں گورنر جنرل اُمید کر دا اے پئی دونوں

سرکاراں وچالے دوستانہ اک وار فیر نوں سرے توں چھیتی ای چالو ہو جاوے گا۔ ہن لہور تے امرتسر دے شہراں دے وسیکاں نوں برطانیہ دی فوج توں ڈرن دی کوئی لوڑ نہیں۔ اوہ بے دھڑک ہو کے اپنا کم کار کرن۔“

دو جے پاسے راجہ گلاب سنگھ نے حکم جاری کیتا پئی سکھراؤں دے میدان وچ ہرن مگروں جیہڑے سپاہی لہور دے مشرق وچ 18 میل دی وٹھ اُتے آباد رائیوٹ وچ تنبولائی بیٹھے نیں۔ اوہ اپنی تھاں بیٹھے رہن۔ اک اندازے موجب ایہناں سپاہیاں دی گتتری 14 ہزار توں 20 ہزار سواری۔ اوہناں دی قیادت سردار تچ سنگھ تے راجہ لال سنگھ دے ہتھی۔ لہور وچ برطانیہ دی فوج دے مسلمان تے نجیب دستے نوں اسلحے والے سکھ سپاہیاں نوں ڈکن لئی قلعے تے شہر دے بوہیاں وچ گھلار دتا گیا۔

20 فروری دی سویرے برطانیہ دی فوج لہور شہر اپڑ گئی تے پیشی ویجے اوہناں میاں میر رحمتہ اللہ علیہ دے میدان وچ تنبوتان لے۔ ایسے دن پیشی ویلے مہاراجہ نوں بریگیڈ نیر کیورٹین دی قیادت وچ قلعے ول لیا ندا گیا۔ جتھے گھڑ چر توپ خانے نے اوہنوں 21 توپاں دی سلامی دتی۔ ایس سے گورنر جنرل، سرکار ڈیپ چیف سیکرٹری مسٹر کیوری، سیاسی ایجنٹ میجر لارنس، پرائیویٹ سیکرٹری مسٹری ہارڈینگ تے کچھ ہور عہدیدار وی نال سن۔

گورنر جنرل نے 22 فروری نوں فخریہ انداز وچ اعلان کیتا پئی اوہناں 6 دناں دے تھوڑے عرصے وچ خالصہ فوج دے پختے ہوئے سپاہیاں نوں 4 جنگاں وچ ہرایا اے تے اوہناں دیاں 220 توپاں کھولنیاں نیں۔ اوہنے آکھیا! ہن اوہناں دی وڈی فوج وچوں کیول 14 ہزار بچے نیں۔ جیہڑے انگریز سرکار نال معاہدہ کرن والے نیں۔

مٹک نال دے شاعر نے اپنی وار ”جنگ سنگھاں تے انگریزاں دا“ (1845ء-1846ء) وچ مدکی، پھیر و شہر، عالی وال تے سکھراؤں دیاں لڑائیاں بارے سچ لکھیا اے۔

دو مہینے رہے اترے، سچ دے سرہانے، وڈے سیانے

تچ سنگھ تے لال سنگھ ہین مصاحب پرانے، کردے بہانے

باہروں گلاں کرن مٹھیاں اندروں کھوٹ کمانے، کردے بہانے

کہت مٹک رن شام سنگھ سردار سبھی جگ جانے، لانج پچھانے

8 مارچ نوں گورنر جنرل نے لہور وچ اک وڈی دعوت دا پر بندھ کیتا۔ جیہدے وچ

فوج دے وڈے افسراں سنے کمانڈر انچیف تے سرچارلس میپٹرووی موجود سن۔ 8 مارچ نوں سرکار

برطانیہ تے دربار لہور وچالے ہون والے معاہدے اُتے سرکار برطانیہ ولوں نمائندیاں، کمشنراں،

مسٹر کیوری تے میجر لارنس نے، جد کہ لہور دربار ولوں راجہ لال سنگھ، سردار تاج سنگھ، بھائی رام سنگھ، دیوان دینا ناتھ تے فقیر نور الدین نے دستخط کیے۔ ایس موقع اُتے سکھ سرداراں نے مہاراجہ ولوں اک خط میجر لارنس دے ناں پیش کیجا۔ جیہدے وچ لہور دربار ولوں لہور لئی گورنر جنرل دی توجہ، مہربانی تے فیاضی دا شکریہ ادا کیجا گیا۔ ایس توں اڈا یہ وی درخواست کیتی گئی سی پئی ریاست، مہاراجہ تے شہر دے وسیکاں لئی برطانیہ فوج دے کچھ دستے توپاں تے انبراں سنے لہور وچ ای رہن دتے جاون۔

اگلے دن ڈیگر ویلے گورنر جنرل نے اپنے درباری خیمے وچ کسٹن مہاراجہ دی موجودگی وچ صلح دے معاہدے دی توثیق کردتی۔ مہاراجہ نال راجہ لال سنگھ، راجہ گلاب سنگھ، سردار تاج سنگھ تے قریباً 30 ہور دوجے سردار تے بندوبستی افسروں سن۔ ایس توں اڈا کمانڈر انچیف، عملہ، حاکم سنگھ، سرچارلس نیپئر، عملہ ڈویژن دے جنرل، بریگیڈیئر، ہر محکمے دے آگے فوج دی کمان کرن والے سارے افسر تے ہر برطانوی پلٹون دے مقامی افسروں موجود سن۔ ایس موقع اُتے گورنر جنرل اک تخت اُتے بیٹھاسی تے مہاراجہ اوہدے سجے پاسے تخت اُتے بیٹھاسی۔ جد کہ اک پردہنا شہزادہ والد میر کبے پاسے بیٹھاسی۔

گورنر جنرل نے مہاراجہ نال خطاب کیجا۔ جیہد اترجمہ چیف سیکرٹری مسٹر کیوری نے کیجا۔ ایس خطاب وچ سرہینری نے اپنی سدھرنوں اک وار فیربیان کیجا تے آکھیا کہ دونواں سرکاراں وچالے امن امان قائم رہوے گا۔ جے اگر سرکار برطانیہ ولوں پیش کیے دوستانہ تعاون دی سکھ سرکار پیروی کرے گی تاں ریاست خوشحال رہوے گی۔ جے اوہناں اک وار فیربیان موقع نوں نظر انداز کردتا تاں سرکار برطانیہ کولوں کوئی وی ریاست نوں بچا نہیں سکے گا۔

صلح دے معاہدے دیاں شرطیں موجب مہاراجہ نے ستلج دریا دے جنوب ول کھلے علاقیاں نوں چھڈ دتا۔ ایس طرحاں بیاس دریا تے ستلج دریا دے وچکار لے سارے پہاڑی تے میدانی علاقے ہمیش لئی ایسٹ انڈیا کمپنی دی عملداری وچ آگئے۔ ایس طرحاں 16 شرطیں اُتے کھلریا ہویا معاہدہ 9 مارچ 1846ء نوں طے پایا۔ جیہدے وچ سرکار برطانیہ ولوں مسٹر فریڈرک کیوری تے میجر ایچ ایم لارنس، جد کہ مہاراجہ دلپ سنگھ ولوں بھائی رام سنگھ، راجہ لال سنگھ، سردار تاج سنگھ، سردار چھتر سنگھ اناری والا، سردار رنجودھ سنگھ جھیلیہ، دیوان دینا ناتھ تے فقیر نور الدین نے رلت کیتی۔ ایسے دن سرہینری ہارڈیج، جی سی بی گورنر جنرل تے مہاراجہ دلپ سنگھ نے مہراں لاکے ایس معاہدے دی توثیق کردتی۔

10 مارچ 1846ء نوں سرہنری نے مہاراجہ دے محل یاں ٹمن برج وچ سرکاری طور اُتے اوہدے نال ملاقات کیتی۔ اوتھے دیوان دینا ناتھ نے مہاراجہ تے موجود سارے سرداراں ولوں خطاب کیتا۔ اخیر وچ گورنر جنرل نوں کیوں دے اٹھدے برابر ”کوہ نور“ ہیرا دکھایا گیا۔

11 مارچ 1846ء نوں سرکار برطانیہ تے سرکار لہور وچالے معاہدے دیاں شرطان طے پا گئیاں۔ جیہدے مطابق گورنر جنرل، سکھ فوج دی نویں سرے توں اساری تیکر مہاراجہ تے شہر لہور دے وسیرکاں دی حفاظت لئی 1846ء دے اخیر تیکر انگریز فوج لہور وچ چھڈن دے پابند سن۔ جیہدے بدلے سرکار لہور چھاؤنیاں تے سپاہیاں اُتے اٹھن والا خرچ سرکار برطانیہ نوں دین دی پابندی۔ میجر سرہینری لارنس نوں لہور وچ سارے کماں دا نگران مقرر کیتا گیا۔

معاہدہ طے پاون مگروں رانی جنداں نوں ریاست دی قائم مقام تے راجہ لال سنگھ نوں وزیر متھ لیا گیا، پر سارے موقعیاں اُتے ای میجر لارنس دا مشورہ ضروری سی۔ رانی دھوں اپنے عاشق دا وزیر دے عہدے لئی چنیا جانا خالصہ سرکار لئی اک ہور خطرناک دھچکا ثابت ہويا۔ کیوں جے چھیتی ای اوہدی غداری ثابت ہو گئی۔ اخیر اوہنوں لہور توں بنارس ول جلا وطن کر دتا گیا۔ لہور دی حکومت ہن دیوان دینا ناتھ، سردار تیج سنگھ، سردار شیو سنگھ اٹاری والا تے فقیر نور الدین دے ہتھ دے دتی گئی۔ میجر لارنس پہلاں وانگ ای دربار وچ انگریزاں دی نمائندگی کردے رہے۔

11 مارچ 1846ء دے معاہدے مطابق سرکار لہور نے برطانیہ دے سپاہیاں نوں اک سال مگروں واپس پرتن توں پہلاں ای سرکار برطانیہ اگے عرضوئی کیتی پئی اوہ متھی ہوئی اک ورہے دی مدت نوں مہاراجہ دے بالغ ہون تیکر ودھادین۔ کیوں جے اوہ سمجھ چکے سن پئی اوہ انگریزاں دے تعاون توں بغیر کم نہیں کر سکدے۔ اخیر 16 دسمبر 1846ء نوں پنجاب دے 51 سرداراں نے اک نویں معاہدے اُتے دستخط کردتے۔ جیہدے مطابق انگریز ایس ملک دے حقیقی مالک بن بیٹھے۔ کرنل لارنس نوں لہور وچ برطانیہ دا ریڈیڈنٹ مقرر کر دتا گیا۔ اوہدی اگوائی بیٹھ 8 سرداراں (دیوان دینا ناتھ، سردار تیج سنگھ، سردار شیر سنگھ اٹاری والا، فقیر نور الدین، سردار رنجودھ سنگھ، بھائی ندھان سنگھ، سردار عطر سنگھ کلیانوالہ تے سردار شمشیر سنگھ سندھیانوالہ) اُتے مشتمل اک سرکاری مشاورت بورڈ بنا کے لہور دے بندوبست لئی اک نواں معاہدہ کیتا گیا۔ سکھ سرکار اپنے ولوں پنجاب وچ 10 ہزار انگریزی سپاہیاں دا خرچہ 22 لکھ روپے دین لئی راضی ہو گئی۔ ایہہ معاہدہ 4 ستمبر 1854ء نوں ملنا سی۔ کیوں جے اوس ویلے مہاراجہ دے بالغ ہون پاروں حکومت اوہدے حوالے کرنی سی۔ لہور وچ ای اک عوامی دربار وچ

26 دسمبر 1846ء نوں ایس معاہدے دی توثیق کردتی گئی (۱۱۳)۔

محمد آصف خاں ہوری لکھدے نیں پئی ”دل ایہہ ضرور لوچدا اے کہ اوہناں کارناں بارے گل چھوہی جاوے جیہناں وجوں پنجاب، پنجابیاں ہتھوں گھس کے انگریزاں دے کھاتے پئے گیا سی۔ سازشاں جیہڑیاں پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ کروان لئی کیتیاں گھیاں سن۔ اوہ کجھ انج نیں۔

16 ستمبر نوں سندھیا نوالیے سرداراں تے 18 ستمبر 1843ء نوں راجہ ہیر سنگھ نے راجہ دلپ سنگھ نوں راج گدی اُتے بٹھایا سی۔ اوہدی عمر اوس ویلے پنجاب سالوں توں ودھ نہیں سی۔ ایس لئی سرکاری کاروبار رانی چنداں دے ہتھ وچ سی۔ ہن رانی چنداں چٹی ان پڑھ تینویں سی۔ اوہدا پو مہاں سنگھ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے شکاری کتیاں دی دیکھ بھال اُتے نوکر ہوندا سی۔ اجیہی تینویں دی ودھ توں ودھ سوچ ایہو ہوسکدی سی کہ اوہدا پتر راجہ بنیا رہوے۔

سر لال سنگھ یوپی دا بھیا سی۔ اوہ پنجاب دا وزیر اعظم ہوندا یاں ہو یاں وی انگریزاں نال رلیا ہو یا سی۔ کمانڈر انچیف سر تاج سنگھ (جیہدا مشہور ناں راجہ تاج سنگھ اے) وی انگریزاں نال رلیا ہو یا سی۔ ایہہ ایکڑی ضلع میرٹھ دارہن والا سی۔ ایہدی خدمات وٹے اوہنوں شیخوپورہ وچ اک وڈی جاگیر دے دتی گئی۔

راجہ گلاب سنگھ اک طاقتور سردار سی۔ اوس نے وی انگریزاں نال گنڈھ ترپ کیتی ہوئی سی۔ سکھاں تے انگریزی فوج وچالے کئی لڑائیاں ہوئیاں۔ پر اوہ نہ تاں آپ ای مدد لئی آیا تے نہ ای اوس نے اپنے ڈوگرے سپاہی سکھاں دی مدد لئی کھلے۔ سگوں راجہ گلاب سنگھ نت دیہاڑے انگریزاں نوں لکھ لکھ گھلدا رہندا سی کہ میرے لائق کوئی خدمت دسو۔

ایس توں ایہہ گل نتر کے ساہنے آجاندی اے کہ لہور دربار اُتے غدار امیراں، وزیراں دا قبضہ سی۔ جیہناں نے انگریزاں نال اندر خانے گنڈھ ترپ کیتی ہوئی سی۔ راجہ نابالغ سی۔ اوہدی ماں چٹی ان پڑھ سی۔ اوہ سیاسی تے سرکاری معاملیاں توں اُکی کوری سی۔ اک پاسے اوہ بے مہاری خالص فوج توں ڈردی سی۔ جس نے اوہدے بھرا جواہر سنگھ نوں قتل کردتا سی۔ دو جے پاسے اوہ سازشی امیراں تے وزیراں وچ گھری ہوئی سی۔ جو اوہنوں نت نویاں پٹیاں پڑھاؤندے رہندے سن۔

دو جے پاسے انگریز سن۔ جو پارسی بن کے ہندوستان وچ آئے سن تے اپنیاں سازشاں راہی پنجاب جھڈ کے سارے ہندوستان اُتے قابض ہو گئے سن۔ 1803-04ء وچ جد انگریز مرہٹیاں (ہلکر تے سندھیا) دا پچھا کر دے پنجاب اڑے تاں ایہہ ہریا بھریا علاقہ ویکھ کے اوہناں دیاں اکھاں کھل گھیاں۔ اوہناں نے اوہوں توں ای پنجاب اُتے قبھا کرن دیاں دیواتاں بناؤنیاں شروع کر دتیاں۔ 1839ء تاں مہاراجہ رنجیت سنگھ جیوندا رہیا۔ اوہدے جیوندا جی ایدھر تکن ول اوہناں داہیا نہ پیا۔ جیویں گورنر جنرل لاٹ ایلن بورونے تاں ایہتھوں تاں لکھ گھلیا سی کہ نومبر 1845ء توں پہلاں پہلاں پنجابی علاقیاں نوں ہتھ پاؤنا اوہدے وس دی گل نہیں۔

جد 1845ء وچ میجر براڈفٹ نے لڑائی چھیڑن دیاں چالاں چھوہیاں تاں انگریز ہر پاسیوں تیار سن۔ انگریزاں نے غداراں نال وی گنڈ ٹرپ کر لئی ہوئی سی جے جنگ دیاں وی مکمل تیاریاں کر لیاں ہوئیاں سن۔ فیر مقابلے وچ جرنیل وی اوہ لیا ندے سن۔ جیہناں دی پنجاہ پنجاہ ورہیاں دی فوجی نوکری سی۔ ایہہ اوہ حالات سن۔ جس دا سوا سوائے پنجابیاں دے ہرن تے انگریزاں دے پنجاب اُتے قبضہ کرن دے ہور کجھ نہیں نکل سکدا سی“ (۱۱۳)۔

سید محمد لطیف ہوری اک ہور تھاں لکھدے نیں پئی ”16 دسمبر 1846ء نوں انگریزاں نال کیتے ہوئے معاہدے اُتے سکھ سرداراں نوں پچھتاوا ہویا۔ پر دو جے پاسے انگریز سرکار اپنے کیتے ہوئے معاہدیاں دا پالن کر دی رہی۔ اسی طرحاں اک وار فیر سکھ سرداراں نے انگریز دے خلاف ہتھیار چک لے جیہدا سوا ایہہ نکلیا پئی اوہناں نوں ہر میدان وچ انگریز سرکار توں ہار دا ساہننا کرنا پیا۔ اخیر انگریز سرکار نے 29 مارچ 1849ء نوں لہور وچ اک دربار سجایا۔ جیہدے وچ کسن مہاراجا جاتے اجیہے سکھ سرداراں نے رکت کیتی۔ جیہناں کدی وی انگریزاں دے خلاف ہون والی کسے وی جنگ وچ رلت نہ کیتی۔ لارڈ ہارڈن نے الحاق پنجاب دا اعلان کیتا تے آکھیا! پنجاب ہندوستان وچ برطانیہ سلطنت دا اٹوٹ انگ بن چکیا اے۔ اجیہے سکھ سرداراں نوں اوہناں دے منصب دے مطابق وظیفے دتے گئے تے اوہناں نوں اوہناں دے آبائی علاقیاں وچ آباد کر دتا گیا۔“

سکھ سرکار نے گھٹ ودھ پنجاب اُتے اک صدی حکومت کیتی۔ پر پنجاب دے شہر قصور

قصر نام قصور ہے ===== 77 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

اُتے اوہ سبھ توں اخیر وچ قبضہ کر سکے۔ کیوں جے قصور کدی سکھاں تے کدی افغاناں دی عملداری وچ رہیا۔ اخیر مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دور وچ قصور دے افغان خانوادے دا اک حصہ فیروز پور وچ جاگیر ممدوٹ جاوے۔ جیہڑی مہاراجہ رنجیت سنگھ نے ای اوہناں نوں عطا کیتی سی۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی ایسے خانوادے وچوں میاں افتخار ممدوٹ ہوری پاکستان دے حصے آون والے

میاں افتخار ممدوٹ

پنجاب دے پہلے وزیر اعلیٰ ہوئے۔ جد کہ خانوادے دا دو جا حصہ قصور وچ ای رہیا تے اج وی آباد اے۔ ایسے خانوادے دے نواب محمد احمد خاں دے قتل دے مقدمے وچ پچھلے وزیر اعظم ذوالفقار علی بھٹونوں پھانسی ہوئی۔ مشہور ماہر قانون صاحبزادہ احمد رضا خاں قصوری سینئر ایڈووکیٹ سپریم کورٹ نواب محمد احمد خاں دے پترنیں۔ اوہ 1970ء دی قومی اسمبلی دے رکن وی رہ چکے نیں۔

نواب محمد احمد خاں صاحبزادہ احمد رضا خاں قصوری

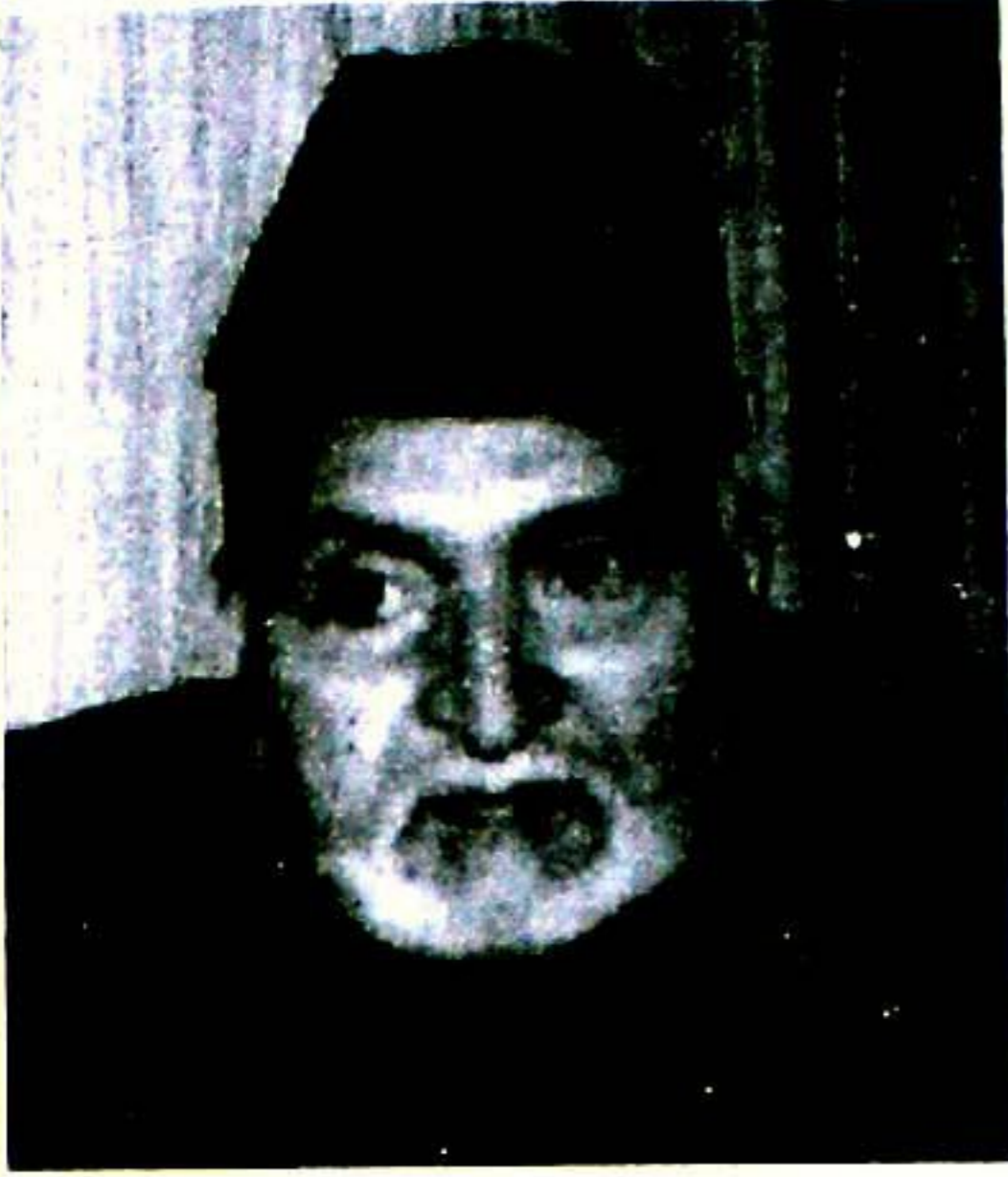
کیہا جاندا اے پئی دیہ پاپور دے وسنیک
آرائیں خانوادے دے آگومیاں حسن نے سکھاں دی
ماردھاڑتوں بچن لئی اک بھرواں جتھہ ترتیب دتا۔ اوہ
سکھاں تے افغاناں دی لڑائی دا حال جانن مگروں
اپنے جتھے سنے افغاناں دی مدد لئی قصور آیا۔ پراگوں
سکھاں تے افغاناں وچالے صلح ہو گئی۔ جد ایہہ خبر
اوبدے کئی پئی تاں اوہ آپوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے
غصے توں بچن لئی اپنے جتھے سنے واپس پرتیا۔ پر رات
سردار محمد حسین گنجیانوالہ ہون پاروں اوہ اپنے جتھے سنے قصورتوں باراں میل

دی دتھ اُتے اک میدان وچ ڈیرہ لا بیٹھا۔ کیوں جے نیڑے ای سکھاں دا اک کچا قلعہ سی۔ جیہڑا چٹیل
میدان وچ بنیا ہو یا سی۔ میاں حسن نے اوس قلعے اُتے قبضہ کر کے پکا پکا ڈیرہ لا لیا۔ قلعہ چٹیل میدان
وچ ہون پاروں، قلعہ داناں قلعہ گنج مشہور ہو گیا۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی ایسے خانوادے وچوں
1993ء وچ سردار آصف احمد علی وزیر خارجہ اسلامی جمہوریہ پاکستان ہوئے نیں تے سردار شوکت علی
لکھاری ہون توں اڈریلوے مزدور لیڈروی سن۔ ایہہ خانوادہ ہن منڈی عثمان والا وچ آباد اے

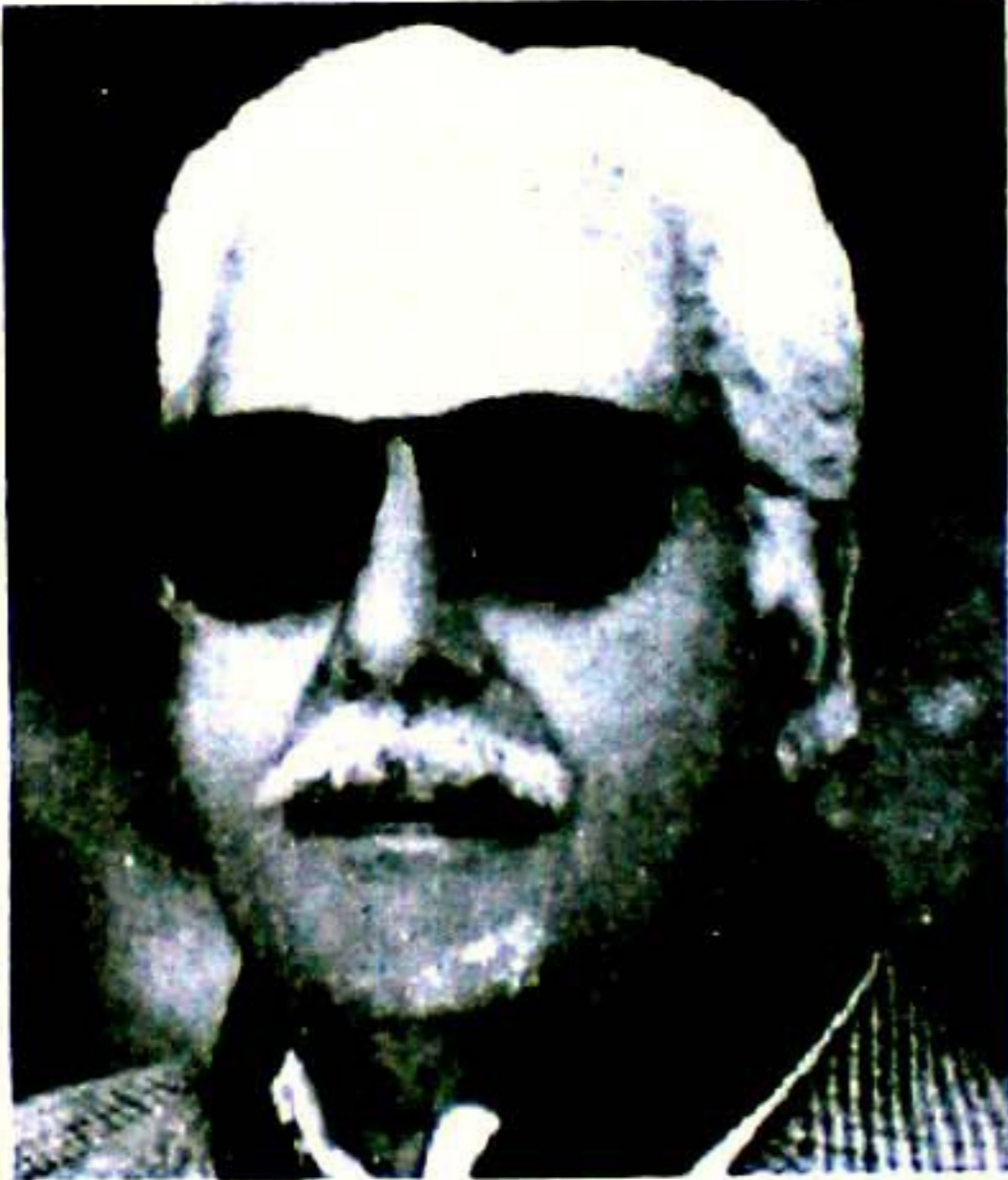
سردار آصف احمد علی سردار شوکت علی

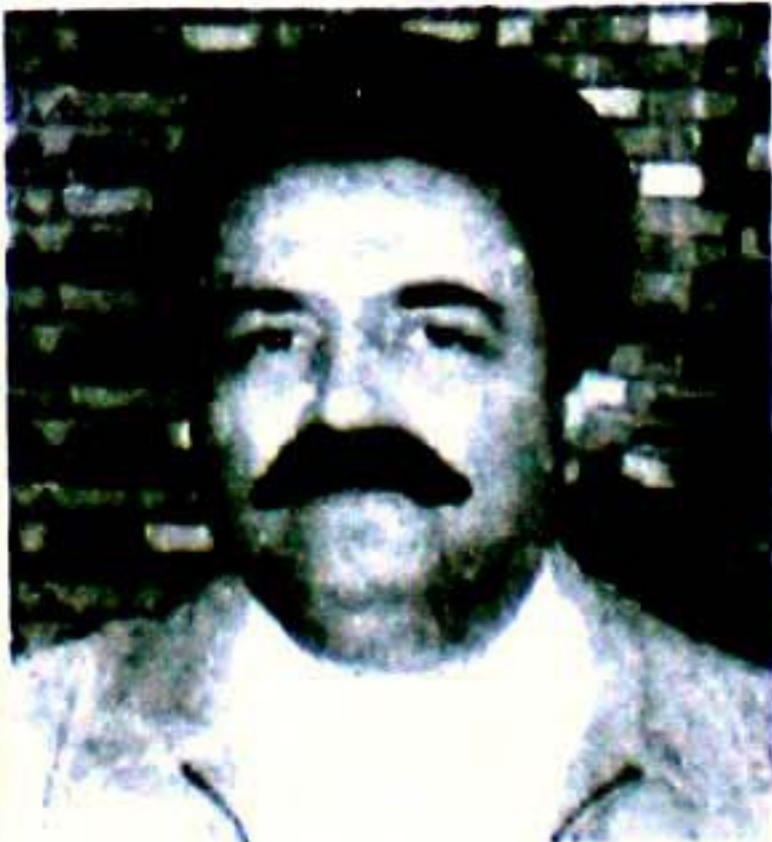

سردار عبدالحمید نکئی

مہاراجہ رنجیت سنگھ نے قصور دی تحصیل چوئیاں (ہن پتوکی) دی نکئی مسل دی مہارانی راج کور عرف نکائن نال ویاہ کیتا۔ جیہدے بطن وچوں 1802ء وچ سردار کھڑک سنگھ نے جنم لیا۔ اوہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دی وفات مگروں پنجاب دا حاکم بنیا۔ ایس خانوادے دے سردار عطر سنگھ تے ایشر سنگھ نے اسلام قبولیا تے اپنا ناں خدا بخش تے عبدالعزیز رکھیا۔ جد کہ خانوادے دا دو جا حصاصکھ ای رہیا۔ جیہڑا متحدہ ہندستان دی ونڈ ویلے بھارت جاوسیا۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی قصور وچ رہن والے خانوادے وچوں سردار محمد عارف نکئی ہوری 1993ء وچ وزیر اعلیٰ پنجاب ہوئے۔ اوہناں داوڈاپتر سردار پرویز حسن نکئی رکن صوبائی اسمبلی، دو جا پتر سردار محمد آصف نکئی وفاقی وزیر تے جوانی سردار طالب حسن نکئی رکن قومی اسمبلی رہ چکے نیں۔ جد کہ نکا پتر سردار محمد عاطف نکئی تحصیل ناظم پتوکی اے۔ ہن ایہہ خانوادہ واں آدھن تحصیل پتوکی ضلع قصور وچ آباد اے۔

سردار محمد عارف نکئی

سردار طالب حسن نکئی

سردار محمد آصف نکئی

سردار عاطف نکئی

قصور ضلع تے تحصیل چونیاں دے اک پنڈ مَوَکل وچ مَوَکل سکھ سردار آباد سن۔ جیہناں وچوں سردار مانا سنگھ دے پتریاں پرتاب سنگھ تے لائبھ سنگھ نے اسلام قبولیا۔ اوہناں اپنا ناں بشیر احمد تے محمد عمر رکھیا۔ ایہناں دی اولاد وچوں سردار حبیب اللہ خاں مَوَکل 1930ء دیاں چونناں وچ ایم ایل اے ہوئے تے پنجاب وچ کھیاں اُچیاں عہدیاں اُتے کم کر دے رہے۔ جدکہ

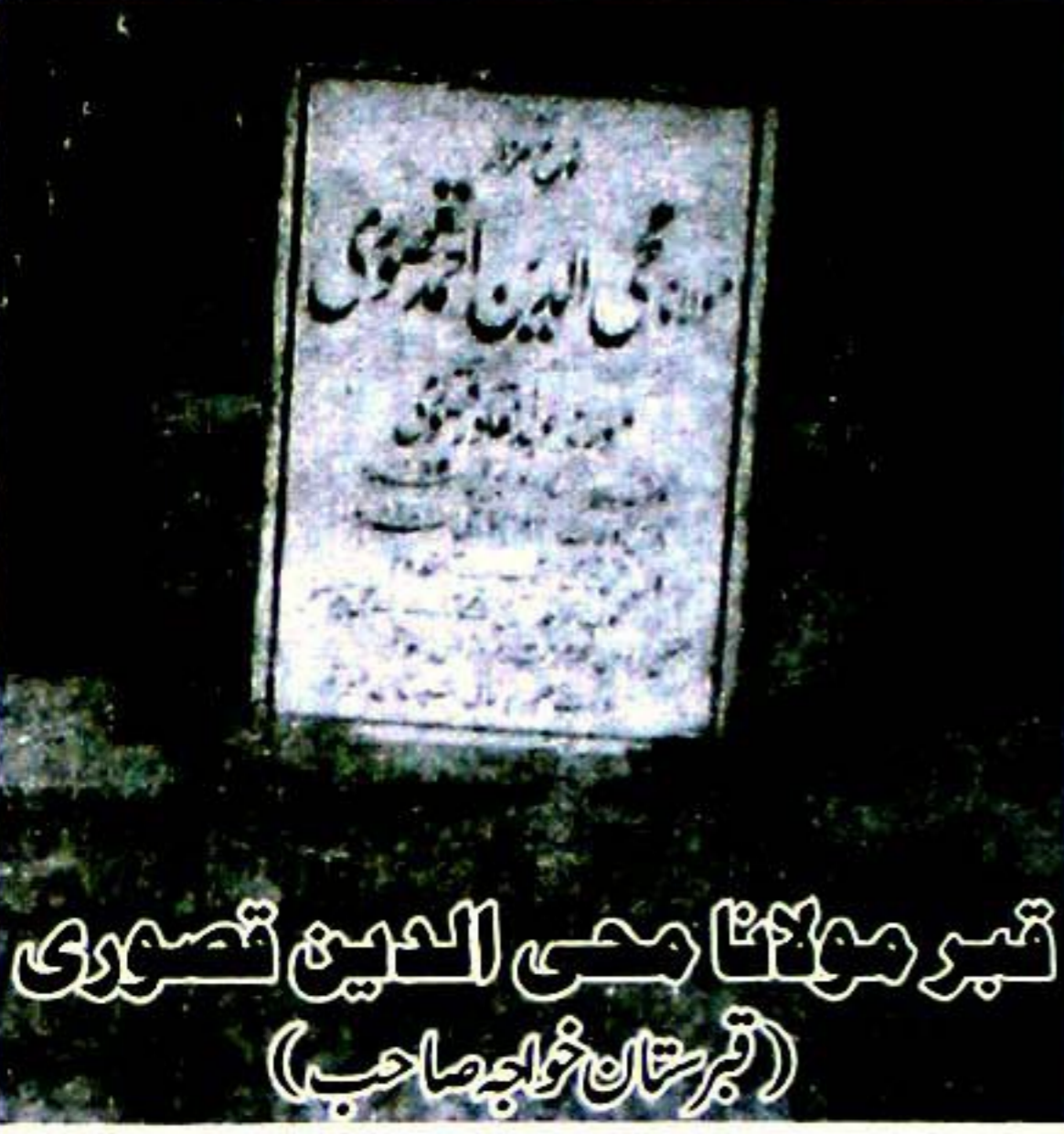
خانوادے دے اک جی سردار حسن اختر مَوَکل ہوری **سردار حسن اختر مَوَکل** مَوَکل وچ ای آباد رہے۔ اوہ 1985ء توں 2002ء تائیں ہون والیاں چونناں وچ بیٹھ اُتے 6 وار پنجاب اسمبلی دے ممبر چنے گئے۔ ایس توں اڈا وہ ڈپٹی اسپیکر پنجاب اسمبلی وچ رہے۔ ایس خانوادے دا اک حصہ لہور جاو سی۔ جیہناں وچوں سردار عادل عمر رکن پنجاب اسمبلی، سردار کامل عمر رکن قومی اسمبلی تے سردار عارف رشید 3 وار صوبائی وزیر رہے۔ ہن سردار کامل عمر ہوری ناظم اقبال ٹاؤن لہور نیں۔ ہن ایس خانوادے دے سردار حسن اختر مَوَکل ہوری مَوَکل وچ تے دو جے سارے لہور وچ آباد نیں۔

ایس طرحاں انگریز دے قبضے وچ آؤن توں پہلاں قصور دے چار خانوادے ذکر جوگ سن۔ جیہناں دا ویر واپچھے کیتا جا چکیا اے۔

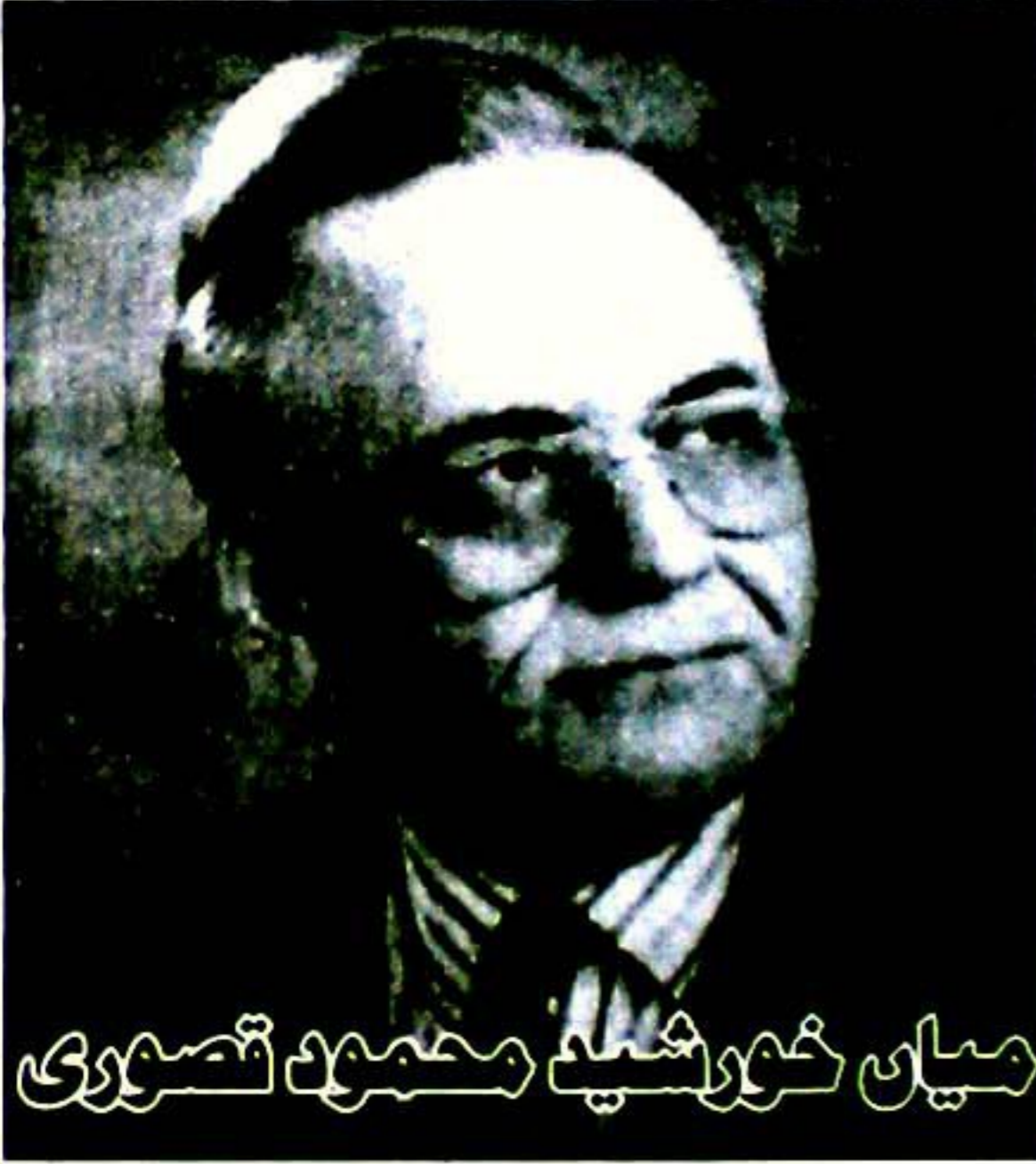
مولانا عبدالقادر قصوری

انگریز سے 1890ء دے نیڑے تیرے مولانا عبدالقادر ہوری قصور آئے تے اوہناں وکالت وچ چوکھاناں کمایا۔ اوہ قصور دے وسنیک ہون پاروں قصوری اکھواؤن لگ پئے۔ ایس طرحاں اوہناں قصور وچ قصوری خانوادے دا نیمہ پتھر رکھیا۔
مولانا عبدالقادر قصوری تے اوہناں دے پتریاں (مولانا محی الدین احمد قصوری، مولانا محمد علی قصوری، مولانا احمد علی قصوری تے میاں محمود علی قصوری) نے برصغیر دیاں تحریکاں وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا تے چوکھاناں کمایا۔ اوہناں دے وڈے

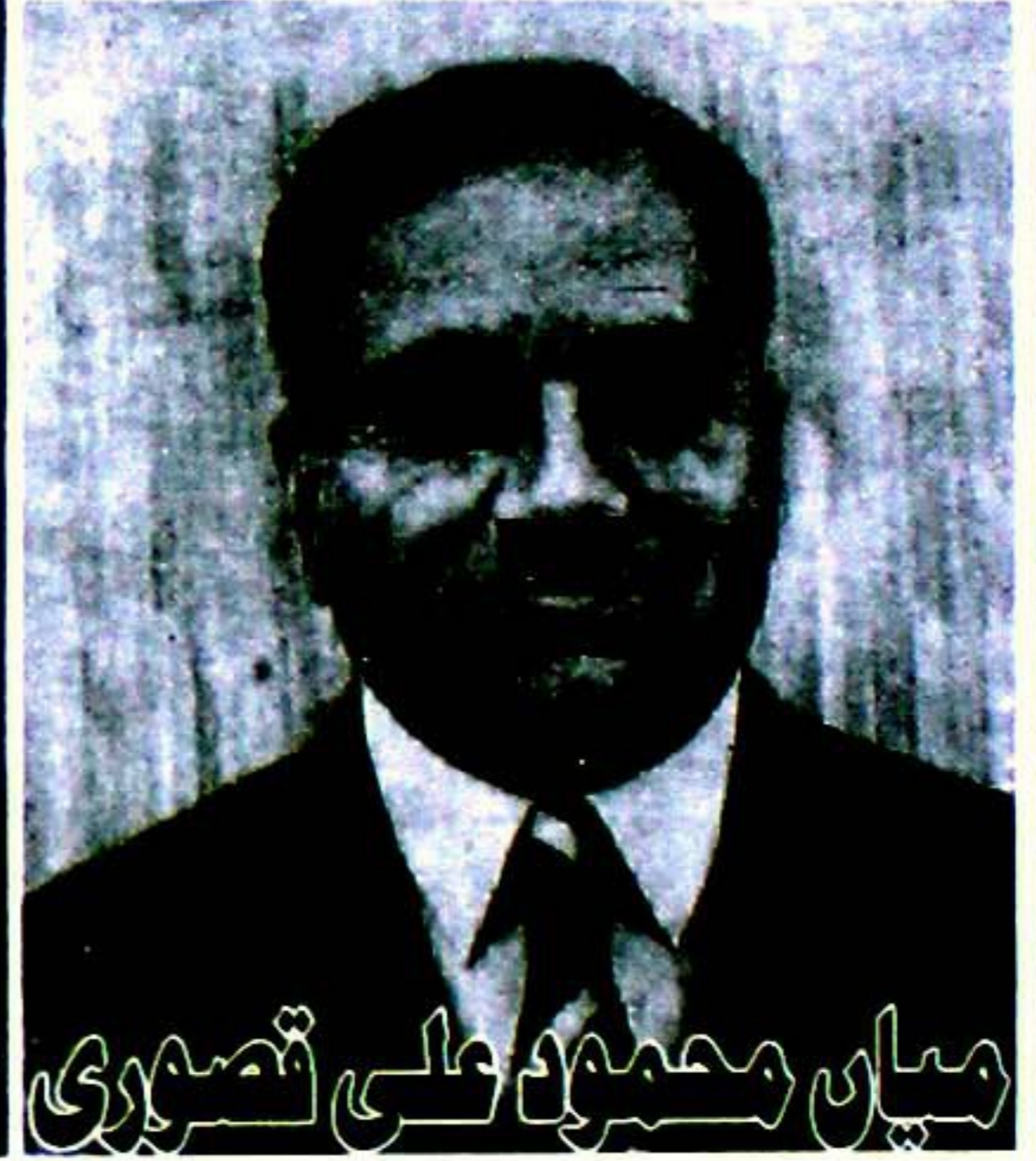

قبر مولانا محی الدین قصوری
(قبرستان خواجہ صاحب)

پتر مولانا محی الدین قصوری دے پتر معین
قریشی نوں نگران وزیر اعظم پاکستان ہون
دا اعزاز حاصل ہويا۔ جد کہ اوہناں دے
سب توں نکلے پتر میاں محمود علی قصوری نوں
وزیر قانون پاکستان ہون دا اعزاز حاصل
ہويا۔ ایس توں اڈ میاں محمود علی قصوری
دے پتر میاں خورشید محمود قصوری وی وزیر
خارجہ اسلامی جمہوریہ پاکستان رہے۔

میاں خورشید محمود قصوری

میاں محمود علی قصوری

انگریزاں نے سکھاں نوں ہرا کے مارچ 1849ء وچ پنجاب نوں اپنی سلطنت برطانیہ وچ
شامل کر لیا۔ اوہناں پنجاب دے سارے لوکاں توں ہتھیار کھولے تے لارڈ ڈلہوزی نے صوبے
دا بندوبست سر ہنری لارنس (دفاع) سر جان لارنس (مالگزاری) تے چارلس مینل (دیوانی
امور) دے ذمے لادتا۔ پرتھوڑے عرصے مگروں ای بندوبستی بورڈ ختم کر کے فروری 1853ء
وچ صوبہ پنجاب دا بندوبست صرف سر جان لارنس دے ہتھ دے کے پنجاب نوں 4 ڈویژناں
وچ ونڈ دتا گیا۔ جد کہ ڈویژناں نوں ضلعیاں تے ضلعیاں نوں تحصیلاں وچ ونڈیا گیا۔ ایس
طرحاں سر جان لارنس نوں پنجاب دے پہلے چیف کمشنر ہون دا اعزاز حاصل ہويا۔ اوہنے
لوکائی نوں فائدہ دین لئی مکانات دا محصول ختم کر دتا تے وڈے شہراں تے پنڈاں اندر محصول

چونگیاں بنا دتیاں۔ ایس طرحاں اوہنے کئی ہور کم وی کیجے۔ مکدی گل ایہہ دے پئی صرف 5 ورہیاں دے عرصے وچ اوہنے پنجاب وی شکل بدل دتی۔ پر دو جے پاسے انگریزاں دے ہندوستان اُتے قابض ہون مگروں وی ایستھوں دے وسنیکاں نے اوہدی غلامی قبول نہ کیتی۔ اوہناں 1857ء وچ جدا انگریزاں دے خلاف جنگ لڑی تاں بنگال، بہار، اودھ تے دہلی دے نال نال پنجاب دے کئیاں علاقیاں دے وسنیکاں وی ودھ چڑھ کے حصا لیا۔ جیویں کہ پاکستانی پنجاب دے حصا لین والے علاقیاں وچ ملتان، کوہاٹ، جہلم، گوگیرا تے قصور شامل سن۔ ایہناں ساریاں علاقیاں وچوں گوگیرا دے آل دوالے دے چار قبیلیاں (کاٹھیا، کمرل، فہیانہ، تے وٹو) انگریزاں خلاف جنگ وچ ودھ چڑھ کے رلت کیتی۔ اوہناں ایس مقصد لئی تریہہ ہزار دی کسٹری وچ فوج تیار کیتی۔ پر اوہ جت ایس لئی نہ سکے، کیوں جے ساڈے اپنے ای کجھ مفاد پرستاں انگریز دا ساتھ دتاتے اپنے مجاہداں دیاں مخبریاں کیتیاں۔ ایس توں اڈ کجھ سکھاں تے پنجاب دیاں سکھ ریاستاں دے راجیاں وی انگریزاں نال تعاون کیتا۔

1857ء دی جنگ آزادی دے ختم ہون مگروں سرکار برطانیہ نے ہندوستان دا بندوبست ایسٹ انڈیا کمپنی توں اپنے ہتھ لے لیا۔ اوہنے پچھلے گورنر جنرل لارڈ کینگنوں برصغیر وچ اپنا پہلا واسرائے متھیا۔ جیہنے پہلی نومبر 1858ء وچ الہ آباد وچ ملکہ وکٹوریادا ایہہ اعلان پڑھ کے سنایا پئی ”سرکار برطانیہ نے برصغیر دا بندوبست آپوں سنبھال لیا اے۔“

جنوری 1859ء وچ پنجاب وچوں چیف کمشنر دا عہدہ ختم کر کے لیفٹیننٹ دا عہدہ قائم کیتا گیا۔ ایس طرحاں سر جان لارنس پنجاب دے پہلے لیفٹیننٹ گورنر بنے۔ پر فروری 1859ء وچ ای اوہناں بیماری پاروں استعفیٰ دے دتا۔ اوہناں دے جان مگروں سر رابرٹ ٹنگمری لیفٹیننٹ گورنر دے روپ وچ سامنے آئے۔ جیہناں 1859ء توں 1888ء تک پنجاب وچ کئی نویاں اصلاحات لاگو کیتیاں (۱۱۵)۔

پنجاب دے الحاق مگروں سرکار برطانیہ نے پنجاب نوں وی پرگنیاں تے ضلعیاں وچ

۱۱۵۔ 1865ء وچ دیوانی تے فوجداری مقدمات دی شنوائی لئی پنجاب وچ چیف کورٹ قائم کیتا گیا۔ 1868ء وچ پنجاب دے ضلعے لہور وچ لہور یونیورسٹی کالج دا ہیہہ پتھر رکھیا جیہوں 1882ء وچ پنجاب یونیورسٹی دا درجہ دے دتا گیا۔ دسمبر 1885ء وچ اک پنجاب پبلک لائبریری بنائی گئی جیہدہ افتتاح گورنر اپجی سن نے کیتا۔ 1886ء وچ امیراں تے نواباں دے بالاں لئی چیف کالج دے نال توں اک کالج بنایا گیا۔ ایس توں اڈ 1889ء وچ لہور وچ عجائب گھر بنایا گیا جیہدہ افتتاح شہزادہ البرٹ وکٹر نے کیتا۔

وٹڈتا۔ جیہدے سٹے وچ قصور پرگنہ ضلع لہور وچ شامل ہو یا۔ اکتوبر 1867ء وچ قصور نوں میونسپل کمیٹی تے دسمبر 1867ء وچ سب ڈویژن وادرجہ دتا گیا۔ پٹھان خانوادے دے سردار ذوالفقار علی خاں ہوری میونسپل کمیٹی دے پہلے چئیر مین چنے گئے۔ جد کہ مسٹر اے جی ٹیلر پہلے اسسٹنٹ کمشنر بنے۔

انگریزاں نے ہندوستان اُتے پوری طرحاں قبضہ کرن مگروں تھاؤں تھاؤں لوکاں نوں اپنا بانہہ بنلی بنایا تے اوہناں نوں منصب داریاں دتیاں۔ اوہناں اپنا ساتھ دین والیاں نوں خان بہادر، صاحب بہادر، ذیلدار، جاگیردار، تے نواب ورگے خطاباں توں نوازیا۔ پر دو جے پاسے 1857ء دی جنگ آزادی ہرن مگروں وی کجھ آزادی دے چاہیواناں نے انگریز دی غلامی نوں نہ قبولیا۔ احمد خاں کھل واگ انگریزاں دے خلاف ہتھیار چکن والیاں وچ قصور دے ملنگی (۱۱۶) تے نظام لوہار (۱۱۷) دے تاں ذکر جوگ نیں۔ پر انگریزاں دے پٹھواں ایہناں مجاہداں دیاں مخبریاں کیتیاں تے انعام وصولے۔ ایس طرحاں اوہ مجاہد اپنی دھرتی ماتادی آزادی لئی اپنیاں جاناں قربان کر کے امر ہو گئے۔ جد کہ دو جے پاسے انگریز نے پٹھواں راہیں پوری طرحاں اپنا قبضہ جما لیا۔

20 ویں صدی دا پہلا چوتھ ذکر جوگ اے۔ جیہدے وچ مسلماناں نے پہلے تاں گانگریس لیگ دے مقابلے وچ مسلم لیگ بنائی تے بعدوں انگریزاں تے ہندواں دی ملی بھگت دے بدلے وچ تحریکاں چلائیاں۔ جیہناں تحریک پاکستان دا مڈھ بدھا۔ اخیر 14 اگست 1947ء نوں پاکستان بن گیا۔

۱۱۶۔ ذات دافقیر ملنگی تحصیل قصور دے اک پنڈ لاکھو اوسنیک سی۔ اوہدی عمر اے 6 مہینے سی، جد اوہ اپواللہ نوں پیارا ہو گیا۔ اوہدی اپنے پتر لئی بھڈی ہوئی ادھامریج زمین اُتے وی اک چودھری نے قبضہ کر لیا۔ ماں نے بھکھ ننگ توں ننگ آکے بکھ نال ویاہ کر لیا۔ سوتیلے پوچوں اک بھراسو دا گرنگھ نے جنم لیا۔

ملنگی بھرو جوان ہو یا تاں مہنت نرائن داس نے اوہنوں اپنے ہتھے چڑھالیا تے ہیرا کالی تحریک دے کئی اکالی قتل کردائے۔ ایس توں بعد اپنے سوتیلے بھراسو دا گرنگھ نال مل کے اپنی مسمی ہوئی زمین وی واپس لے لئی تاں پلس تے چودھری جان دے دشمن بن گئے۔ پر ملنگی نے اپنے بھراسو دا گرنگھ بھجاتے اودھو باہمن نوں نال ملا لیا تے انگریز سرکار دے چچیاں کولوں غریباں دا حق کھو کے اوہناں تائیں اپڑاؤن دا عہد کر لیا۔ اوہ امیراں نوں لٹ دار ہیا تے غریباں نوں دیندار ہیا۔ اخیر چونناں دے لاگے اک پنڈ بگے دے اک بجن فتح اراہیں نے مال دی خاطر مخبری کیتی تے گرفتار کروا دتا۔ سرکار نے ملنگی نوں پھانسی تے مخبری کرن والے نوں تین مرتبے زمین دتی۔ ملنگی دی قبر تحصیل قصور دے اک پنڈ سدھو پورہ وچ اے۔ کوٹ رادھا کشن روڈ اُتے پنڈ متا تے پنڈ سدھو پورہ نوں جاوون والیاں سڑکاں آسنے ساہنے نیں۔ سدھو پورہ شاہپ توں دو یاں تین کلومیٹر دی دوری اُتے سدھو پورہ پنڈ آباد اے۔ پنڈ وچ چار کنگے کنگے قبرستان نیں۔ توں حیات جوئیہ ایڈووکیٹ دے ذریعے ساہنے قبرستان وچ ملنگی دی قبر اے۔ قبر کچی اے تے قبر اُتے کوئی کتبہ یا نشانی نہیں ملدی پئی! ملنگی دی قبر اے۔ پر پنڈ داہر کوئی بندہ دس پاؤندا اے پئی! ملنگی دی قبر اے۔

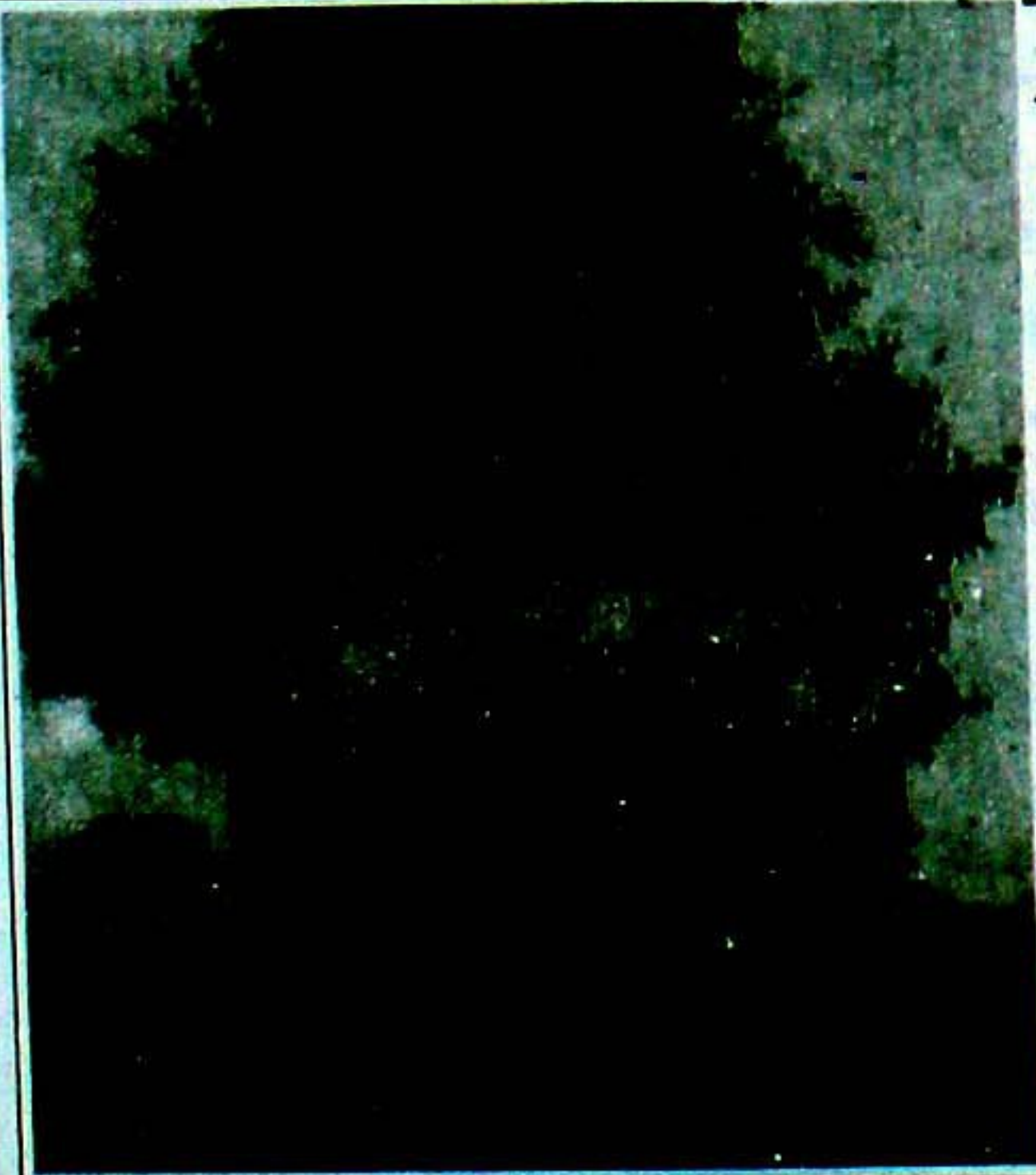
ملنگی دیہ گھر دا اک منظر (پنڈ لاکھو)

قبر نظام لوہار (قبرستان خواجہ صاحب)

قبر ملنگی (پنڈ سردہ پورہ)

۱۱۔ نظام لوہار ضلع امرتسر دے اک پنڈ
 سوہل داوسنیک سی۔ اوہنے جوان ہو کے فوج
 دی نوکری کر لئی۔ اوہدا کم کیول اسلحہ مرمت
 کرنا سی۔ اک دن اوہ کم کر رہیا سی پئی اک
 انگریز افسر نے اوہنوں گالاں کڈھیاں تے
 بے عزت کیتا۔ اوہنے غصے اندر اوں افسر
 نوں قتل کر دتا تے انگریز دا باغی ہو گیا۔ سرکار
 نے اوہنوں اشتہاری ملزم قرار دے دتا۔ اوہ
 فیروز پور ضلع دے منے پر منے باغیاں چیت
 سنگھ عرف چیتو تے ملکیت سنگھ عرف میتو دے
 ٹولے نال جار لیا۔ اوہناں دا کم ظالماں نوں
 لٹناں تے غریباں نوں نوازنا سی۔

1916ء وچ چھاپے چھن والے گزٹر لہور مطابق ضلع لہور دیاں چار میونسپل کمیٹیاں سن۔ جیہناں دا ویرا کجھ انج اے۔

1- لہور 2- تصور 3- چونیاں 4- کھیم کرن

1- لہور: لہور میونسپل کمیٹی پہلے درجے دی سی۔ جیہوں 1867ء وچ سرکار پنجاب نے بنایا سی۔ 1885ء وچ پنجاب گورنمنٹ دے نوٹیفیکیشن نمبر 138 دے تحت ایہدیاں حدال ظاہر کیتیاں گھیاں۔ پر 1888ء تے 1913ء وچ ہون والے نوٹیفیکیشن نمبر 713 تے 714 دے تحت تبدیلی کیتی گئی۔ 1911ء وچ ہون والی کٹری موجب ایہدی آبادی 2,10,271 سی۔ جد کہ 1998ء وچ ہون والی مردم شماری موجب ایہدی آبادی 62,12,715 سی۔ حضرت علی ہجویری المعروف داتا گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ لہور دی شان نیں۔ اوہناں دے ناں توں ای لہور نوں ”داتا دی گری“ کہا جاندا اے۔

آبادی دی کثرت پاروں لہور دی تحصیل تصور تے تحصیل چونیاں نوں دکھ کر کے ضلع بنا دتا گیا۔ جد کہ لہور ضلع تے ڈویژن (۱۱۸) بن گیا۔

2- تصور: تصور میونسپلٹی دو درجے دی اے۔ جیہدی 1885ء وچ بنائی گئی۔ پر ایسے درجے اگست دی 18 تاریخ نوں سرکار پنجاب نے نوٹیفیکیشن نمبر S-1025 دے تحت ایہدیاں حدال ظاہر کیتیاں۔ اوس ویلے ایہدی آبادی 24,783 تے ممبراں دی کٹری 15 سی۔ جیہناں وچوں 10 بچے جانداں سن تے 5 نامزد کیتے جانداں سن۔ ایہناں ساریاں دا آگو تصور دا سب ڈویژنل افسر ہوندا سی۔

نظام لوہار دس ورھے چیتو، میتو، نادر، بھٹی، سندر تے کجھ ہور انقلابیاں نال سود خوراں نوں لٹ دا تے جھگے اجاڑ دار ہیا۔ 1898ء وچ اوہدے کجھ سنگی طاعون دی نذر ہو گئے۔ بچن والے سنگیاں وچوں ضلع لہور دے اک پنڈ جاہمن داوسنیک جبرونائی وی نظام لوہار نال آلمیا۔ نظام لوہار نے اپنے ساتھیوں نوں آکھیا۔ ”ساڈا مقصد سود خوراں توں مال لٹ کے غریباں وچ ونڈنا اے۔ جیونا موڑ نے جیہدی روایت قائم کیتی اے تے چراغ بالیا اے۔ چیتو تے میتو نے اوہنوں اپنا خون دے کے روشن کیتا اے۔ بھان سنگھ دی چہ بی نال اوہدی تور ہوو دھی اے۔ اساں اوہدی روشنی نال بہنریاں راتاں نوں روشن کراں گے۔“

دیوان سنگھ دے گرفتار ہون مگروں سنگیاں فیصلہ کیتا پئی اوہنوں تصور جیل وچوں رہا کراؤن لئی جیل توڑی جائے۔ اوہناں پنجاب دے دہشت پسند گروہ نوں نال لے کے نظام لوہار دی قیادت وچ حملہ کردتا۔ پلس مقابلہ ہویا پر پلس نس گئی۔ سرکار نے جیل توڑن دی وجہ جانن لئی اک انگریز مجسٹریٹ کولوں تحقیقات کرائی۔ حکومت دے پھوتے مخبر گواہ بنے۔ چوداں باغیاں نوں ڈاکو کہہ کے اشتہاری ملزم بنا دتا گیا۔ ذکر جوگ گل ایہو دے پئی! اک ڈاکو دی گرفتاری دا انعام پنج ہزار روپیاں رکھیا گیا سی۔

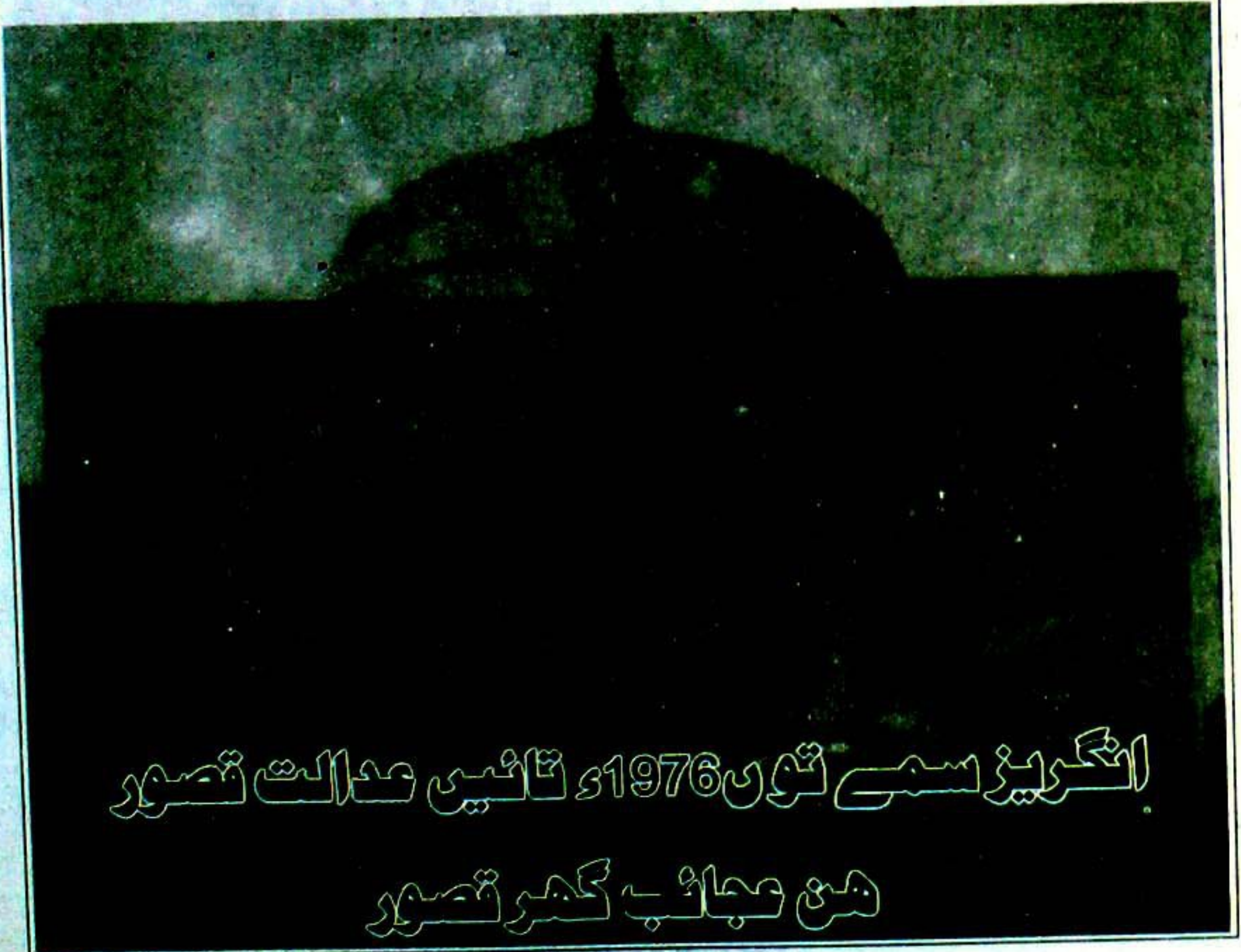
قصر نام قصور ہے ===== 86 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

قصور دے بندوبست لئی میونسپلٹی نوں 10 وارڈاں وچ ونڈیا ہویا سی۔ جد کہ 3 پکیاں

سب کمیٹیاں سن۔ جیہناں دا تعلق مالی، عوامی
تے صحت دے مسئلیاں نال جڑیا ہویا سی۔
ایس توں اڈ کمیٹی دا وڈا کم جمن تے مرن دا
ریکارڈ رکھنا سی۔ 1913-14ء وچ چونگی دا
ٹیکس 8700 روپے سی۔ جد کہ کل
آمدنی 1,11,518 روپے سی۔ ذکر جوگ
گل ایہہ وے پئی قصور میونسپلٹی دا پہلا
چیرمین خویشگی افغان خانوادے دا سردار
ذوالفقار خاں سی تے ونڈتوں پہلاں وی قصور
میونسپلٹی دا چیرمین ایسے خانوادے دا نواب
سردار شہباز خاں (۱۱۹) سی۔ جیہدے نال
آتے شہباز خاں روڈ آباداے۔

نواب شہباز خاں خویشگی

انگریز اسمے توں 1976ء تائیں عدالت قصور

سن عجائب گھر قصور

ضلع تصور:

پہلی جولائی 1976ء نوں تصور ضلع بنا دتا گیا۔ ایس دا پہلا ڈپٹی کمشنر (D.C) محمد اشرف ہوراں نوں بنایا گیا۔ جیہڑے 26 فروری 1977ء تک اپنے عہدے اُتے کم کردے رہے۔ ایہناں توں مگروں آون والے ڈپٹی کمشنرز تے ڈسٹرکٹ کوارڈینیٹر آفیسرز (D.C.O) دا ویروا نچاے۔

نمبر شمار	ڈپٹی کمشنر	مدت
2	امتیاز جاوید	27 فروری 1977ء تا 14 اپریل 1977ء
3	حفیظ اختر	15 اپریل 1977ء تا 05 دسمبر 1978ء
4	چودھری محمد صدیق	05 دسمبر 1978ء تا 03 مئی 1979ء
5	خالد محمود احمد	03 مئی 1979ء تا 09 اگست 1979ء
6	کامران رسول	10 اگست 1979ء تا 13 ستمبر 1979ء
7	غیاث الدین	13 ستمبر 1979ء تا 02 اکتوبر 1980ء
8	محمد یوسف خاں	02 اکتوبر 1980ء تا 22 اگست 1981ء
9	سید عبدالحکیم	22 اگست 1981ء تا 07 ستمبر 1983ء
10	ریاض احمد خاں	07 ستمبر 1983ء تا 19 فروری 1986ء

نظام لوہار للیانی توں 3 کلو میٹر دی دتھ اُتے آباد پنڈا اصل اپڑیا۔ جتھے اوہ اک سکھ دھرم دی بیوہ عورت نوں ماں آکھدا سی۔ اوہدے اُتے سرکار ولوں اک لکھ چوی ہزار روپیا انعام سی۔ اوس عورت دے دیور سو جا سنگھ نے انعام وصولن دی خاطر مخبری کردتی۔ پئس نے مکان نوں گھیرا پالیا۔ نظام لوہار اپنے سر اُتے کڑا ہی رکھ کے گھوڑے اُتے سوار ہو یاتے گولی دا ٹنگ نکلیا۔ پر سر بوہے دی دلہیز نال وجن پاروں پکس گیا۔ اوہ لہو لہان ہو کے زمین اُتے ڈگ پیا۔ نتھا سنگھ نے اوہنوں پانی پیا یا۔ پر اوہدا آخری وقت آجیسی۔ اوہ سو جا سنگھ دے ہتھوں قتل ہو گیا۔

اوس بیوہ عورت نے اپنے پتر بوٹا سنگھ نوں حکم دتا سی پئی نظام لوہار دی مخبری کرن والے نوں زندہ نہ چھڈیں۔ بوٹا سنگھ مسلمان ہو گیا سی تے ارج وی اوہدی اولاد اصل وچ آباداے۔ جد کہ نظام لوہار دامتزار کوٹ غلام محمد خاں تصور دے وڈے قبرستان وچ اے۔

۱۱۸۔ لہور ڈویژن وچ چار ضلعے نیں۔ 1۔ لہور، 2۔ تصور، 3۔ اوکاڑہ، 4۔ شیخوپورہ

۱۱۹۔ نواب محمد شہباز خاں ہوری مارچ 1878ء نوں اندرون کوٹ فتح دین خاں وچ ذوالفقار خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں ویلیسوجب تعلیم حاصل کیتی۔ اوہ رئیس اعظم تصور ہون توں اڈ اعزازی کمشنری رہے۔ ایس توں اڈ اوہ کئی ورہے میونسپل کمیٹی تصور دے صدر دی رہے۔ اخیر اتوار دیہاڑے 22 دسمبر 1946ء بمطابق 28 محرم 1346ء ہجری نوں فوت ہوئے۔

19 فروری 1986ء تا 09 مئی 1988ء	جی ایم سکندر	11
13 جون 1988ء تا 23 فروری 1989ء	محمد محمود بیٹ	12
27 فروری 1989ء تا 06 جون 1990ء	اقبال احمد بوسن	13
09 جون 1990ء تا 18 مئی 1991ء	محمد جمیل اختر جاوید	14
18 مئی 1991ء تا 20 مئی 1993ء	جنید اقبال چودھری	15
20 مئی 1993ء تا 01 اگست 1993ء	محمد ممتاز جوئیہ	16
01 اگست 1993ء تا 16 نومبر 1995ء	شاہینگان شریف ملک	17
16 نومبر 1995ء تا 08 دسمبر 1996ء	سید طارق رضا نقوی	18
08 دسمبر 1996ء تا 13 اگست 1997ء	طارق باجوہ	19
14 اگست 1997ء تا 07 جنوری 1998ء	عابد سعید	20
07 جنوری 1998ء تا 24 نومبر 1999ء	صفدر محمود	21
24 نومبر 1999ء تا 13 اگست 2001ء	میجر (ر) اعظم سلیمان خاں	22
	ڈسٹرکٹ کوارڈینیٹر آفیسر	نمبر شمار
	حسیب اطہر (D.M.G)	1
	بابر یعقوب فتح محمد (D.M.G)	2
	زبیر مسعود	3
	محمد ہاشم ترین (D.M.G)	4
	سعید اختر انصاری	5

ضلع کونسل :

پنجاب لوکل گورنمنٹ آرڈیننس 1979ء دی سیکشن 6(سی) دے تحت ضلع کونسل
تصور قائم کی گئی۔

	نمبر شمار	چیئر مین	وائس چیئر مین	مدت
	01	راؤ خضر حیات خاں	سردار محمد عارف نکئی	17 جنوری 1980ء تا 14 جنوری 1983ء
	02	چودھری حاکم علی	رانا محمد اقبال خاں	14 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
	03	رانا محمد اقبال خاں	سردار اورنگزیب	21 جنوری 1988ء تا 30 جنوری 1992ء

04 رانا محمد اقبال خاں ریاض احمد برج کلاں 30 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
راؤ مظہر حیات خاں

05 رانا محمد اسحاق خاں ملک عاشق اعوان 17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء
میاں ثناء خالق کریمی، میاں عبدالرشید، عامر نیاز، چودھری غلام محمد۔

06 رانا امتیاز احمد خاں میاں ثناء خالق کریمی 14 اگست 2001ء تا 30 جون 2005ء

07 رانا محمد حیات خاں مقصود صابر انصاری 17 اکتوبر 2005ء تا .....

نوٹ: رانا محمد حیات خاں ناظم ضلع قصور نوں سپریم کورٹ نے نا اہل قرار دے دتا۔

میونسپل کمیٹی قصور:

نمبر شمار	چیرمین	وائس چیرمین	مدت
01	ملک محمد عاشق	چودھری محمد اسحاق کبوه	17 جنوری 1980ء تا 14 جنوری 1983ء
02	مظفر حسن کاظمی	سید مظفر ہمدانی	14 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	حاجی محمد ارشد	حاجی عنایت انصاری	21 جنوری 1987ء تا 30 جنوری 1991ء
04	حاجی محمد ارشد	یوسف شاہ	30 جنوری 1991ء تا 16 اگست 1993ء
05	شیخ وسیم اختر	اختر علی انصاری، شوکت انصاری، عزیز انصاری رفیق انصاری، حاجی ولی محمد	17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

تحصیل کو نسل (تحصیل قصور)

14 اگست 2001ء تا

رقبہ	آبادی	سیٹاں (قومی اسمبلی)	سیٹاں (صوبائی اسمبلی)
14,57,371 ایکڑ	11,57,072	03	06
یونین کونسلوں	میونسپل کمیٹی	ٹاؤن کمیٹیاں	
اربن 17 + رورل 38 کل = 55	01 قصور خاص	04 کھڈیاں خاص، مصطفیٰ آباد (للیانی) راجہ جنگ، کوٹ رادھا کشن	

نوٹ: تحصیل قصور نوں وڈے کے کوٹ رادھا کشن نوں تحصیل بنانا گیا۔ آتے دتی ہوئی وڈے کوٹ رادھا کشن تحصیل بنن توں پہلوں دی۔

قصر نام قصور ہے ===== 90 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

ناظم تحصیل قصور

- 1- ملک رشید احمد خاں (فتح پور) 14 اگست 2001ء تا 30 جون 2005ء
- 2- نوید ہاشم رضوی 17 اکتوبر 2005ء.....

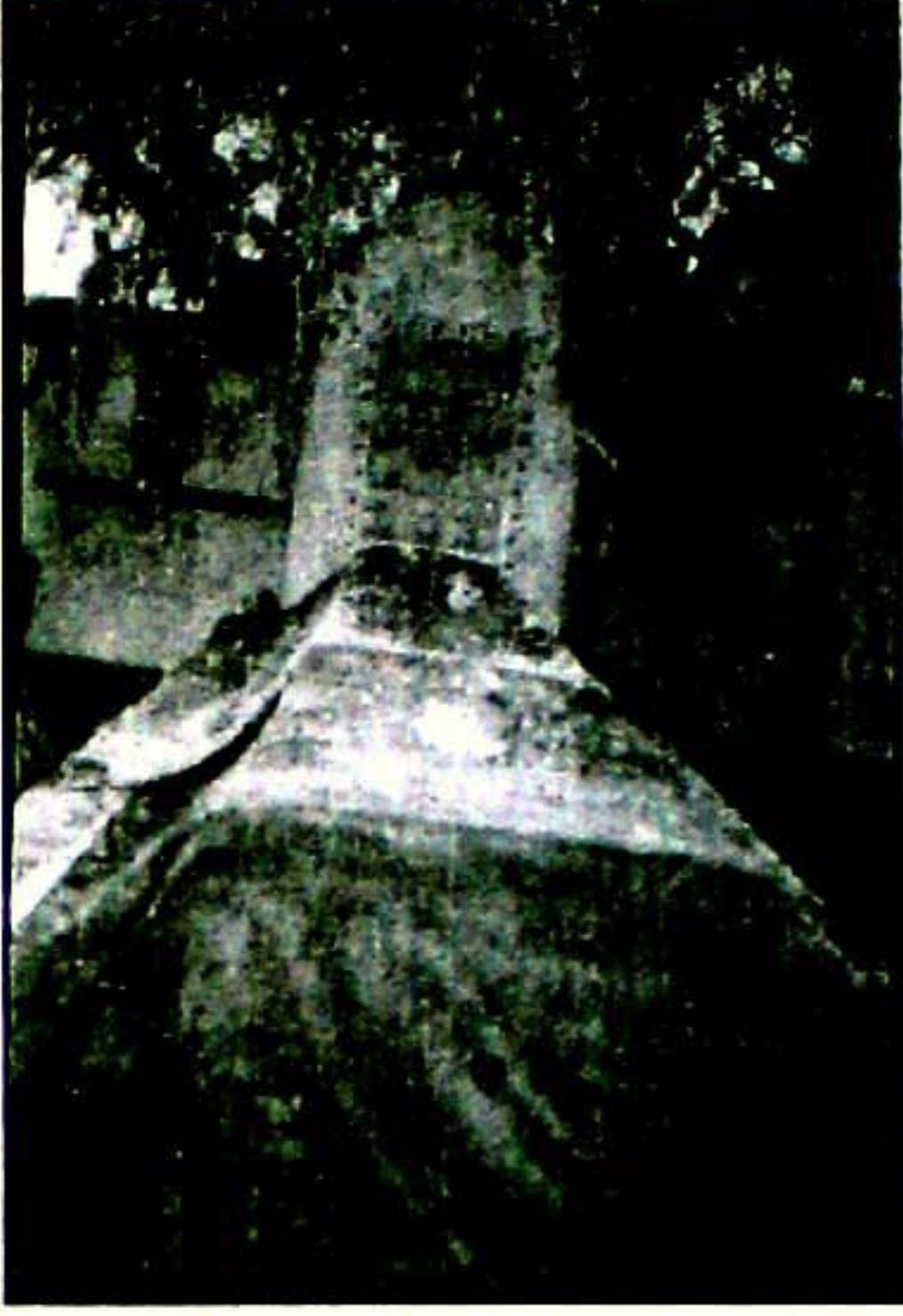
نائب ناظم تحصیل قصور

- 1- چودھری محمد الطاف خاں (راجہ جنگ) 14 اگست 2001ء تا 30 جون 2005ء
- 2- چودھری شہزاد احمد خاں، (نائب تحصیل ناظم قصور منتخب ہون مگروں چارج لین توں پہلاں ای بیماری پاروں استعفیٰ دے دتا)۔
- 3- چودھری محمد جمیل خاں ایڈووکیٹ میو 3 جنوری 2006ء تا.....

3- چونیاں: چونیاں میونسپل کمیٹی وی دو بے درجے دی اے۔ ایہدیاں حدوں وی 1885ء وچ قصور دے نال ای پکیاں کیتیاں گئیاں سن۔ اوس ویلے ایہدی آبادی 7,151 سی۔ جد کہ ایہدے ممبراں دی کمتری 12 سی۔ جیہناں وچوں 11 چنے گئے سن تے 1 نامزد کیتا گیا سی۔ ایس توں اڈ 3 سرکاری افسر سن۔ پر قصور داسب ڈویژنل افسر ای ایہد اوڈا افسر سی۔ چونیاں میونسپلٹی دیاں سب کمیٹیاں تے کمائی دے ذریعے قصور میونسپلٹی واگ سن۔ 15-1914ء وچ ایہدی کل کمائی 21000 تے 23000 سی۔

چونیاں بارے مفتی غلام سرور ہوری اپنی لکھت تاریخ مخزن پنجاب وچ لکھدے نیں۔ ”ایہہ قصبہ لہور توں جنوب ول 40 میل دی دوری اُتے بیاس دریا دے پرانے اُچے کنڈھے اُتے آباد اے۔ کیہا جاندا اے پئی 952 ہجری وچ سید کمال شاہ المعروف پیر جہانیاں بخاری ہوری اُچ شریف نوں جھڈ کے ایس ویران وچ آوے۔ اوہناں اتھے دریا کنڈھے لکھاں دی جھگی بنائی تے ڈیرہ لالیا۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی اوس ویلے بیاس دریا وگدا سی۔

چونیاں۔ جتھے کدی بیاس دریا وگدا سی۔

بنائی تے ڈیرہ لالیا۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی
اوس ویلے بیاس دریا وگدا سی۔

سید کمال شاہ المعروف پیر جہانیاں بخاری ہوری
اک باکمال ولی سن۔ ایس لئی چارے پاسیوں من
والے لوگ آؤن لگ پئے۔ جد کہ چونی ناں دی
اک بی بی نے آپ دی خدمت وچ رہنا پسند
کیتا۔ کجھ ویلا گزرن مگروں مریداں نے پیر جی
ہوراں نوں آبادی کرن دا مشورہ دتا۔ پیر جی دی
مرضی موجب اوہناں اک نکا جیہا پنڈ بنا کے اوہدا
ناں چونی رکھیا۔

مزار پیر جہانیاں بخاری

قصورى افغاناں (پٹھاناں) دی حکومت وچ آؤن مگروں ایس قصبے دی آبادی بڑی
تیزی نال ودھی تے تھیتی ای 7 دستیاں آباد ہو گئیاں۔

- 1- پرانی چونی
- 2- نگی چونی
- 3- محرم خاں داکوٹ
- 4- پہلوان دی کوٹلی
- 5- قلعہ ٹوڈرل
- 6- راجہ داکوٹ
- 7- چونیاں

مزار حضرت سید کمال شاہ المعروف پیر جہانیاں بخاری دی
لاگے مسیت دی مہراب تے کندھاں دا اک منظر۔

قصر نام قصور ہے ===== 92 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 قصور وچ قصوری پٹھاناں دے دفتر وچ دیوان سی۔ جد ایہہ وستیاں چنگی طرحاں آباد ہو
 کئیاں تاں ایہناں اُتے کئی زوال آئے۔ جیہد اسٹا ایہہ نکلیا پئی 7 وستیاں وچوں 6 عالیشان
 وستیاں اُجڑ گئیاں۔ مغل بادشاہ محمد شاہ رنگیلا دے سے عبدالصمد خاں ناظم لہور تے نواب
 حسین خاں رئیس قصور وچالے دشمنی پئے گئی۔ دونواں پاسیوں فوجاں اگانہہ ودھیاں۔ اخیر
 چونیاں وچ (جتھے ہن عید گاہ بنی ہوئی اے) اک بھروی لڑائی ہوئی (۱۲۰)۔ جیہدے وچ
 نواب حسین خاں اللہنوں پیارا ہو گیا۔

میدان جنگ نواب حسین خان بمقابلہ نواب عبدالصمد خان ہن عید گاہ

ھویلی قاضیاں۔ جتھے قاضی چونیاں بھندا سی

ایس ویلے وی بوہت سارے لوگ ایسٹھوں ڈرتے خوف دی وجہ توں کتے ہو جا
وے۔ ایس توں اڈجد سلطنت چغتائی کمزور ہوئی تاں سکھاں نے تھاؤں تھائیں قبھا کر لیا۔ ایس
قبے نوں وی بھنگی مسل دے سرداراں نے کئی وار لٹیا۔ جد کہ رہی سہی قصر ہیرا سنگھ نے پوری کر
چھڈی تے بچے کچھ لوگ چالسی قحط نے برباد کر چھڈے۔ ایس طرحاں 6 دستیاں اُجڑ گھیاں
۔ پرانے کھنڈراں دے نشان اج وی موجود نیں۔ جیہناں وچوں نکلن والیاں ان گنت اٹاں ریل
دے پڑاؤ وچ خرچ ہوئیاں۔

شہر دے باہر جنوب مغرب وچ سید کمال شاہ المعروف پیر جہانیاں بخاری دامزار لوکائی
دی زیارت گاہ اے۔ اوہناں دی اولاد سید بخاری وی ایس قبے وچ موجود اے۔ پہلے آبادیاں
وچ کبوہ کاشکار تے افغان مالک سن۔ جد کہ ویرانی مگروں ہون والی آبادیاں وچ کبوہ مالک
نیں۔ ایس قبے وچ پکیاں حویلیاں تے نئے مکان 200 نیں۔ جد کہ آبادی 17,955 اے۔

چونیاں بارے سید ظفر عباس نقوی (۱۲۱) ہوری لکھدے نیں پئی ”لہور دے جنوب
ول بیاس دریا دے پرانے اُچے کنڈھے اُتے 82 کلومیٹر دی وٹھ اُتے آباد ایہہ شہر کئی ورہیاں تیکر
ہندو تہذیب دامر کز رہیا اے۔ جے اسیں پاکستن دیہ پاپور تے چونیاں دی بناؤٹ نوں دیکھیے تاں
ایہناں تہاں شہراں دے ہم عمر شہر ہون وچ کوئی شک نہیں۔ ایس توں اڈ پیر جہانیاں دے لاگے
کھنڈر وچوں نکلن والے لوہے دے آلات (تیز ڈھال، تلوار تے خنجر) توں ثابت ہوندا اے پئی
اتھے مغل فوج لئی ہتھیار بناؤن والیاں فیکٹریاں موجود سن۔ 327 ق م سکندر اعظم فارس تے
پنجاب (جہلم) فتح کردا ہویا بیاس دریا تیکر آجیا۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی دریائے بیاس نوں
اوس ویلے Hypharis کہا جاندا اے۔ کہا جاندا اے پئی اوہدی فوج نے چونیاں توں اگے
جان توں انکار کردتا۔

چونیاں دے کھنڈراں وچوں تانبے دے سکیاں دے بھرے گھرے لہدے نیں۔
تاریخ وچ پہلی وار سلطان محمد تغلق (1325-1351ء) نے تانبے واسکھ چلایا۔ ایس توں جا پدا
اے پئی سلطان محمد تغلق دے زمانے وچ وی چونیاں اک مشہور شہر سی۔ علاؤ الدین خلجی مگروں تغلق

۱۲۰۔ نواب حسین خاں خورشیدی تے عبدالصمد خاں ناظم لہور وچالے ہون والی لڑائی نوں خورشیدی خانوادے دے
سلطان احمد خاں نے شعراں راہیں بیان کیتا اے۔ ایس وار دے شعراں دی گنتی 1700 اے۔ ہن ایہہ وار
نواب شہباز خاں دے وڈے پتر سلطان علی عادل خاں کول موجود اے۔

۱۲۱۔ بحوالہ مضمون۔ میرا شہر از سید ظفر عباس نقوی۔ فیملی میگزین 4۔ 10 اپریل 2004ء

خانوادے دے دور وچ ایس شہر نے منگولاں دے خلاف دفاعی لحاظ نال بھرواں حصا پایا۔ ایس توں اڈ سلطاناں تے مغلان دے دور وچ ایہہ شہر لہور، دلی، اجمیر تے راجپوتاناں جاون والے بادشاہواں لئی پڑاؤ دی تھاں رہیا۔

ملکہ ہانس توں واپسی ویلے پنجابی زبان دے مشہور شاعر سید وارث شاہ ہوری چونیاں رکے۔ اوہ اپنا قلمی نسخہ ”ہیر وارث شاہ“ وی اتھے ہی چھڈ گئے (۱۲۲)۔ اوہناں دے کلام وچ چونیاں دا ذکر موجوداے۔

”وارث نواب حسین خاں نال لڑیا جویں عبدالصمد وچ چونیاں دے“

منے پرمنے افسانہ نگار احمد ندیم قاسمی نے وی اپنے اک افسانے ”کفن دفن“ وچ چونیاں دا ذکر کیتا اے۔ جد کہ پنجابی واراں دے مشہور شاعر حافظ برخوردار راجپوتانہ وچ چونیاں رہے نیں۔ ایس توں اڈ ٹوڈرل راجہ، ہری سنگھ، دھنی رام، دھپت رام، ہیر سنگھ، گلاب سنگھ تے پیرا بلوچ ایس شہر دے مان جوگ لوگ ہوئے نیں۔ جد کہ گوند وال دے شاگرد بنی ناں توں مشہور 14 ویں منجی دے سکھ گورو وی چونیاں دے ای وسنیک سن۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی انگریزاں نال لکر لین والے نظام لوہار، ملنگی تے ہر نام سنگھ نوں وی گرفتار کر کے تھانہ چونیاں وچ ای رکھیا گیا۔

کھجور والی مسیت (میہہ پتھر 1856ء)، مسیت محمد خاں 1800ء تے مسیت حافظ برخوردار راجپوتانہ 1820ء ایس شہر دیاں قدیم مسیتاں نیں۔ ایس شہر وچ تھانہ 1864ء وچ بنیا، جد کہ میونسپلٹی دا درجہ 1866ء وچ ملیا۔ 1885ء وچ قصور تے چونیاں نوں تحصیل دا درجا ملیا۔ 1885ء وچ ایس تحصیل وچ کل موضعات 498، کل ریونیو 10,05,385 روپے، تحصیلدار

تختی مسیت حافظ برخوردار راجپوتانہ (چونیاں)

قصر نام قصور ہے ===== 95 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 01، قانون گو 06، پٹواری تے نائب پٹواری 10 سن۔ انڈین نیشنل کانگریس دے پیش کیے نقشے
 وچ تحصیل چوئیاں تے لہورنوں ہندو اکثریت والے علاقے ثابت کیتا گیا۔ اوس ویلے چوئیاں
 وچ 1100 مسلماناں دے مقابلے وچ 8700 ہندوؤاں دی گنتری دکھائی گئی۔ پر
 SPATE ناں دے اک انگریز کھوج کار نے نقشے نوں غلط قرار دتا تے ثابت کیتا پئی چوئیاں
 اک مسلم اکثریت والا شہر اے۔

میت محمد خاں وچ بانی میت محمد خاں دی قبر

دروازہ کھجور والی میت (چوئیاں)

آکسفورڈ اٹلس موجب شمالی نصف کرہ وچ 31 عرض بلد تے مشرقی نصف کرہ وچ
 74 طول بلد دے فرضی خطوط چوئیاں وچ ای اک دو جے نوں کھدے نیں۔ کجھ تاریخ دانان
 موجب ساڈی ثقافتی تاریخ دا ابدی حصا 5 ویں صدی دی افسانوی داستان کسی پنوں دا تعلق وی
 چوئیاں شہر نال ای سی۔

کیہا جاندا اے پئی جموں دے راجہ دے گھراک کڑی نے اکھ کھولی۔ جیہدے بارے
 اوہدے دربار دے نجومیاں تے جوتھیاں نے پشین گوئی کیتی پئی اوہ آؤن والے ویلے اوہدی بدنامی
 دا ذریعہ بنے گی۔ اوہنے بدنامی دے ڈرتوں کڑی نوں صندوق وچ بند کیتا تے بیاس دریا وچ
 روڑھ دتا۔ دربار سید غلام مصطفیٰ المعروف متو شاہ دے آل دوالے اک دھوبی گھاٹ سی۔ جتھے

۱۲۲۔ ایہہ مسودہ ہن وی وارث شاہ اکیڈمی وچ محفوظ اے۔

اک بے اولاد دات نامی مشہور مرید
حضرت شیخ علم دین نے کشمیر دیاں
پہاڑیاں ولوں آؤن والے صندوق
وچوں سسی نوں کڈھیا تے اوہدی پرورش
کیتی۔ کڑی جوان ہوئی تاں پاکپتن دے
شہزادے پنوں دے دل نوں بھاگئی۔
جیہڑا اوس ویلے دورے لئی آیا سی۔
ایہناں دونواں نوں دھوکے نال اک
دوہجے توں دکھ کر دتا گیا۔ اخیر ایہہ
دونویں اک دوہجے دی محبت وچ پاکپتن
دے نیڑے صحرا وچ بھٹکدے رہے تے
اخیر اتھے ای دفن ہوئے۔

کراچی توں 63 کلومیٹر دی

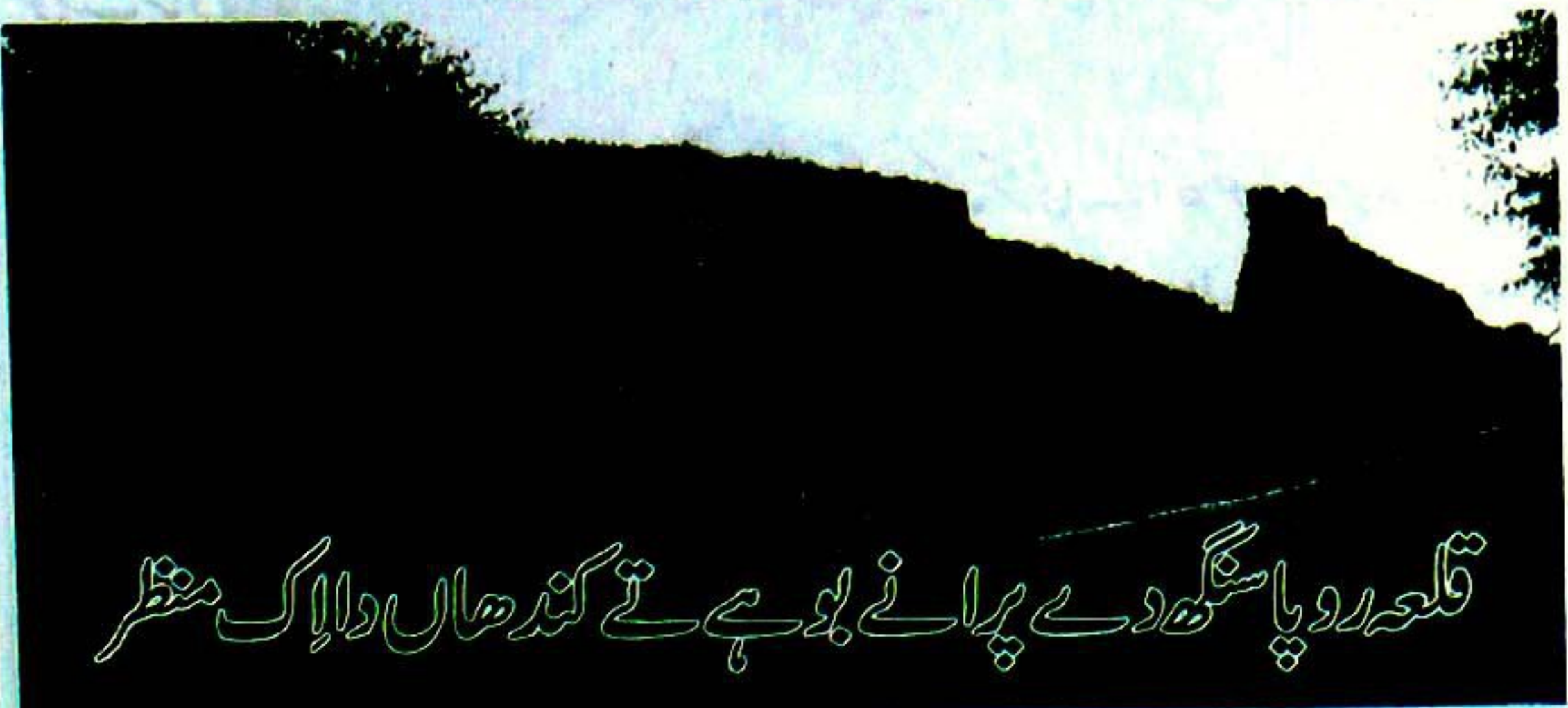
وتھ اُتے آباد بھنور نوں وی سسی دا شہر کیہا۔

مزار سید غلام مصطفیٰ المعروف متوشاہ (چونیاں)

جاندا اے۔ پرتاریخ دان ایڈی دور کراچی تیکر سسی دے صندوق دا چلا جانا نہیں من دے۔ اوہناں
موجب چونیاں شہر ای اصل وچ بھنور اے۔“

چونیاں انتظامیہ ولوں گورنر پنجاب نوں پیش کیتی گئی رپورٹ

مغلیہ دور وچ چونیاں شہر قائم ہویا تے اتھے اک قلعہ ”روپاسنگھ“ دے نال توں اساریا گیا۔

قلعہ روپاسنگھ دے پرانے بوہے تے کندھاں دلاک منظر

مغلیہ سرکار دے وزیر ایسے علاقے (چونیاں) وچوں لنگھ کے لہور جان دے سن۔
مغلیہ بادشاہ اکبر دے وزیر مال ٹوڈرل راجہ ہوری ایسے علاقے دے وسنیک سن۔ ایس
لئی اوہناں ایس علاقے دی ترقی تے اُساری وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ اوہناں مسافراں لئی
اتھے اک سرا (inn) تے حفاظت لئی اک سُرنگ بنوائی۔

1826ء وچ اتھے اک سرکاری تھانہ قائم کیتا گیا۔ جد کہ 1885ء وچ شہر چونیاں نوں
تحصیل دا درجہ دتا گیا۔ اوس ویلے چونیاں لہور ضلع دی سب توں وڈی تحصیل سی۔ پر بعدوں وسائل نہ
ہون پاروں 1960ء وچ میونسپل کمیٹی چونیاں نوں ٹاؤن کمیٹی چونیاں بنا دتا گیا۔ جد 1976ء وچ
قصور ضلع بنیا تاں اوس ویلے چونیاں نوں قصور ضلع دی تحصیل بنا دتا گیا۔ فیر 1992ء وچ چٹوکی تے
بھائی پھیر نوں چونیاں توں دکھ کر کے چٹوکی نوں تحصیل بنا دتا گیا۔ ایہہ وی کیہا جاندا اے پئی ہند دی ونڈ
توں پہلاں چونیاں کپاہ دی بوہت وڈی منڈی سی۔ جیہدی وجہ توں ایہہ علاقہ بوہت مشہور سی۔

لوکل باڈیز دے نویں نظام دے تحت تحصیل میونسپل ایڈمنسٹریشن قائم ہوئی۔ جیہدے وچ
27 یونین کونسلوں شامل نیں۔ جد کہ تحصیل چونیاں دی کل آبادی 5,84,232 اے۔ جیہدے وچوں
60,873 شہری آبادی تے 5,23,359 دیہاتی آبادی اے۔ تحصیل میونسپل ایڈمنسٹریشن چونیاں وچ
چیف آفیسر یونٹ چونیاں توں اڈ چیف آفیسر یونٹ ناں دا ہیڈ کوارٹر وی شامل اے۔ 27 یونین کونسلوں
دے ممبراں دی گنتری 1567 اے۔ جد کہ تحصیل ممبراں دی گنتری 38 اے۔ جیہدے وچ 27 نائب
ناظم یونین کونسلوں، 9 خواتین کونسلوں، اک لیبر کونسلر تے اک اقلیتی کونسلر شامل اے۔ تحصیل میونسپل
ایڈمنسٹریشن دی مالی پوزیشن 2003-04 کجھ اِنج رہی۔

پچھلا بقایا	1,62,00,000 روپے
آمدن سال 2003-04	4,72,22,500 روپے
(i) ٹی ایم اے دے ذرائع آمدن	1,79,30,500 روپے
(ii) گرانٹ (محصول)	2,92,92,000 روپے
کل	6,34,22,500 روپے
اخراجات	6,10,57,500 روپے
(i) غیر ترقی اخراجات	2,55,61,000 روپے
(ii) ترقیاتی اخراجات	3,54,96,000 روپے
اخیر بقایا	23,65,000 روپے

تحصیل میونسپل ایڈمنسٹریشن چونیاں دی آمدن دے وڈے ذریعے

40,00,000 روپے

(i) لاری اڈہ فیس چونیاں تے کنگن پور

45,00,000 روپے

(ii) فیس بدلی جائیداد

9,92,56,000 روپے

(iii) گرانٹ (محصول)

تحصیل میونسپل ایڈمنسٹریشن چونیاں وچ منظور شدہ سیٹاں دی گنتری 248 اے۔

جیہدے وچوں 88 خالی نیں۔ منظور شدہ سیٹاں وچوں 110 سیٹاں سینٹری ورکرز دیاں نیں۔

جیہناں وچوں 43 ریگولر کم کر رہے نیں۔ جد کہ بھرتی اُتے پابندی ہون پاروں کجھ لوک کنٹریکٹ

اُتے کم کر رہے نیں۔ ایس توں اڈ تحصیل میونسپل ایڈمنسٹریشن ولوں چونیاں دے وسیٹیکاں نوں مٹھا

تے صاف پانی دین لئی چار واٹر سپلائی سکیمیاں کم کر رہیاں نیں۔ جیہدے اُتے 34,00,000

روپے ورہے وار خرچ ہو رہے نیں۔ جد کہ ایہناں سکیمیاں توں 12,00,000 روپے ورہے وار

وصولے جا رہے نیں۔ ایس طرحاں 22,00,000 روپے ورہے وار گھاٹا ہو رہیا اے۔ ایس

توں اڈ پچھلے اک ورہے توں 70,00,000 روپے خرچ کر کے دیہاتیاں نوں صاف پانی دین

لئی بند واٹر سپلائی سکیم نوں وی چلایا گیا اے۔ ایس طرحاں 2003-04 وچ ساڈے تن کڑوڑ

روپے خرچ کر کے 141 ترقیاتی منصوبے مکمل کیے جا رہے نیں۔

ٹاؤن کمیٹی چونیاں

نمبر شمار	چیئر مین	وائس چیئر مین	مدت
01	ڈاکٹر سید خالد حسین	چودھری عبدالرحیم	17 جنوری 1980ء تا 14 جنوری 1983ء
02	ملک عبدالوحید	ڈاکٹر سید خالد حسین	14 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	میاں احسان اللہ	ریاض حسین جنجوعہ	21 جنوری 1988ء تا 30 جنوری 1989ء
04	سید ابرار حسین کاظمی	کنور ممتاز حسین	31 جنوری 1989ء تا 30 جنوری 1992ء
05	کنور ممتاز حسین	ریاض حسین جنجوعہ	31 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
06	رانا کنور حسین	چودھری محمد سعید ڈاکٹر بیدار بخت رانا عبدالشکور خاں	15 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

تحصیل کونسل (تحصیل چونیاں)

14 اگست 2001ء تا .....

رقبہ	آبادی	سیٹاں (قومی اسبلی)	سیٹاں (صوبائی اسبلی)
12,72,201 ایکڑ	5,84,567	01	02
یونین کونسلوں	میونسپل کمیٹی	ٹاؤں کمیٹیاں	
اربن 02+ رورل 25 کل = 27	NIL	02 چونیاں، کننگن پور	

ناظم ☆ سردار شعیب عالمگیر (14 اگست 2001ء تا 11 جنوری 2002ء)

☆ ڈاکٹر صفدر جرار (قائم مقام) 15 مارچ 2002ء تا 14 اگست 2003ء)

☆ پیر مختار احمد (22 اکتوبر 2003ء تا 31 جون 2005ء)

☆ رانا عباد خاں (17 اکتوبر 2005ء تا .....

نائب ناظم

☆ میاں احمد سعید ڈھڈی (14 اگست 2001ء تا 11 جنوری 2002ء)

☆ چودھری رستم خاں (قائم مقام) 15 مارچ 2002ء تا 14 اگست 2003ء)

☆ میاں احمد سعید ڈھڈی (مئی 2004ء تا 9 جولائی 2004ء)

☆ سردار جہانزیب موکل (جولائی 2004ء تا 30 جون 2005ء)

☆ اصغر علی مشو (17 اکتوبر 2005ء تا .....

4۔ کھیم کرن: کھیم کرن میونسپلٹی 1868ء وچ بنائی گئی۔ ایس میونسپلٹی دی

آبادی 5,732 سی۔ کمیٹی دے ممبراں دی گنتری 6 سی۔ جیہناں وچوں 3 پختے گئے سن تے 3 تا

مزد کیتے سن۔ ایہدیاں مالی عوامی تے صحت دے کماں لئی 3 سبھ کمیٹیاں سن۔ 15-1914ء وچ

ایہدی کمائی 13,653 روپے تے خرچ 13,506 روپے سی۔ ہن ایہہ علاقہ بھارت صوبہ پنجا

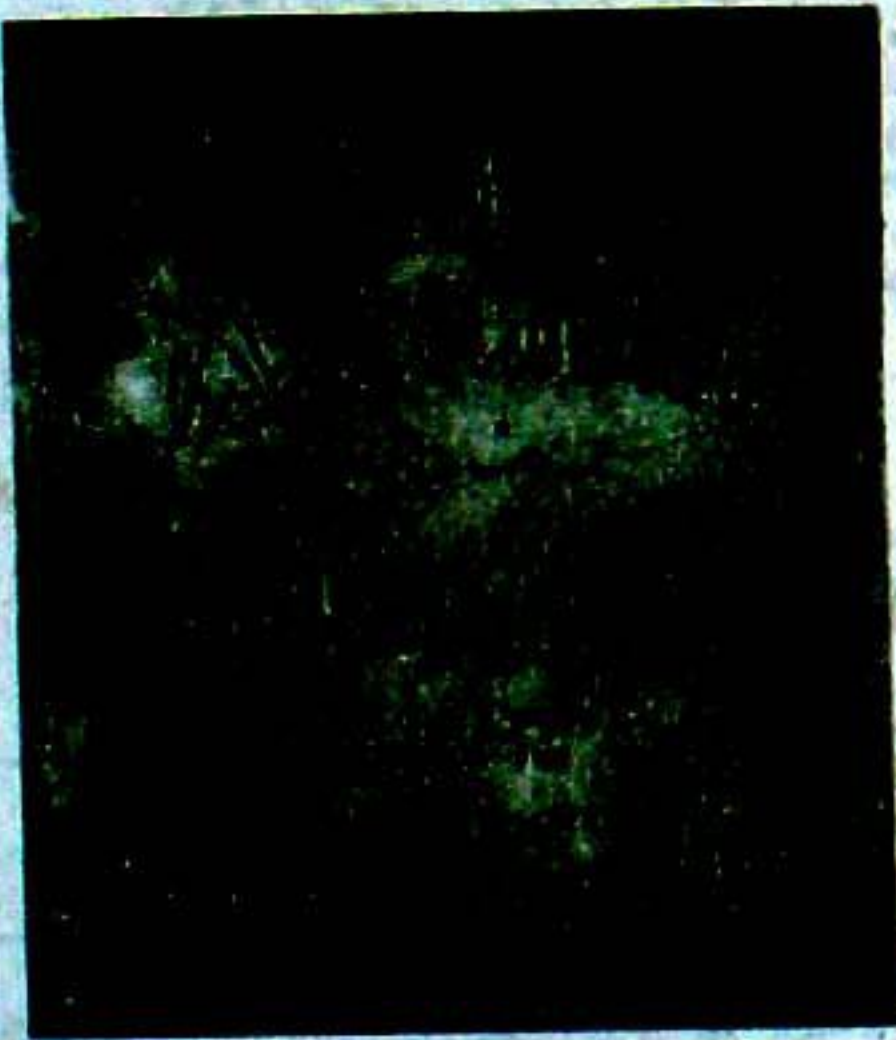
ب وچ شامل اے۔

کھیم کرن بارے مفتی غلام سرور ہوی لکھدے نیں پئی "باری دو آب ضلع لہور علاقے

وچ قصورتوں 12 میل دی وچھ آتے آباد اے۔ ایس قبے دی آبادی 3 کوٹاں وچ ونڈی ہوئی

قصر نام قصور ہے ===== 100 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 سی۔ پر کوٹاں دیاں کندھاں پکیاں سن۔ مغل بادشاہ اکبر دے زمانے وچ دلپت رائے تے کھیم
 کرن مکنو ندی چند دے پتر اں نے قصورتوں آکے ایہہ قصبہ آباد کیتا کیوں جے دلپت رائے
 بادشاہی دفتر وچ اکبر آباد تے کھیم کرن پنڈ وچ رہندا سی۔ ایسے لئی اوہ دے ناں توں ایس قصبے دا
 ناں کھیم کرن مشہور ہو یا۔ اوس ویلے دو کوٹ آباد سن، جد کہ تیجا کوٹ اوہ دے چلانا کرن مگروں
 اوہ دے بھانجے سنگت رائے نے آباد کیتا۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پئی ایس جگہ دے مالک کبوہ
 ای رہے نیں۔ اوہناں دا اتھے وڈا بیوپاری۔ ایس توں اڈا اتھے بیہورہ بانی دے بوہت کارخانے
 سن۔ ایس قصبے وچ 1453 گھرتے 5,847 آدمی آباد سن۔ ہن ایہہ علاقہ بھارت دے صوبہ
 پنجاب وچ شامل اے۔

**1965ء دی پاک بھارت جنگ وچ کھیم کرن دے محاذ
 اتے شہید ہون والیاں دیاں قبریں**

قبرستان لاری اڈہ قصور

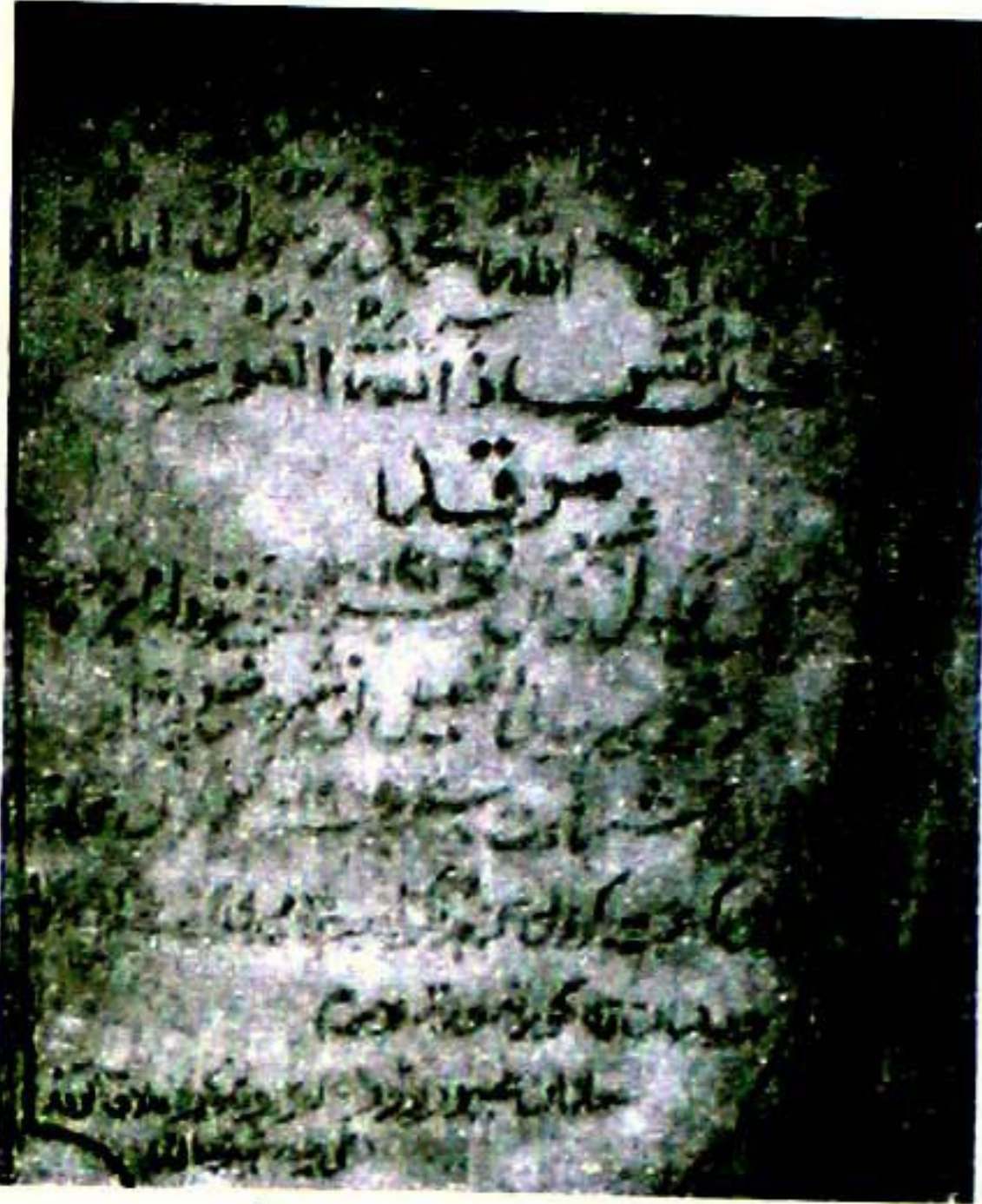
قبرستان لاری اڈہ قصور

قبرستان لاری اڈہ قصور

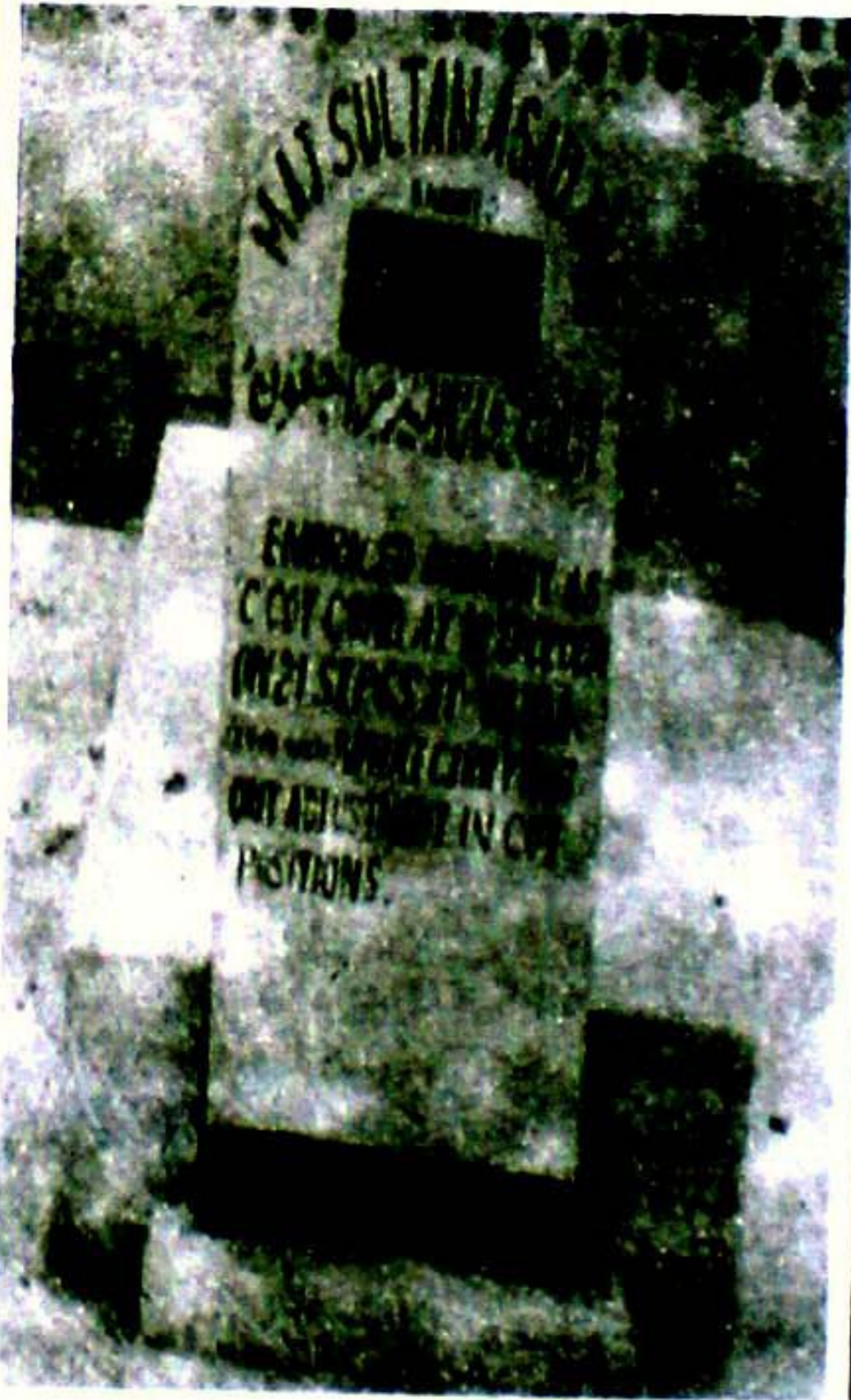
قبرستان لاری اڈہ قصور

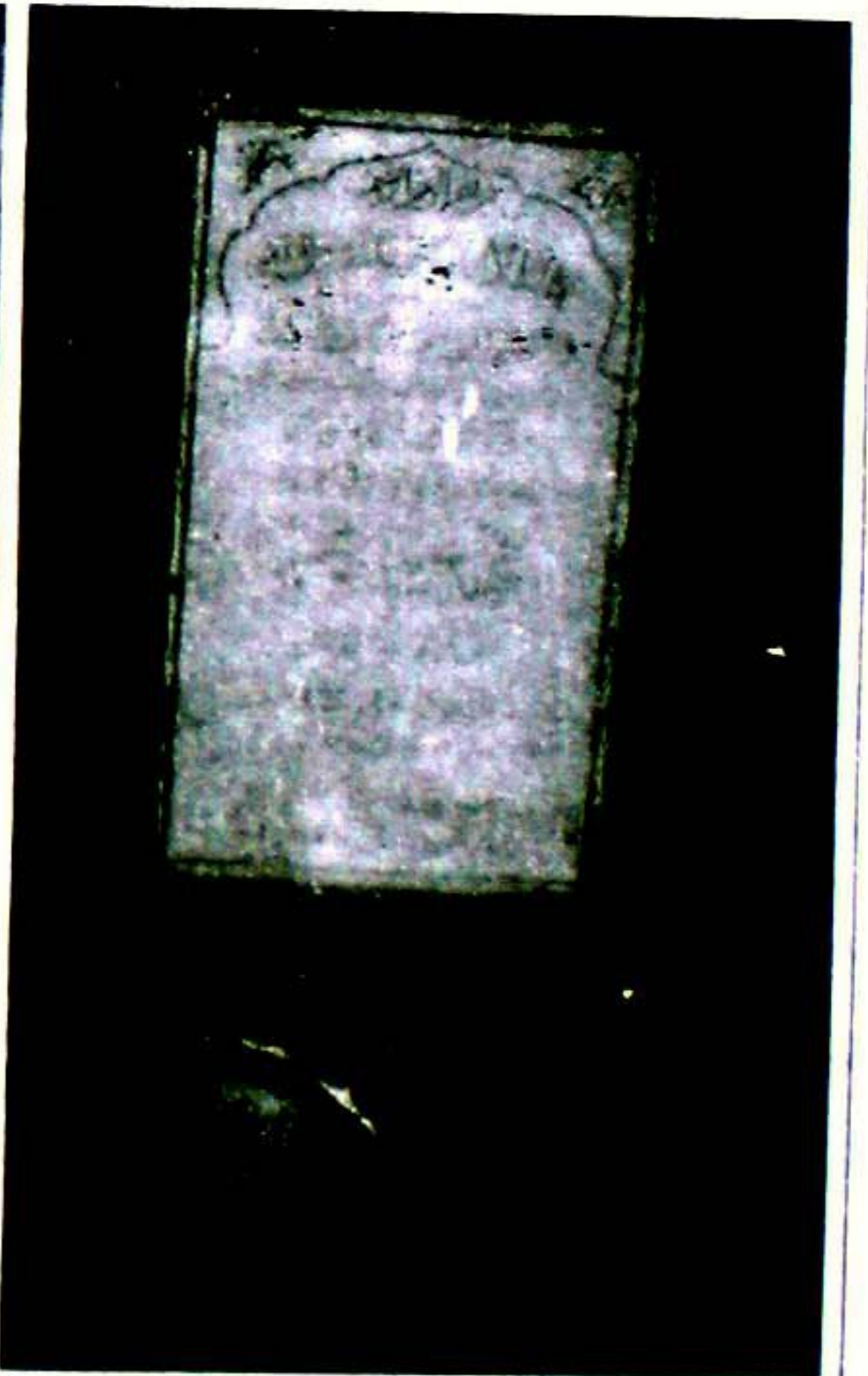
نائیک کچکول خان شہید
قبرستان لاری اڈہ قصور

لیفٹننٹ ندیم احمد خان شہید
قبرستان مصطفیٰ آباد (الیانی)

میر سلطان اسد جان شہید
مصطفیٰ آباد (الیانی)

کیپٹن نسیم حیات شہید
قبرستان خواجہ صاحب

ضلع لہوردے چارڈکر جوگ علاقے ایچے سن۔ جیناں دی آبادی دس ہزار توں گھٹ سی۔ ایس لئی ایہہ علاقے میونسپل کمیٹی نہیں بن سکدے سن۔

1- کھڈیاں 2- پٹی 3- پڈھانہ 4- چوکی

1- کھڈیاں: نوٹیفکیشن نمبر وچ آئے ہوئے ایس علاقے نوں 1887ء توں 1913ء تیکر میونسپلٹی دا درجہ دے دتا گیا۔ سرکار پنجاب نے نوٹیفکیشن نمبر 459 نوں 21 جون 1913ء نوں وضع کیتا۔ ایس نوٹیفکیشن موجب پیشیاں تے تجارت اُتے ٹیکس لا دتا گیا۔ جیہدی کمائی 15-1914ء وچ 1069 روپے سی۔ ایس طرحاں 15-1914ء وچ کل کمائی 2,223 روپے تے خرچ 2114 روپے سی۔ اوس ویلے علاقے دی آبادی 2986 سی۔

تصویر کھڈیاں وچ لکھیا اے پئی ”گھوڑیاں تے جنوراں لئی چارہ تے بھوسہ لئی نکلیاں نکلیاں کوٹھریاں بنائیاں سن۔ نیڑے ہی پٹھان تے مغل فوجی اک قلعے وچ رہندے مہن۔ پشتوزبان وچ بھوسے دی کوٹھری نوں کھڈی کہندے سن۔ ایس طرحاں کھڈی توں کھڈیاں تاں پئے گیا۔ کھڈیاں نوں اکبر دے وزیر مالیات ٹوڈرٹل راجہ نے آباد کیتا۔ پاکستان بن توں پہلاں ایہدی آبادی 4000 سی۔ ایس قصبے دے چار دروازے سن۔

1- قصوری دروازہ 2- کالے خاں دروازہ

3- چونیاں دروازہ 4- ماتمانوالہ دروازہ

ایس قصبے نوں 1876ء وچ میونسپل کمیٹی دا درجہ دتا گیا۔ جد کہ 1913ء توں 1929ء تیکر ایہہ نوٹیفائیڈ ایریا رہیا۔ 1935ء توں 1947ء تیکر سردار جوالہ سنگھ ایس قصبے دا چیئر مین رہیا۔ جد کہ پاکستان بن مگروں محمد دین رفیق نوں کھڈیاں دا صدر تے شیخ محمد سعید نوں نائب صدر بنا دتا گیا۔ ممبراں دی کنتری 4 سی۔ 1955ء وچ شیخ محمد سعید ہوری ایس قصبے دے چیئر مین چنے گئے۔ جد کہ ممبراں دی کنتری 9 (۱۲۳) سی۔ 1923ء وچ ایس قصبے نوں اک وار فیئر میونسپل کمیٹی دا درجہ دے دتا گیا۔ جد کہ 1980ء وچ ٹاؤن کمیٹی بنا دتا گیا تے 1999ء تیکر ٹاؤن کمیٹی ہی رہیا۔ ایہہ قصبہ پہلاں تحصیل چونیاں تے ہن تحصیل تصور دا حصا اے۔ ایہدی آبادی ایس ویلے 30000 دے نیڑے تیرے اے (۱۲۳)۔

۱۲۳- 1- شیخ عبدالجید، 2- شیخ محمد سعید، 3- سردار قمر دین ڈوگر، 4- میاں عبدالعزیز زرگر، 5- چودھری امین الدین، 6- چودھری سردار محمد طور، 7- چودھری خورشید احمد، 8- چودھری شیر خاں، 9- شیخ عبدالعزیز۔ ۱۲۲- تصویر کھڈیاں (بروشر 2003) مرتبہ محمد یونس جاوید، ص 10

ٹاؤن کمیٹی کھڈیاں خاص تحصیل قصور:

نمبر شمار	چیرمین	وائس چیرمین	مدت
01	شیخ عبدالجید	سردار محمد حسین	17 جنوری 1980ء تا 3 اگست 1983ء
02	حافظ محمد ادریس رحمانی	سردار محمد حسین	18 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	چودھری گلزار احمد	ملک قاسم علی	20 جنوری 1988ء تا 16 ستمبر 1989ء
04	حافظ محمد ادریس رحمانی	سردار محمد حسین	17 ستمبر 1989ء تا 30 جنوری 1992ء
05	حاجی چودھری محمد اسلم	حکیم عبید الرحمن	30 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
06	حاجی سیف اللہ	محمد اقبال - عبدالرزاق	23 دسمبر 1998ء تا 4 جون 1999ء
07	میاں احمد دین	چودھری محمد اقبال عبدالرزاق	5 جون 1999ء تا 15 اکتوبر 1999ء

2- پٹی: پٹی دا علاقہ 1874ء توں 13-1912ء تیکر میونسپلٹی رہیا۔ پر جدا ایہہ نوٹیفائیڈ ایریا بنیا تاں 25 ستمبر 1912ء تے 3 مئی 1913ء دے نوٹیفکیشن دے تحت ایہدیاں حدواں ظاہر کیتیاں گھیاں۔ اوس ویلے ایہدی آبادی 7,087 سی۔ کمشنر ولوں متھے ہوئے ممبراں دی کنٹری 5 سی۔ جد کہ کمیٹی دا آگوستور دا تحصیلدار سی۔ ایہہ کمیٹی وی دو جے نوٹیفائیڈ علاقیاں وانگ کم کردی سی۔ 14-1913ء وچ ایہدی کمائی 3960 روپے سی۔ 1947ء دی ونڈ ویلے ایہہ علاقہ بھارت دے صوبہ پنجاب دے حصے آیا۔

تاریخ مخزن پنجاب وچ لکھیا اے پٹی پٹی دوآبہ باری ضلع لہور تے پرگنہ قصور دے علاقے دا حصہ سی۔ ایہہ قصبہ دریائے گھارادے سجے پاسے 12 میل تے لہور توں جنوب مشرق ول 45 میل دی وٹھ اُتے آبادی۔ ایس قصبے دے مکان پرانے تے پکیاں عمارتاں سن۔ کہا جاندا اے پٹی 929 ہجری وچ ہیبت خاں جاگیردار نے سلطان ابراہیم خاں لودھی افغان دے فرمان موجب موضع عبدالمالک توں آکے ایس قصبے نوں آباد کیتا۔ ذکر جوگ گل ایہہ دے پٹی آبادی توں پہلاں اتھے اک موضع "اسلام" دے ناں پٹھ آبادی۔ پر آبادی مگروں ایس قصبے دا ناں ہیبت نور پٹی رکھیا گیا۔ ایہہ ناں دونوں دامن دامن کب اے۔ جیویں کہ ہیبت دالفظ ہیبت دے ناں توں لیا گیا جد کہ پٹی اک عورت داناں سی جیہدی موضع اصل دی وسنیک سی تے ہیبت خاں دی معشوقہ سی۔ ایس طرحاں ہیبت خاں نے اپنے ناں دے نال اوہداناں لاکے قصبے داناں ہیبت پور

پٹی رکھ دتا۔ مغل، سید، راجپوت، قاضی، کھتری، اروڑے تے بھاڑے ایس قصبے وچ رہندے سن۔ غلے دا بیوپار ایس قصبے وچ بوہت ہوندا سی تے لوہار لوہے دا چنگا کم کردے سن۔ سردار خوشحال سنگھ پوریہ نے اتھے اک پکا قلعہ بنوایا سی۔ ایس قصبے وچ 1933 گھرتے 6338 آدمی آباد سن۔

3۔ پڈھانہ: سرکار پنجاب دے 19 جون 1895ء نوں حکم نمبر 215 اُتے پڈھانہ نوں نوٹیفائیڈ علاقہ قرار دتا گیا۔ جیہدی آبادی اوس ویلے 4587 سی۔ ایہدے 6 نامزد رکن سن جیہناں دا آگولہور دا تحصیلدار سی۔ 15-1914ء وچ ایہدی کمائی 743 روپے سی۔ ہن ایہہ علاقہ ضلع لہور وچ شامل اے۔

4۔ پتوکی: 1909ء وچ پتوکی نوں نوٹیفائیڈ علاقہ قرار دتا گیا تے ایسے ورہے جولائی دی 9 تاریخ نوں سرکار پنجاب دے حکم اُتے ایہدیاں حدواں طے کیتیاں گئیاں۔ اوس ویلے ایہدی آبادی 1880 سی۔ اسٹنٹ کمشنر ولوں متھے ہوئے ممبراں دی گنتری 5 سی تے کالونی دا نائب تحصیلدار کمیٹی دا آگوسی۔ جدکہ 14-1913ء وچ ایہدی کمائی 1637 روپے سی۔

پتوکی ٹاؤن ہال دیے بٹھے اتے لگی ہوئی تختی

UNION HALL
FOUNDATION STONE LAID BY
F. C. BOURNE & CO. LTD.

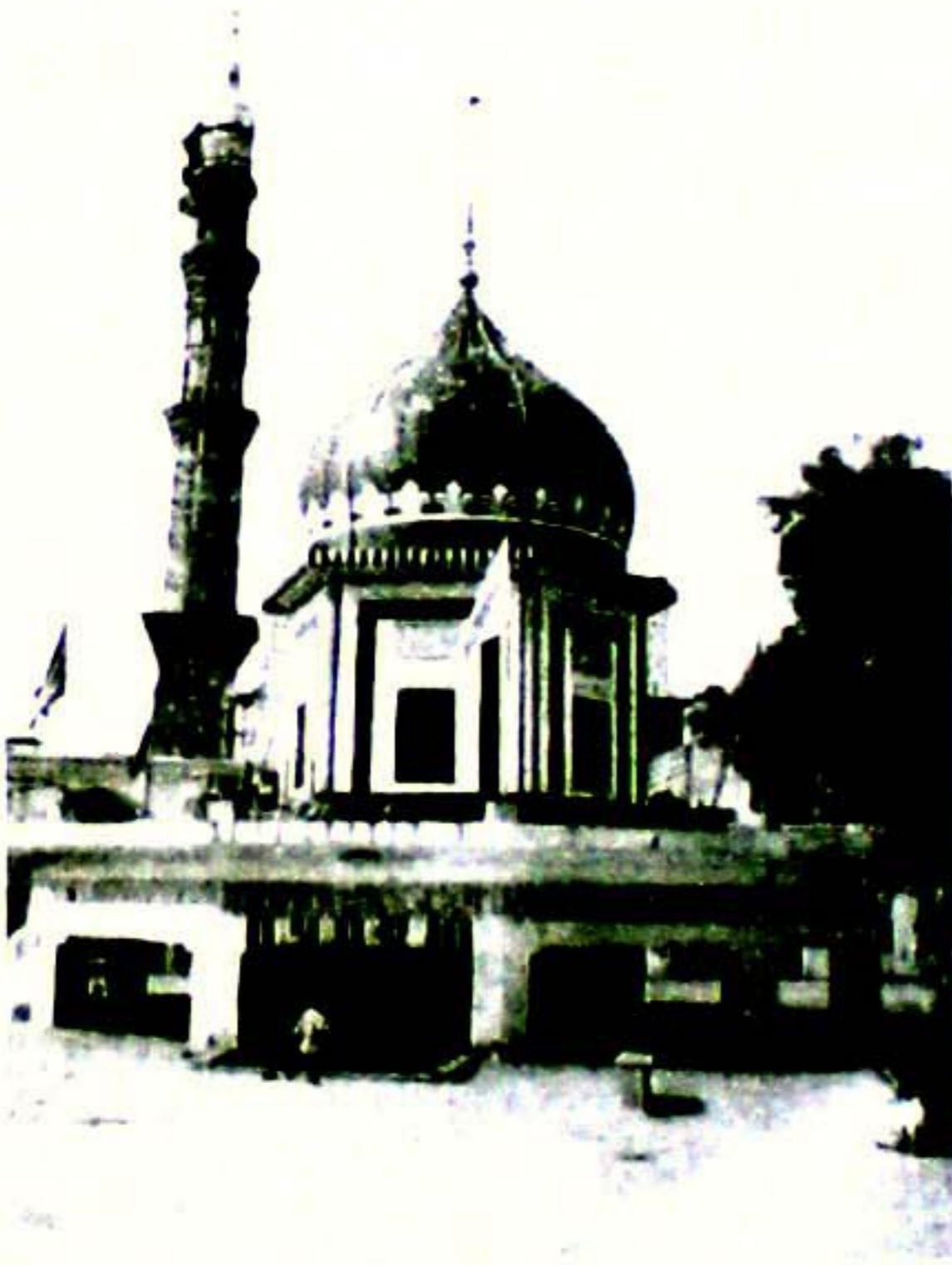
ON 22nd JULY 1940

1947ء دی ونڈ مگروں پتوکی تحصیل چونیاں وچ شامل سی۔ اتھے اک بوہت وڈی غلہ منڈی اے۔ جدکہ کپاہ تے تیل والے بی ایس قصبے دی سرکڈھویں پیداوار نیں۔ ذکر جوگ گل

قصر نام قصور ہے ===== 105 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

ایہہ دے پئی ایس قصبے دی کپاہ جگ بھر دے دوجیاں کھیاں ملکاں وچ وی پسند کیتی جاندی اے۔ ایس توں اڈ ایس قصبے نوں ”کاشن کونین“ وی کیہا جاند اے۔ 1978ء وچ سرکار پنجاب دے صنعتی بورڈ نے اتھے اک کھنڈا کارخانہ لایا۔ ایس قصبے دی آبادی 50000 دے نیڑے تیرے اے۔ ایہہ لہور شہر توں 50 میل دی وٹھ اُتے آباد اے۔ جد کہ شہر دے شمالی حصیاں وچوں مین ریلوے لائن لنگدی اے۔

پہلی جولائی 1992ء نوں میاں نواز شریف وزیر اعظم پاکستان دے حکم اُتے پتوکی نوں تحصیل دادر جہ دتا گیا۔ اتھے حضرت بابا عباس علی شاہ (۱۲۵) دادر باروی اے۔ جتھے ہر ور ہے ستمبر دی 6 تاریخ نوں میلہ لگدا اے۔

حضرت بابا عباس (پتوکی) مزار حضرت بابا عباس (پتوکی)

۱۲۵۔ حضرت سخی عباس کاظمی المشہدی بستی چراغشاہ تحصیل ضلع فیروز پور بھارت دے وسنیک سیدہ صوباں فاطمہ تے سید کاظم علی کاظمی المشہدی دے گھر 1914ء وچ پیدا ہوئے۔ ونڈ ویلے آپ اپنے خانوادے نال چک نمبر 484 ضلع جھنگ آوے۔ اوس ویلے آپ دی عمر 33 ور ہے سی۔

آپ نے دو ورہیاں مکروں گھرنوں خیر آباد کہہ دتا۔ آپ جھنگ توں خانیوال، خانیوال توں کسوال، کسوال توں جڑانوالہ تے جڑانوالہ توں پتوکی آئے تے فیر اتھے ای آباد رہے۔ آپ نے بابا دانیال المعروف بابا دانے والے دی بیعت کیتی تے روحانی فیض حاصل کیا۔

آپ 54 ورہیاں دی عمر وچ جمعہ المبارک نوں 1968ء وچ ایس جگ توں اوہلا کر گئے۔ آپ نوں پتوکی

پنجابی شاعر عبدالرزاق محسن (۱۲۶) ہوری بابا عباس ہوراں بارے انج لکھدے نیں۔

پتوکی وچ ڈیرے لائے شاہ عباس نرالے
 واگ پتنگاں آن ملنگاں اتھے ڈیرے لائے
 موٹو قبل دی ایہہ منزل جس دے ہتھ وچ آئی
 باطن دی گل سمجھ نہ سکی لوکاں دنیا داراں
 بحر سمندر اوہناں کاہدی ڈبکی لانی
 محسن یار ایہہ جگ دے آتے پچیاں ہن مثالاں
 آدر بار آتے حاضر ہوئے لوکیں کرماں والے
 پاک پریتاں والے اتھے دیوے کرن اُجالے
 اپنے ساہواں دی اوہ ڈوری کردے یار حوالے
 اوہناں دے نیں راز نیارے جیہناں قلب سنبجالے
 شاہ عباس دے وانگن جیہڑے تردے ڈونگہ خیالے
 اوہ کیہ راز محبت جانن جو دلاں دے کالے

پتوکی نوں تحصیل دا درجہ دین لئی جاری کیتا گیا

نوٹیفکیشن (۱۲۷)

GOVERNMENT OF THE PUNJAB,
 REVENUE DEPARTMENT.
 LAHORE. DATED 30TH JUNE 1992.

NOTIFICATION

No. 201-92/C-22/718-R & GSOII. In exercise of the powers conferred upon him under Section 6 of the Punjab and Revenue Act, 1967, (West Pakistan Act XVII of 1967) and in supersession of all previous Notifications or orders in this behalf to the extent of Kasur District the Governor of the Punjab is pleased to order that with effect from 1st July, 1992 Kasur

وچ دفن کیتا گیا۔ جتھے ہرورے آپ داعس تمبردی چھ، ست تے اٹھ تاریخ نوں بڑی عقیدت تے احترام نال منایا جاندا اے۔ پیر سید نسیم عباس کاظمی المشہدی سجادہ نشین نیں۔

۱۲۶۔ عبدالرزاق ہوری 5 جنوری 1958ء نوں اتوار دیہاڑے حجرہ شاہ مقیم دے لاگے اک پنڈ رحموں والا ضلع ٹنگمری (ساہیوال) دے وسنیک حاجرہ بی بی تے محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہ کی عمر وچ ای اپنے نانا چراغ دین دے کول ضلع قصور دے اک پنڈ ویر کے نوآدے۔ 7 ویں تائیں تعلیم وصولی تے بعدوں محنت مزدوری کرن لگ پئے۔ اوہ پنجابی زبان وچ شاعری کردے نیں تے محسن تخلص ورتدے نیں۔ ہن اوہ ذوالفقار ٹاؤن صدر دیوان روڈ قصور دے وسنیک نیں۔

district shall be devided into sub-Divisions as specified in Column No.1 with their tehsils, respective headquarters and area mentioned in Column No.2, 3 and 4 of the Schedule:

BY ORDER OF THE GOVERNOR OF THE PUNJAB
(CH. TALIB HUSSAIN)
SECRETARY TO GOVERNMENT OF THE PUNJAB
REVENUE DEPARTMENT.

☆ ۱۲۷ (i)۔ ایک چھپے ہوئے اشتہار تے اخباراں دیاں خبراں موجب چٹوکی دے وسیرکاں نے "چٹوکی تحصیل بناؤ تحریک" چلائی تاں تین سالان مگروں سردار محمد عارف نلکی (جیہڑے بعدوں وزیر اعلیٰ پنجاب ہوئے) نے چٹوکی نوں سبھ تحصیل بنوادتا۔ پر 16 اکتوبر 1991ء نوں بھائی پھیر وچ ہون والے ایک جلسے وچ میاں محمد نواز شریف وزیر اعظم پاکستان نے چٹوکی نوں تحصیل دا درجہ دتاتے بھائی پھیر و داتاں رانا پھول محمد خاں دے تاں توں پھول گھر رکھ دتا۔

23 فروری 1992ء نوں چٹوکی دے وسیرکاں "جشن تحصیل" منایاتے رانا محمد حیات خاں دانشکریہ ادا کیتا۔ کیوں جے اوہناں ای میاں نواز شریف نوں تحصیل بناؤن لئی آکھیا سی۔ چٹوکی تحصیل بناؤ تحریک دے عہدیداراں دا ویرا کجھ انج اے۔

چیرمین: میاں انعام الحق ارشد وائس چیرمین: عبید اللہ تبسم صدر: ڈاکٹر سید طارق رضا
نائب صدر: (i) ڈاکٹر شاہد محمود ناصر (ii) شیخ محمد یونس (iii) میاں آفتاب احمد
جنرل سیکرٹری: حافظ محمد ادریس ڈپٹی جنرل سیکرٹری: سید عبد المجید شاہ جوائنٹ سیکرٹری: شیخ محمد افضل ساجد
فنانس سیکرٹری: عبد الہادی طارق سیکرٹری نشر و اشاعت: شیخ محمد فاروق

☆ چٹوکی کی تحصیل بناؤ تحریک دے ڈپٹی جنرل سیکرٹری سید حاجی عبد المجید شاہ گیلانی نے ودھ چڑھ کے ایس تحریک وچ حصہ لیا۔ اوہ اپنے ناکلیاں دے گھر 31 جنوری 1942ء نوں پیدا ہوئے۔ جیڑے کرولی باغ بھارت دے وسنیک سن۔ جد کہ اوہناں دی ماں جی داتاں حاجن سید و رحمت بی بی تے ابا جی داتاں حاجی سید جماعت علی شاداے۔ اوہ بھارت دے ضلع گورکھاؤں دے وسنیک سن۔ عبد المجید نے انھویں تائیں تعلیم حاصل کیتی تے بعدوں محنت مزدوری کرن لگ پئے۔ بن اوہ انجمن رفاہ عامہ چٹوکی دے صدر نیں۔

۱۲۷ (ii) دیہاڑی وار "نوائے وقت" دے 16 فروری 1982ء دے شمارے موجب "چٹوکی تحصیل بناؤ" دے سلسلے وچ اک اکھ میاں محمد زکریا بزی دی صدارت وچ ہویا۔ جیہدے وچ عہدیداراں دا چناؤ ہویا۔

صدر: ظفر اقبال فاروقی ایڈووکیٹ
جنرل سیکرٹری: سید طارق رضا مشہدی
پرنسپل سیکرٹری: فدا حسین ہاشمی
آفس سیکرٹری: محمد ادریس منور
نائب صدر: شیخ محمد یونس
جوائنٹ سیکرٹری: محمد شہباز سرور ایڈووکیٹ
فنانس سیکرٹری: عبد القادر انور

ایہہ وی کہا جاندا اے پئی ہلہ اک بوہت پرانا قصبہ اے۔ جیہڑا راوی دریا دے کنڈے اُتے آباد اے۔ ایہدے توں اُنی ویہہ کلومیٹر دی وٹھ اُتے اک پنڈ پتوکی کہنہ ناں توں آباد اے۔ پراگریز سے جدریلوے لائنیں وچھانیاں کھیاں تاں ریلوے اسٹیشن دے لاگے ہون والی نوں آبادی دانناں وی پتوکی پئے گیا۔

پہلے پہل ریلوے اسٹیشن دے جنوب ول آبادی ہوئی۔ اتھے اوس ویٹے اک غلہ منڈی بنائی گئی۔ کیوں جے اتھے کپاہ تے گناہ بہت زیادہ ہوندا سی۔ ایہہ علاقہ ترقی کردا گیا۔ کاروباری علاقہ مشہور ہون پاروں جاپانی تے جرمنی وی اتھے آئے۔ ایہناں اتھے کپاہ تے تیل دے کارخانے قائم کیئے۔ ایہناں کارخانیاں دا بندوبست پہلی جنگ عظیم توں پہلاں جاپانیاں تے جرمنیاں دے ہتھ رہیا۔ پر جنگ مگروں بندوبست مقامی لوکاں دے ہتھ آ گیا۔

کہا جاندا اے پئی ایہہ کارخانے 1975ء تیکر چل دے رہے۔ پر بعدوں مشینری پرانی ہون پاروں ختم ہو گئے۔ ایہناں کارخانیاں دے کھنڈراں دے نشان اِنج وی موجود نیں۔ مقامی لوکاں توں ایہہ وی پتا چلدا اے پئی اتھے اک کھنڈا کارخانہ وی ہوندا سی۔ پر ہن اوہدا کوئی نشان نہیں ملدا۔ کیوں جے لوکاں نے ایہناں کارخانیاں والی تھاں اُتے اپنے گھر اُسار لے نیں۔ دو جے پاسے ریلوے اسٹیشن دے شمال ول وی لوک آباد ہوندے گئے۔ اتھے وی اک غلہ منڈی بنائی گئی۔ جیہڑی اِنج وی موجود اے۔ ایس طرحاں پتوکی دا علاقہ ترقی کردا گیا تے ہن تحصیل داروہ دھار چکيا اے۔

میونسپل کمیٹی پتوکی تحصیل پتوکی :

نمبر شمار	چیئر مین	وائس چیئر مین	مدت
01	چودھری بدرالدین	چودھری محمد حیات	14 نومبر 1983ء تا 28 نومبر 1987ء
02	محمد شکر باری	چودھری محمد اصغر	21 جنوری 1988ء تا 9 جنوری 1990ء
03	چودھری محمد اصغر	سیٹھ محمد نذیر	10 جنوری 1990ء تا 30 جنوری 1992ء
04	چودھری بدرالدین	پرویز علی پنگو	30 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
05	باؤ شیخ محمد ایوب	چودھری محمد ناصر، چودھری ریاض، چودھری مشتاق	17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

تحصیل کونسل پتوکی

14 اگست 2001 تا

رقبہ	آبادی	سیٹاں (قوی اسبلی)	سیٹاں (صوبائی اسبلی)
12,20,085 ایکڑ	6,34,236	01	02
یونین کونسلوں	میونسپل کمیٹی	ٹاؤں کمیٹیاں	
اربن 25+06 رورل کل = 31	01	01	
		بھائی پھیرو (پھول نگر) سب میونسپل کمیٹی	

ناظم

- ☆ سردار محمد آصف نکئی (14 اگست 2001ء تا 22 اگست 2002ء)
- ☆ چودھری عامر شوکت Active (26 اگست 2002ء تا 12 اکتوبر 2002ء)
- ☆ محمد خالد ذوق Authorised (22 اکتوبر 2002ء تا 2 نومبر 2002ء)
- ☆ چودھری اللہ دتہ سندھو (2 نومبر 2002ء تا 12 ستمبر 2003ء)
- ☆ رانا محمد اسحاق خاں (12 ستمبر 2003ء تا 30 جون 2005ء)
- ☆ سردار عاطف نکئی (17 اکتوبر 2005ء.....)

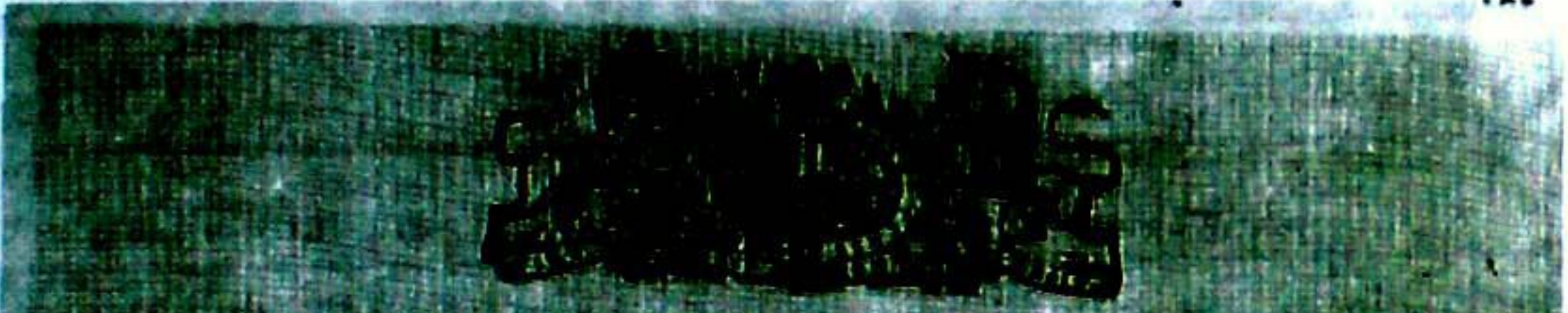
نائب ناظم

- ☆ چودھری عامر شوکت (14 اگست 2001ء تا 11 ستمبر 2003ء)
- ☆ رانا محمد تنویر ریاض خاں (29 مئی 2004ء تا 30 جون 2005ء)
- ☆ مرزا سجاد زاہد بیگ (17 اکتوبر 2005ء.....)

متحدہ ہندوستان دی ونڈ مگروں پنجاب دو ٹوٹے ہو گیا۔ اک حصا بھارت تے دو جا پاکستان وچ آیا۔ ایس طرحاں ساڈے ایس تصور دے ساڑھے چار تھانیاں (۱۲۸) اُتے کھلریا ہویا علاقہ وی ساڈے توں کھس گیا۔ جیہدا سٹا ایہہ نکلیا پئی علاقہ نکا ہون پاروں لہور دا ای حصار ہیا۔ اخیر 29 درہیاں مگروں (1867ء وچ تحصیل دا درجہ وصولن والا) تصور ذوالفقار علی بھٹو وزیر اعظم پاکستان دے حکم اُتے پہلی جولائی 1976ء نوں ضلع بن گیا۔

۱۲۸۔ پٹی (تھانہ)، بھراؤں (تھانہ)، ولٹوہا (تھانہ)، کھاٹرا (تھانہ) تے کھیم کرن (چوکی)۔

قصور نوں میونسپل کمیٹی وادرجہ دین لئی جاری کیتا گیا نوٹیفکیشن

GOVERNMENT GAZETTE.

PUNJAB AND ITS DEPENDENCIES.

BY AUTHORITY.

VOL. XII LAHORE, THURSDAY, 1st OCTOBER, - 1887. No. 44.

Notification.

No. 2768.—The Hon'ble the Lieutenant Governor is pleased to extend the provisions of Act XV of 1887, (the Act to make better provision for the appointment of Municipal Committees in the Punjab and for other purposes) to the town of Kasur, in the Lahore District; and to declare that the following shall be the boundaries of the said town for the purposes of the Act.

North. The northern edge of the Kasur and Raiwind road to the point where it meets the Lahore and Ferozepore road; the western edge of the Lahore and Ferozepore road, to the point where it meets the Kasur and Kham Karah road; thereafter the northern edge of the Kasur and Kham Karah road.

South. The high bank of the old bed of the Byas.

East. A line drawn along the eastern boundary of the Kasur encamping ground to meet the Kasur and Kham Karah road on the north, and the high bank of the old bed of the Byas on the south.

West. "The Dingah Khola" path from the Kasur and Raiwind road on the north, to the high bank of the old bed of the Byas on the south.

His Honor is further pleased to declare that the Municipal Committee of the said town shall consist of nine members, of whom four will be chosen by the electors named in the Act of October 15 of 1887, and five will be appointed by nomination, and

His Honor is accordingly pleased to appoint the following citizens to be non-official members of the Municipal Committee:

- Bahadur Mal.
- Thakur Mal.
- Ghulam Nabbi Khan, Esq.
- Chingh Shah, Syud.
- Khalrudin, Khojah.

The powers of the Municipal Committee will be those of a Municipal Committee of the 3rd class.

قصور کے لیے ایک میونسپل کمیٹی کے قیام کے لیے 1887ء - 1900ء تک کی تمام آمدنی پر پاس ہونے والے نوٹیفکیشن پر پاس ہونے کے لیے ہے۔

قصور نوں ضلعے دا درجہ دین لئی جاری کیتا گیا نوٹیفکیشن

EXTRAORDINARY ISSUE

REGISTERED No. L-7532

The Punjab Gazette

PUBLISHED BY AUTHORITY

LAHORE SATURDAY JUNE 26, 1976

GOVERNMENT OF THE PUNJAB REVENUE DEPARTMENT NOTIFICATION

The 23rd June 1976

No. 2347-76/1133.LRV.—In exercise of the powers conferred by Section 6(1) of the Punjab Land Revenue Act, 1967 (Act XVII of 1967) and in supersession of all previous orders in this behalf, the Governor of the Punjab is pleased to order that the Divisions specified in column 1 of the Schedule appended hereto, shall be divided into Districts and Sub-divisions mentioned in column 2 and 3 of the Schedule respectively with their respective headquarters specified in column 4 and comprising the area specified in column 5 thereof.

2. These orders will take effect from the 1st July, 1976.

SCHEDULE

Division	District	Sub-division	Headquarters	Area
1	2	3	4	5

(2) Kasur with
Headquarters
at Kasur.

(i) Kasur

Kasur.

Area comprising Kasur Tehsil.

(ii) Chunian

Chunian

Area comprising Chunian Tehsil.

By order of the Governor of the Punjab.

S. M. NASIM

Secretary to the Government of the Punjab, Revenue Department

ضلع بن ویلے 1867ء وچ ایہدے نال ای تحصیل دادرچہ حاصل کرن والی تحصیل چونیاں نوں ایہدی تحصیل بنادتا گیا۔ پر 1992ء وچ تحصیل چونیاں دے کجھ پنڈاں نوں دکھ کر کے پتوکی وچ شامل کر کے میاں محمد نواز شریف وزیر اعظم پاکستان دے حکم اُتے تحصیل پتوکی بنادتا گیا۔ ایس طرحاں 2006ء وچ تحصیل تصور دے کجھ پنڈاں نوں دکھ کر کے کوٹ رادھا کشن وچ شامل کر کے چودھری پرویز الہی وزیر اعلیٰ پنجاب دے حکم اُتے تحصیل کوٹ رادھا کشن بنادتا گیا۔ مکدی گل ایہہ دے پئی 1584ء مربع میل رقبے اُتے کھلے ہوئے ساڈے ایس تصور دیاں ہن چار تحصیلاں نیں۔

- 1- تصور
2- چونیاں
3- پتوکی
4- کوٹ رادھا کشن

﴿تحصیل تصور دے پنڈاں دا ویروا﴾

☆ احمد والا	☆ اوراڑہ	☆ اشیل پور	☆ ایشری سنگھ والا
☆ ابراہیم آباد	☆ اولکھ ہٹھاڑ	☆ الاکے	☆ الوآنہ
☆ بھالہ	☆ بدر پور	☆ بیدیاں	☆ بونگہ گنڈا سنگھ والا
☆ بھوجہ	☆ بگری	☆ بلندی اوتاڑ	☆ بلندی ہٹھاڑ
☆ بیٹو	☆ باقر کے	☆ باغ علی والا	☆ باگھ سنگھ والا
☆ بستی محمد	☆ بستی کیاں	☆ بیگ پور	☆ بگے
☆ بھیلہ ہٹھاڑ	☆ بہادر پورہ	☆ بھوچکے	☆ بڈھا سنگھ والا
☆ بھکھی وٹ	☆ بنگلہ کمبواں	☆ باہمنی والا	☆ بازید پور
☆ برج خورد	☆ برج کلاں	☆ بھئیڈیاں خانپور	☆ بھئیڈیاں کلاں
☆ برج راجو کے	☆ بدھو سنگھ والا	☆ پیرو والا	☆ پتو کہنہ
☆ پتو خورد	☆ پترانصیر خاں	☆ پترا ہٹھاڑ	☆ پیال خورد
☆ پیال کلاں	☆ پیر احمد والا	☆ پیرا کانہ	☆ تھہ پنم
☆ تھہ بھلو	☆ تھہ وڈ آنہ	☆ تھہ جھڑولیاں	☆ تھہ پنوں
☆ تارا گڑھ	☆ تلی مہالم	☆ تھہ کامل	☆ تارا کامل
☆ تارا اول	☆ تاتریکے	☆ ٹھٹھی فرید	☆ ٹھٹھی عثمان
☆ ٹولو والا	☆ ٹوڈے پور	☆ جبو میل	☆ جوڑا

☆ جاگو والا	☆ جگیاں جاگو	☆ جگیاں	☆ جاموں والا
☆ جودھ سنگھ والا	☆ جودھ والا	☆ جوئیہ	☆ جلوکے
☆ چندا سنگھ والا	☆ چک بلیانہ	☆ چڑیوان	☆ چٹھیا نوالہ
☆ چورکوٹ	☆ چھمر	☆ چوہڑ پورہ	☆ چوہا جھرمٹ
☆ خلجی خالصہ	☆ خلجی جاگیر	☆ خرم	☆ حسین خاں والا
☆ دوناجلوکے	☆ دوست پورہ	☆ دوبرجی	☆ دفتوہ
☆ دولے والا	☆ دھالہ ہٹھاڑ	☆ دھالہ کلاں	☆ دونامرر
☆ راجہ جنگ	☆ ڈھلوں	☆ ڈھنگ شاہ	☆ ڈھولن
☆ راجووال نو	☆ راجی والا آریاں	☆ رتنے والا کلاں	☆ رتنے والا خورد
☆ روہیوال	☆ رکھ کتلو ہی	☆ راؤ خانوالا	☆ راجی والا جٹاں
☆ رسول نگر	☆ رنگے والا	☆ رنگ پور	☆ رائے
☆ سرہالی کلاں	☆ سرہالی خورد	☆ زین گہی	☆ راجووال کہنہ
☆ ساہد	☆ ساندہ کلاں	☆ ساندہ چستانہ	☆ ساندہ نظام
☆ سنگھ صاحب والا	☆ سلہکے	☆ سلطان شاہ والا	☆ ستوکی
☆ سانگرہ	☆ ساندہ خانوالا	☆ سوڈیوالا	☆ سبجہ
☆ شیرکوٹ	☆ سکندر پورہ	☆ سید پور	☆ سدھو والا
☆ شہاب پورہ	☆ شمس پورہ	☆ شیخ عماد کہنہ	☆ شیخ پوریاں
☆ صدر	☆ صاحبہ	☆ شیخ بھاگو	☆ شیخ پورہ نو
☆ فقی والا	☆ عطر سنگھ والا	☆ عطاء اللہ پور	☆ عثمانوالہ
☆ قطبہ	☆ فتح پور	☆ فقیرئے والا	☆ فتوحی والا
☆ کالوکھارا	☆ پنڈ کالے	☆ قلعہ گنجہ	☆ قادر آباد
☆ کلچہ دونہ	☆ کتلو ہی کلاں	☆ کسوکی	☆ کوٹ انوپ سنگھ
☆ کوٹلی ہٹھاڑ	☆ کوٹلی رائے ابوبکر	☆ کوٹلہ شیخ نتھا	☆ کلیاں
☆ کیلوں	☆ کیسر گڑھ	☆ کھرپڑ	☆ کھارا
☆ کمال پورہ	☆ کانی والا	☆ کھائی ہٹھاڑ	☆ کچہ پکے
☆ کھودے	☆ کالنجر ہٹھاڑ	☆ کھنگراں والا	☆ کھڈیاں

☆ گنچہ خورد	☆ گنچہ کلاں	☆ گنی چک بھنگا	☆ گرین کوٹ
☆ گدوکی	☆ لگھو	☆ گوہڑ	☆ گنی دین کے
☆ گنڈا سنگھ والا	☆ گنڈاں والا	☆ گوہڑ جاگیر	☆ گنی جوڑا
☆ لاکھو بریار	☆ لونپکے	☆ لدھیکی	☆ میلانی
☆ لوہو جگیاں	☆ پنڈیل	☆ لنگیانہ	☆ لاکھو کالوں
☆ لگھ والا	☆ لکھنپکے	☆ مستیکے	☆ مان
☆ ماہی والا	☆ مہو کے	☆ میر محمد	☆ مہمن والا
☆ مہالم خورد	☆ مہالم کلاں	☆ میانوالہ	☆ ماہمو کے شرف
☆ ماہمو کے خضرا	☆ مبارا	☆ مہو والا	☆ متروا
☆ مرالی ہٹھاڑ	☆ منگل سنگھ والا	☆ موہکے والا	☆ مہالم
☆ ماتمانوالہ	☆ مہو کے	☆ نور پور ڈوگراں	☆ نظام پورہ
☆ نگر ایمن پورہ	☆ نور پور	☆ فوری والا	☆ تھل کے
☆ نول	☆ نجابت	☆ نیوال جاگیر	☆ وہیل
☆ ویرم	☆ ہری ہر	☆ ہردو بن بودلہ	☆ ہردو سہاری
☆ ہردو شیخ	☆ ہردو صاحبی والا	☆ ہردو محمد کے	☆ ہری کے نول
☆ ہیر	☆ ہیے والا	☆ میو والی رامیانہ	

﴿تحصیل چونیاں دے پنڈاں دا ویروا﴾

☆ اٹاری آئیگی	☆ اٹاری کرم سنگھ	☆ اچل کے	☆ آرائیاں والا
☆ ارزانی پور	☆ آیا سنگھ والا	☆ اٹاری ورک	☆ الہ آباد (ٹھینگ موڑ)
☆ بابلیانہ ہٹھاڑ	☆ ببرکھائی	☆ بدھائی کے	☆ برج شہباز کے
☆ بستی سید قطب شاہ	☆ بھوپے والا ہٹھاڑ	☆ بقا پور کہنہ	☆ بقا پور نو
☆ بستی سید حاکم شاہ	☆ بکسن کے	☆ بکیانہ	☆ بھگیا نہ خورد
☆ برج رن سنگھ	☆ بوٹی کلیاں	☆ بودل پیر کے	☆ بودل خانیکے
☆ بھاری پور	☆ بھاگو کی ڈوگراں	☆ بھاگی وال	☆ بہو وال خورد
☆ بھولریاں	☆ بھینگو والا	☆ بھونگی ہٹھاڑ	☆ بھیم کے
☆ بھیر	☆ بیاسنگھ والا	☆ بھاگو کی آرائیاں	☆ بدو جیونا

☆ پلاہڑہ	☆ پکا	☆ پکھوکی	☆ پنڈی
☆ ٹھاکرہ	☆ ٹی مہتاب سنگھ	☆ تانگڑیاں	☆ تلوٹڈی
☆ ججل	☆ ٹھٹھی ہندوواں	☆ ٹھینگ کھتیاں	☆ ٹھٹھی ہٹھاڑ
☆ جنگا سنگھ والا	☆ جھنڈ والا	☆ جھمیر کلاں	☆ جھمیر خورد
☆ چونیاں	☆ چاہل	☆ چاہڑ کے	☆ چھانگامانگا
☆ حسہ	☆ چھینہ بیلا سنگھ	☆ چھینہ ہٹھاڑ	☆ چھمبر
☆ دھن	☆ دھراماں	☆ دوہلی	☆ داؤ کے کھیانہ
☆ دیوکھارا	☆ دیوسیاں	☆ دھیاسنگھ والا	☆ ویر کے
☆ ڈھڈے	☆ ڈھوس	☆ ڈھکو	☆ ڈھگ
☆ رسول پور چک 5	☆ رائے سنگھ والا	☆ راجووال	☆ ڈھوڈی
☆ رکھ دیوسیاں	☆ رکن پورہ	☆ روپال	☆ رکھ چونیاں
☆ ساہنکے ہٹھاڑ	☆ ساہنکے اوتاڑ	☆ رحمان پورہ	☆ روسہ تہہ چک 1
☆ سروں کے	☆ سدھا	☆ ستوکی	☆ سریر
☆ شام کوٹ نو	☆ شام کوٹ کہنہ	☆ سلہوکی	☆ ستوکی ہٹھاڑ
☆ شمس پورہ	☆ شانوال	☆ شہباز کے	☆ شمس آباد
☆ عیسری	☆ عمرگا	☆ عجائب سنگھ والا	☆ علی پور چک نمبر 6
☆ فتح محمد کلاں	☆ فتح محمد خورد	☆ فتو کے	☆ فتمل
☆ قلعہ ناتھ سنگھ	☆ قلعہ داؤ کے	☆ قائم شاہ والا	☆ قاضی والا
☆ کنگن پور	☆ قلعی ساہو مہتم	☆ قلعی سوکال	☆ قلعہ ایمن
☆ کھوکھر ٹوچ	☆ کھوکھر اشرف	☆ کوڑے سیال	☆ کلس
☆ کندو والا	☆ کاڑی سنساری	☆ کیتن خورد	☆ کیتن کلاں
☆ کاندو	☆ کاندو کھارا	☆ کوٹھ	☆ کالو مہتم
☆ گاڑے والا	☆ گاڑا سنگھ والا	☆ اکانواں کلیاں	☆ کل
☆ گندمی روپ سنگھ	☆ گندمی ہٹھاڑ	☆ گد پور	☆ گٹی گذر بیچ گرائیں
☆ لالو کے	☆ گوب	☆ گہلن ہٹھاڑ	☆ گور چکے
☆ لو لے راجپوتاں	☆ لنڈے	☆ لے خالصہ	☆ لاڈی

☆ محمدی پور	☆ مچھانہ	☆ مان کے دیکے	☆ لو لے جٹاں
☆ مرانی	☆ منڈیکے	☆ محمود کھوکھر	☆ محمود خانکے
☆ منوری	☆ مل سنگھ والا	☆ مکھنے والا	☆ مراد کے
☆ موہر سنگھ والا	☆ مولا پور	☆ نموکل	☆ موجو کے
☆ ناکا	☆ میر کوٹ	☆ مستو وال جگیاں	☆ مہر چند والا
☆ نور پور جٹاں	☆ نکو کے	☆ نزل کے	☆ ناہو والا
☆ واں کھارہ	☆ ویر کے کہنے	☆ نارائن سنگھ والا	☆ نوشہرہ موہر سنگھ
☆ ہمت سنگھ والا	☆ ہر سہ نوشہرہ	☆ ہر چوکی	☆ ویر کے نو
☆ چک 5 رسول پور	☆ چک 4 کبوی	☆ چک 2 ایبٹ آباد	☆ روسہ ٹبہ چک 1
☆ چک 12 چچوت والا	☆ چک 10 پنڈی	☆ چک 8 وریا موالا	☆ چک 6 علی پور
☆ چک 17 رکھ منڈیکی	☆ چک 16 رکھ ڈھگ	☆ چک 15 رکھ دوہلی	☆ چک 13 ترنڈ والا
			☆ چک 18 رکھ منڈیکی نو

تحصیل پتوکی دیے پنڈاں دا ویروا

☆ آہلوال	☆ اٹاری بھوپ سنگھ	☆ آوجہ
☆ اہل سدھاری	☆ اہل کلاں	☆ بوگی
☆ ہاٹھ کلاں	☆ برج مہالم کلاں	☆ بگیا نہ کلاں
☆ بوگی لعلو	☆ بونگہ سردار کاہن سنگھ	☆ بونگہ والا
☆ بہرام کے	☆ بہڑ وال کلاں	☆ بھنگور
☆ بھوئے اصل	☆ پتوکی	☆ پتوکی کہنے
☆ پھلیانی	☆ پھول نگر	☆ تتی کے
☆ ٹاوریاں	☆ ٹھٹھی اوتاڑ	☆ جاگو کے گھسن
☆ جج	☆ جلیکی	☆ جگیاں آرائیاں
☆ حمر خورد	☆ جگیاں مرانی	☆ جگیاں نتھ سنگھ
☆ خانگی موڑ	☆ دولو گورو کے	☆ دولو ملتان
☆ دین پورہ	☆ ڈھلو وال	☆ ڈھنگری والا
☆ را کے گھسن	☆ رائیوٹ	☆ رکھ ٹھٹھی
☆ آرے والا		
☆ اولکھ بونگہ		
☆ ہاٹھ خورد		
☆ بلوکی		
☆ بونگہ		
☆ بھونگی اوتاڑ		
☆ پر نہ		
☆ تھہ کیلہ		
☆ جانگیاں والا		
☆ حمر کلاں		
☆ چکوکی		
☆ دلو		
☆ راڈے		

☆ رکھ تھشی شمالی	☆ رکھ بہر وال	☆ رکھ بھونکی	☆ رکھ تھ شیخ
☆ رکھ خانگی موڑ	☆ رکھ ہر سہ گھمن	☆ رکھ ہلہ	☆ روڈے
☆ ریواز آباد	☆ سارن کے	☆ سندھو	☆ سرائے نوشہرہ
☆ سہاری کے	☆ شخم	☆ شیر پور	☆ عمر آباد
☆ قلعہ ٹیک چند	☆ قلعہ نوید سنگھ	☆ کوٹ بابا اجاگر سنگھ	☆ کالو کھو کھر
☆ کامونگل	☆ کوٹ ماجی خاں	☆ کوٹ اکبر خاں	☆ کوٹ ساڈرس
☆ کانویں	☆ کوٹی	☆ گلہ سرائے	☆ گندھی اوتاڑ
☆ گوہڑ جاتری	☆ گوہڑا گلہ سنگھ	☆ گھمن کلاں	☆ گھمن کے
☆ لکھن کے	☆ لے جاگیر	☆ منڈیا کی	☆ میگہ
☆ منڈی پتوکی	☆ نیاز بیگ گوپے چک 4	☆ نارو کی مہجہ	☆ نوتھ جاگیر
☆ نوتھ خالصہ	☆ واں آدھن	☆ واندر	☆ وسائی پور
☆ وریڈ	☆ واں رادھارام	☆ ہرگن	☆ ہری پور
☆ ہلہ	☆ ہنجرائے کلاں	☆ چک 3 میرٹھ آباد	☆ چک 7 کوٹھی والا
☆ چک 9 سید والا	☆ چک 11 بھو وال	☆ چک 14 رکھ گندھیاں	☆ چک 19 منڈیا نوالہ
☆ چک 21 سریر	☆ چک 22 رکن پورہ	☆ چک 23 بھوپوال	☆ چک 24 جمشیر نو
☆ چک 25 کھو کھر نو	☆ چک 26 مور کھائی	☆ چک 27 ڈھو گنجہ	☆ چک 28 کھریالہ
☆ چک 29 گلہ نو	☆ چک 30 بلوکی	☆ چک 31 ہنجر والی	☆ چک 32
☆ چک 33 بانگانو	☆ چک 34 منڈیکی	☆ چک 35	☆ چک 36
☆ چک 37	☆ چک 38	☆ چک 39 اعوان	☆ چک 40 جاگو والا
☆ چک 41 کھدیاں	☆ چک 42 نیاز نگر	☆ چک 43 کچہ پکھ	☆ چک 44 تارا گڑھ
☆ چک 45	☆ چک 46 بلنیر	☆ چک 47	☆ چک 48 لکھو ڈیر
☆ چک 49	☆ چک 50 سرنگھ خورد	☆ چک 51 سدھو والا	☆ چک 53 سرنگھ کلاں
☆ چک 64 کوٹ شیر نور	☆ چک 66 رکھ برات	☆ چک 68 رکھ نارو کی مہجہ	
☆ چک 20 رکھ واں رادھارام	☆ چک 69 ہار کوٹ		

﴿تحصیل کوٹ رادھا کشن﴾

پہلاں تحصیل قصور تے ہن ضلع قصور دا اک قصبہ اے۔ جیہڑا آپوں ضلع قصور دی چوٹی تحصیل بن چکیا اے۔ ایہہ قصبہ کراچی لہور ریلوے لائن اُتے لہور توں 35 میل دی وٹھ اُتے آباد اے۔ ذکر جوگ گل ایہہ وے پئی پہلاں ایہہ قصبہ ضلع لہور وچ شامل سی۔ پر 1976ء وچ قصور ضلع بن ویلے قصور ضلع شامل کر دتا گیا۔ کیہا جاندا اے پئی رادھا کشن نے اپنے ناں اُتے ایس قصبے نوں آباد کیتا سی پر بعدوں ایس قصبے دا نواں ناں ”حبیب آباد“ رکھیا گیا۔

کوٹ رادھا کشن بارے رانا حیدر علی جوئیہ نے لکھیا اے پئی ”ایس قصبے نوں رادھا کشن نے آباد کیتا۔ جیہڑا مہاراجا رنجیت سنگھ دارو حانی پیشوا سی۔ اوہ مہاراجا رنجیت سنگھ نوں علم دی دولت نال مال مال کر داسی۔ پر جداوہنے پنجاب اُتے قبھا کیتا تاں بوہت ساری جائیداد تے زمین رادھا کشن نوں وان کر دتی۔ جیہدے وچ پرانی اتار کلی لاگے اک مندر وی سی۔ کیہا جاندا اے پئی مندر وچ بوہت ساری جائیداد سی۔ ایہہ سارا کجھ دان کرن مگروں وی مہاراجہ چاہندا سی پئی رادھا کشن اوہدے توں اپنے مونہوں کجھ منگے پر اگوں اوہ اک درویش فقیر تے مست انسان سی۔ جیہڑا اپنی ذات تے عبادت وچ گم رہندا سی۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ دے ضد کرن پاروں اوہنے اپنے علم راہیں ایسے علاقے دی نشاندہی کیتی تاں مہاراجہ نے اوہنوں ایہہ علاقہ وی دان کر دتا۔ رادھا کشن نے اتھے اپنے ناں اُتے مسافراں لئی اک سراں بنوائی۔ جیہنوں ہن کوٹ رائے بوٹال (کچی کوٹھی) کیہا جاندا اے۔ اوہنوں اتھے اے تھوڑا عرصہ ای ہو یا سی پئی اوہ چلانا کر گیا۔ اوہنے اپنے پتر (سی کول) نوں وصیت کیتی سی پئی اوہ زنا جواتے گوشت توں دور ہی رہوئے جے گراوہنے ایس گل اُتے عمل نہ کیتا تاں اوہدے گھر اولاد نہیں ہووے گی۔ پر اوہدے اندر اپنے پیو والی ما جیہی کوئی وصیت وی موجود نہیں سی۔ دو بے پاسے مہاراجہ رنجیت سنگھ دا دور مک چکیا سی تے پنجاب اُتے انگریز قبھا کر چکیا سی۔ اوہنے وی دو بے لوکاں وانگ انگریز دی غلامی قبول کر لئی۔ انگریز نے وی اوہنوں انعاماں تے جائیداداں نال نوازیا۔ ایس طرحاں اوہ اک وڈی جائیداد تے جاگیر دا اک مالک سی۔ کیہا جاندا اے پئی اوہدے اندر جاگیرداراں والیاں عیاشیاں گھر کر چکیاں سن۔ ایس طرحاں اوہنے اپنے پیو دی وصیت اُتے کوئی عمل نہ کیتا جے کہ انگریز سرکاراگے وفاداری دا ثبوت دتا۔ جیہدے بدلے انگریز سرکار نے اوہنوں آزریری مجسٹریٹ بنا دتا۔

سی کول نے بستی راجپوتاں والی تھاں اُتے بوہڑ لاگے اک محل اُسا ریا تے نہادن لئی اک

تالاب بنایا۔ جیہڑا ج وی موجوداے۔ اوہنے اولاد لئی چار شادیاں کیتیاں پر پر بے اولاد ای رہیا۔ ایسے غم وچ اوہ ایس جگ توں ٹر گیا۔ اوہدی ساری جائیداد تے جاگیر چارے گھر والیاں وچ ونڈی گئی۔ پر اوہناں چاراں دے چلانا کرن مگروں ساری جائیداد تے جاگیر لا وارث ہو گئی۔ اوہدی جائیداد تے جاگیر دے وارثاں دی ٹوہ وچ اعلان کیتا گیا۔ جیہڑا سا ایہہ نکلیا پئی اوہدے دور دے رشتہ داراں وچوں نیاء لال تے امر ناتھ ناں دے دو بندے ساہمنے آئے۔ جیہڑے اپنی رشتہ داری دے ثبوت دین مگروں جاگیر تے جائیداد دے مالک بن گئے۔

دونواں وارثاں وچوں نیاء لال عیاش سی۔ کہا جاندا اے پئی اوہ کوٹھے والیاں نال ریل دے ڈبے بک کروا کے بمبئی تے دلی جاندا سی۔ جیہڑے سٹے وچ اوہ چھتتی ای مقروض ہو گیا۔ اوہنے اپنی جائیداد اکھ حصا بھگت ایشور داس نوں وچ دتا۔ جیہڑا 1914ء توں 1916ء تیکر پنجاب سرکار داسرکاری وکیل رہ چکیا سی۔ اوہنے خریدی جاگیر داناں کوٹ بھگت سنگھ رکھیا۔ پر دو جے پاسے امر ناتھ نے بھگت ایشور داس اُتے مقدمہ کر دتا۔ ایہہ مقدمہ اک دلچسپ کھیڈ تے دیوانی مقدمہ بن کے رہ گیا۔ مکدی گل ایہہ دے پئی رادھا کشن نوں، من کچی کوٹھی یاں بوہڑ والا کہا جاندا اے۔ ایس قصبے وچ بڑ (بوہڑ) دا درخت ج وی موجوداے۔ جیہڑا تنا گھٹو گھٹ 70 فٹ دے نیڑے تیرے اے (۱۲۹)۔

کوٹرا دھا کشن نوں تحصیل دا درجہ دین لئی جاری کیتا گیا نوٹیفکیشن

GOVERNMENT OF THE PUNJAB

REVENUE DEPARTMENT

Lahore, dated: 30th June, 2006

NOTIFICATION

No.633-2006/U-72/162-Dir(R&G) in exercise of the Powers conferred upon him under Section 6(I) of the Punjab Land Revenue Act, 1967 (West Pakistan Act XVII of 1967) and in supersession of all previous notifications/ orders in this behalf to the extent of Kasur District, the Governor of the Punjab is pleased to order that Kasur District shall be

divided into Tehsils/ Sub Divisions specified in column No. 1 with headquarters specified in column No. 2 and Revenue Estates mentioned in column No. 3 respectively of the appended schedule with effect from 01-07-2006.

BY ORDER OF THE GOVERNMENT OF THE PUNJAB

SAFDAR JAVAID SYED

SENIOR MEMBER, BOARD OF REVENUE, PUNJAB

SECRETARY TO GOVERNMENT OF THE PUNJAB

REVENUE DEPARTMENT

No.633-2005/U-72/163-Dir(R&G)

DIRECTOR (R&G)

BOARD OF REVENUE PUNJAB

﴿تحصیل کوٹ رادھا کشن دے پنڈان دا ویروا﴾

☆ ظفر کے	☆ اعظم آباد	☆ افضل آباد	☆ ترک وٹ
☆ اٹاری اجیت سنگھ	☆ کوٹ زائے بوٹال	☆ قلعہ سردار مان سنگھ	☆ قلعہ سردار بھکیل سنگھ
☆ معین آباد	☆ کوٹ شیر سنگھ	☆ قلعہ سردار	☆ کلارک آباد
☆ کوٹ محمد امیر	☆ پیاراوتار	☆ گھنٹیکے	☆ بت
☆ رکھت	☆ بگھاڑ مار	☆ لوگوکی	☆ جاگوکی
☆ روسہ	☆ کوٹ ماہنا سنگھ	☆ رکھد کے خورد	☆ رکھد کے کلاں
☆ بابلیانا اوتاڑ	☆ بھجوکی مہج	☆ نپریم نگر	☆ مد کے دھاری وال
☆ بھمبہ	☆ ہلڑ کے پیار	☆ کوٹ سردار عالم خاں	☆ ہندال
☆ چھینہ اوتاڑ	☆ چھینہ آرہ	☆ رکھ شاہ عنایت	☆ تھوکی
☆ رکھ راول جھنگڑ	☆ راول جھنگڑ	☆ کوٹ ناصر خاں	☆ کوٹ رادھا کشن
☆ متہ	☆ جونسکی	☆ کالوکھارہ	☆ رام تھمن
☆ تھہ روسہ	☆ شاہ عنایت	☆ تھہ سہارن	☆ طوکی
☆ شیر وکانہ	☆ کاہن سنگھ والا	☆ اولکھ اوتاڑ	☆ امر پورہ
☆ سدھو پورہ	☆ سنگت سنگھ والا	☆ رکھ دھالہ	☆ نول اوتاڑ

☆ ڈھنگری والا	☆ مرالی اوتاڑ	☆ کوٹ مہتاب خاں	☆ رکھ بھمبہ
☆ گنڈا سنگھ والا	☆ خوشحال سنگھ والا	☆ دھالہ کلاں	☆ چک پنشن خواراں
☆ بھیل	☆ چک 52	☆ چک 54	☆ چک 55
☆ چک 56	☆ چک 57	☆ چک 58	☆ چک 59
☆ چک 60	☆ چک 65		

ٹاؤن کمیٹی کو تراہا کشن تحصیل قصور:

نمبر شمار	چیز مین	وائس چیز مین	مدت
01	میاں شیخ رحمت علی		17 جنوری 1980ء تا 3 اگست 1983ء
02	ملک محمد حسین		18 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	چودھری مبارک علی	نور احمد بھٹی	20 جنوری 1988ء تا 16 ستمبر 1989ء
04	میاں محمد الحق رحمانی	سرفراز چنا	17 ستمبر 1989ء تا 30 جنوری 1992ء
05	میاں ابراہیم	راؤ شمشاد خاں	30 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
06	ڈاکٹر محمد باقر	محمد سلیم	23 دسمبر 1998ء تا 4 جون 1999ء
07	ملک محمد سرور	محمد عالم عزم	5 جون 1999ء تا 15 اکتوبر 1999ء

ضلع قصور دیاں میونسپل تے ٹاؤن کمیٹیاں

- 1- قصور
- 2- چونیاں
- 3- پتوکی
- 4- کوٹ رادھا کشن
- 5- کھڈیاں
- 6- کنگن پور
- 7- راجہ جنگ
- 8- مصطفیٰ آباد (للیانی)
- 9- بھائی پھیرو

قصور، چونیاں، پتوکی، کوٹ رادھا کشن تے کھڈیاں بارے کچھے لکھیا جا چکیا اے۔

1- کنگن پور: قصور پاکپتن ریلوے لائن اُتے آباد کنگن پور تحصیل چونیاں تے ضلع قصور دا اک تجارتی قصبہ اے۔ جیہڑا دیہا پور نہر دے کنڈھے چونیاں توں مغرب ول 20 میل تے قصور ریلوے جنکشن توں 38 میل دی وٹھ اُتے آباد اے۔ ایس قصبے دی آبادی تقریباً 30 ہزار اے جد کہ مکانات دی گنتری 13200 اے۔

کنگن پور ضلع قصور دا اخیر لا پنڈا اے۔ جیہڑا بھارتی سرحد تال جڑیا ہویا اے۔ کیہا جاندا اے پئی ایس قصبے نوں راجہ سدھ پال دی دمی تے منے پر منے حاجی شیر دیوان المعروف چارلی

مشائخ دی بہن کنگنا نے آباد کیجی سی۔ ایس توں پہلاں ایہہ قصبہ اجڑا تے آباد ہوندا رہیا اے۔
ہن ایس قصبے اندر تلج رینجرز داونگ ہیڈ کوارٹروی اے۔

ایس قصبے وچ اک منے پرمنے بزرگ احمد شاہ داحرار اے۔ جیہناں دا ورہے دار عرس
ہرورہے تمبردی 11 توں 14 تاریخ تک بھرویں ڈھنگ نال منایا جا اندا اے۔

ٹاؤن کمیٹی کنگن پور تحصیل چو نیاں :

نمبر شمار	چیرمین	وائس چیرمین	مدت
01	مرزا غلام نبی	مرزا حاجی محمد	17 جنوری 1980ء تا 13 اکتوبر 1983ء
02	مرزا غلام نبی	حکیم محبوب علی شاہ	7 دسمبر 1983ء تا 13 اکتوبر 1987ء
03	حاجی حنیف نسیم	احمد سعید ڈھڈی	21 جنوری 1988ء تا 16 جون 1991ء
04	احمد سعید ڈھڈی	(قائم مقام)	16 جون 1991ء تا 30 جنوری 1992ء
05	حاجی حنیف نسیم	مرزا قدیر احمد	30 جنوری 1992ء تا 7 مئی 1992ء
06	مرزا قدیر احمد	(قائم مقام)	8 مئی 1992ء تا 13 اگست 1992ء
07	حاجی حنیف نسیم	مرزا قدیر احمد	4 اگست 1992ء تا 15 اگست 1993ء
08	احمد سعید ڈھڈی	لاحسن رضا محمد یوسف آغا مشتاق خاں	17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

2۔ راجہ جنگ : راجہ جنگ اک پرانا زرعی قصبہ اے۔ جیہڑا لہور قصور ریلوے لائن تے
رائیونڈ قصور روڈ اُتے آباد اے۔ جد ایس قصبے دی ٹاؤن کمیٹی بنی تاں اوس ویلے ایس قصبے دی
آبادی 8 ہزار نفوس سی۔ پر ہن ایہدی آبادی 25 ہزار دے نیڑے تیرے اے۔

راجہ جنگ 1944ء وچ نوٹیفائیڈ ایریا کمیٹی سی۔ جیہدے تن غیر مسلم تے دو مسلم رکن
سن۔ جد کہ کمیٹی دا صدر علاقہ مجسٹریٹ سی۔ 1947ء وچ ہندی ونڈ ویلے ایس کمیٹی داریکار ڈبہ
ہو گیا۔ جیہڑا ونڈ مگروں دوبارہ تیار کیجا گیا۔ 1948ء وچ ایس قصبے دی کمیٹی دے چار رکن سن۔
جد کہ علاقہ مجسٹریٹ صدر سی۔

1951ء وچ راجہ جنگ ایریا کمیٹی نوں راجہ جنگ ٹاؤن کمیٹی وچ بدل دتا گیا۔
1959ء وچ ایہدے ممبراں دی کٹری 17 سی۔ جیہناں وچوں 12 منتخب تے 5 نامزد سن۔ ذکر
جوگ گل ایہہ دے پئی پہلاں علاقہ مجسٹریٹ صدر ہوندا سی۔ پر ہن لوکائی دامنائندہ ایس ٹاؤن

قصر نام تصور ہے 123 ڈاکٹر ریاض انجم

کمیٹی دا صدر سی۔ 1964ء وچ 10 ممبراں دا انتخاب کیتا گیا۔ جیہدا اسٹا ایہہ نکلیا پئی اک سماجی رکن ملک محمد عظیم خاں چیئر مین چنے گئے۔

راجہ جنگ کمیٹی دے پہلے سیکرٹری لعل چند بھائیہ سن۔ اوہناں مگروں آؤن والے سیکرٹریاں دا ویروا کجھ انج اے۔

02-12-1948	1947ء	1- چودھری عمر دین
18-04-1950	02-12-1948	2- آر بی قریشی
18-01-1951	13-05-1950	3- چودھری چراغ دین
20-07-1951	18-01-1951	4- عبدالعزیز
25-03-1959	01-08-1951	5- چودھری چراغ دین
25-03-1969	01-04-1959	6- عنایت علی
23-06-1969	26-03-1969	7- شاہ محمد حسین
25-04-1971	24-06-1969	8- مقصود احمد رانا
-----	14-04-1971	9- ملک محمد نذیر

ٹاؤن کمیٹی راجہ جنگ تحصیل تصور :

نمبر شمار	چیئر مین	وائس چیئر مین	مدت
01	حاجی احمد خاں	سلطان احمد خاں	17 جنوری 1980ء تا 21 اکتوبر 1985ء
02	حاجی احمد خاں	خوشی محمد	22 اکتوبر 1985ء تا 8 جنوری 1993ء
03	سرت حسین	محمد پرویز	9 جنوری 1993ء تا 8 جون 1993ء
04	سرت حسین	محمد پرویز	10 جولائی 1993ء تا 2 اگست 1993ء
05	چودھری محمد الطاف خاں	خوشی محمد، حاجی منیر احمد، چودھری محمد عمر	19 اگست 1997ء تا 15 اکتوبر 1999ء

3- مصطفیٰ آباد (للیانی): پہلاں للیانی تے ہن مصطفیٰ آباد ضلع تصور دا اک مشہور قصبہ اے۔ جیہدی آبادی 50000 دے نیڑے تیزے اے۔ گردوارہ ماہی سروی ایسے قصبے وچ اے۔ پر ایہدی عمارت ہن کھنڈر بن چکی اے۔ ایہہ قصبہ تصور توں 10 میل تے لہور توں 25 میل دی وٹھ اُتے فیروز پور پوریاں آئے۔ سکماں دے اخیر لے حکمران مہاراجہ

قصر نام قصور ہے ===== 124 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

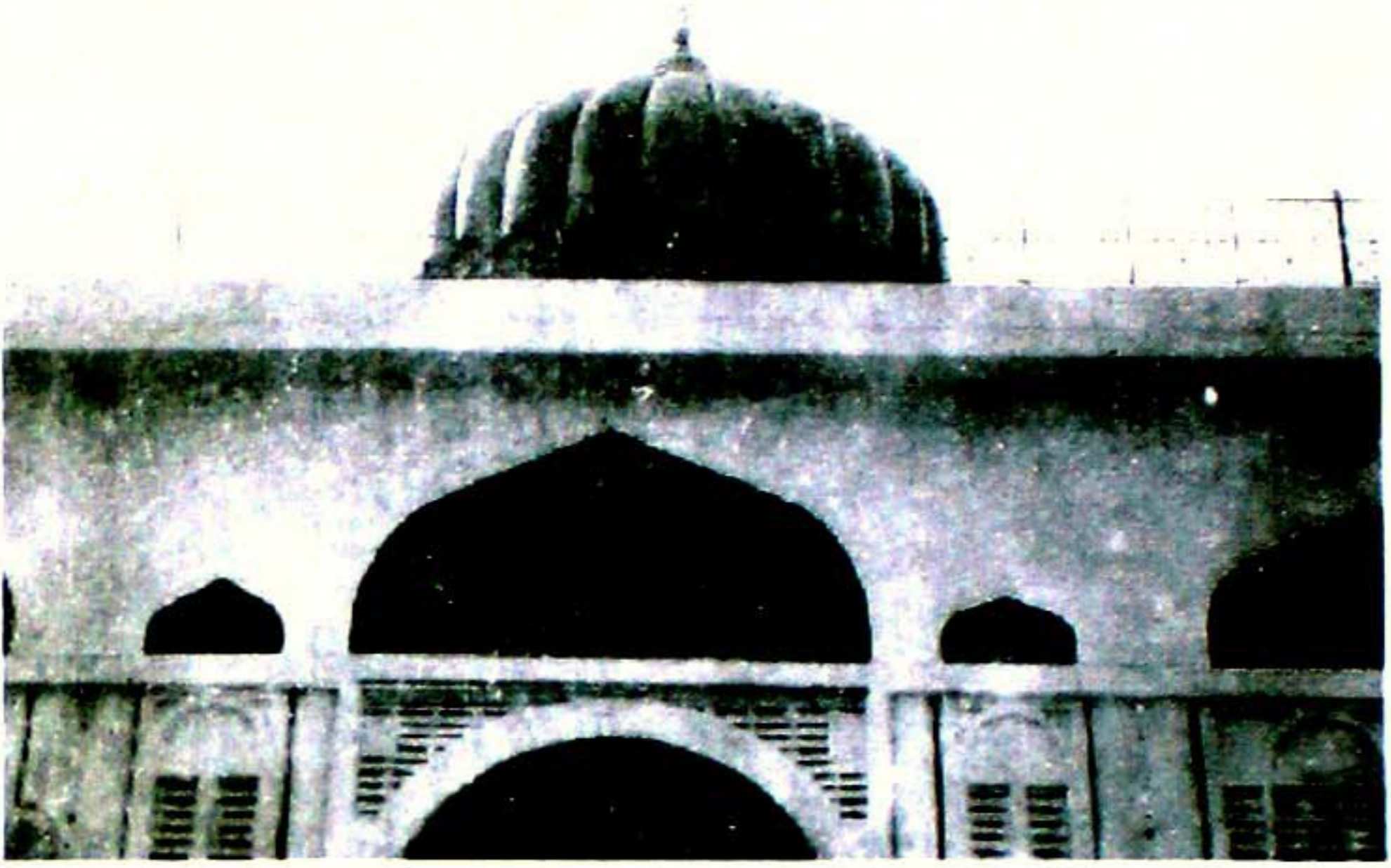
دلیپ سنگھ توں انگریزاں نے معافی نامہ وی ایسے قصبے وچ لکھوایا۔ جد کہ 1965ء دی پاک بھارت جنگ وچ شہید ہون والے 55 شہیداں دیاں قبریں وی ایسے قصبے دے قبرستان وچ موجود نیں۔ ذکر جوگ گل ایہہ ونے پئی ساڈے قصور دے مہان لکھاری اقبال قیصر (۱۳۰) نے پنجابی زبان دی ترقی لئی پنجابی کھوج گڑھ (۱۳۱) دانیہ پتھروی 2001ء وچ ایسے قصبے وچ رکھیا۔ للیانی دانواں ناں 1978ء وچ مصطفیٰ آباد رکھیا گیا۔ مٹھوشاہ ایس قصبے دا مشہور مزار اے۔ جتھے ہرور ہے عرس منایا جاندا اے۔

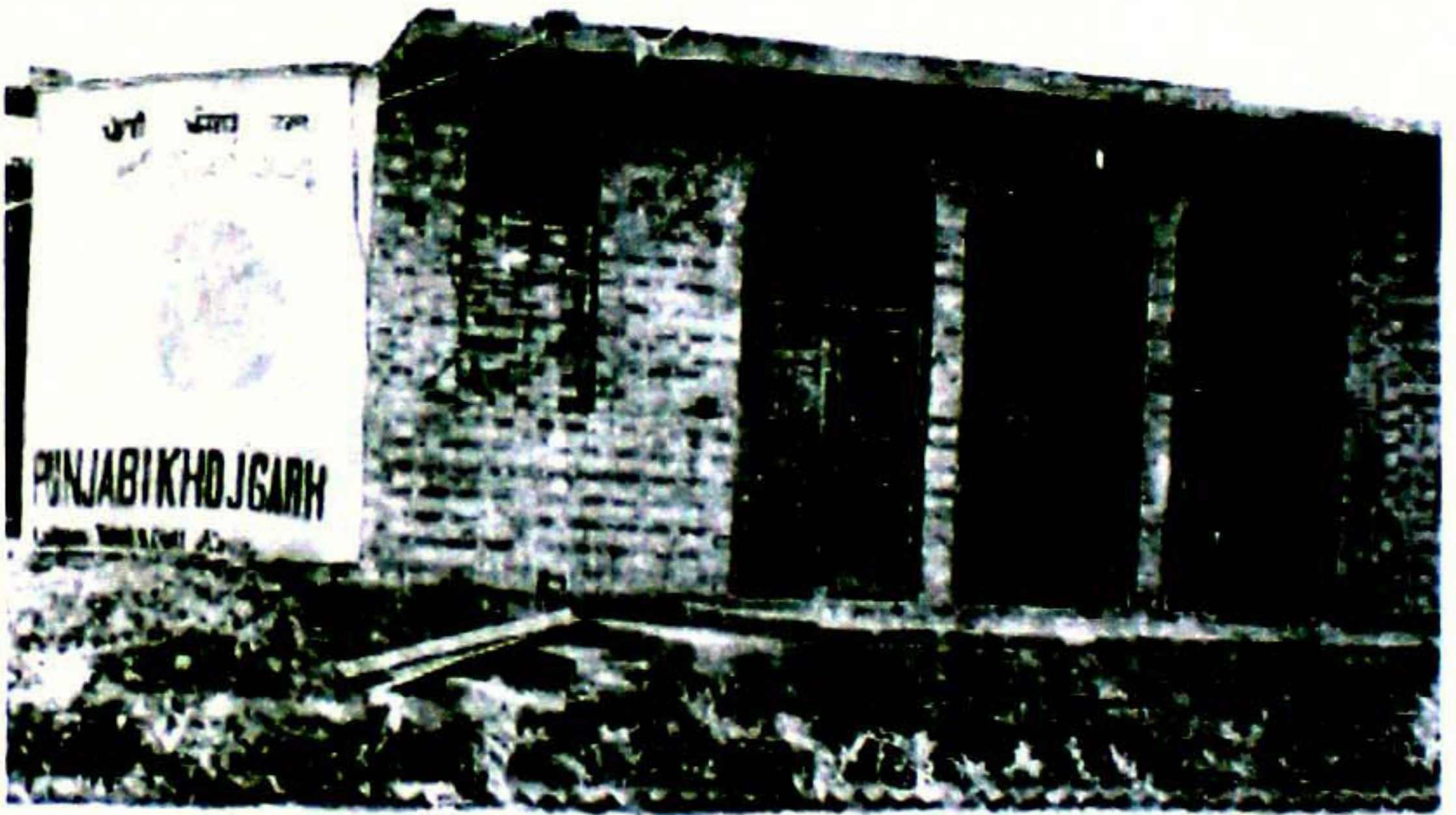
پاک بھارت جنگ 1965ء وچ شہید ہون والے 55 فوجیاں دیاں قبریں (مصطفیٰ آباد)

55 شہیداں دے دانواں دا کتبہ (مصطفیٰ آباد)

دربار حضرت مٹھوشاؤ (مصطفیٰ آباد)

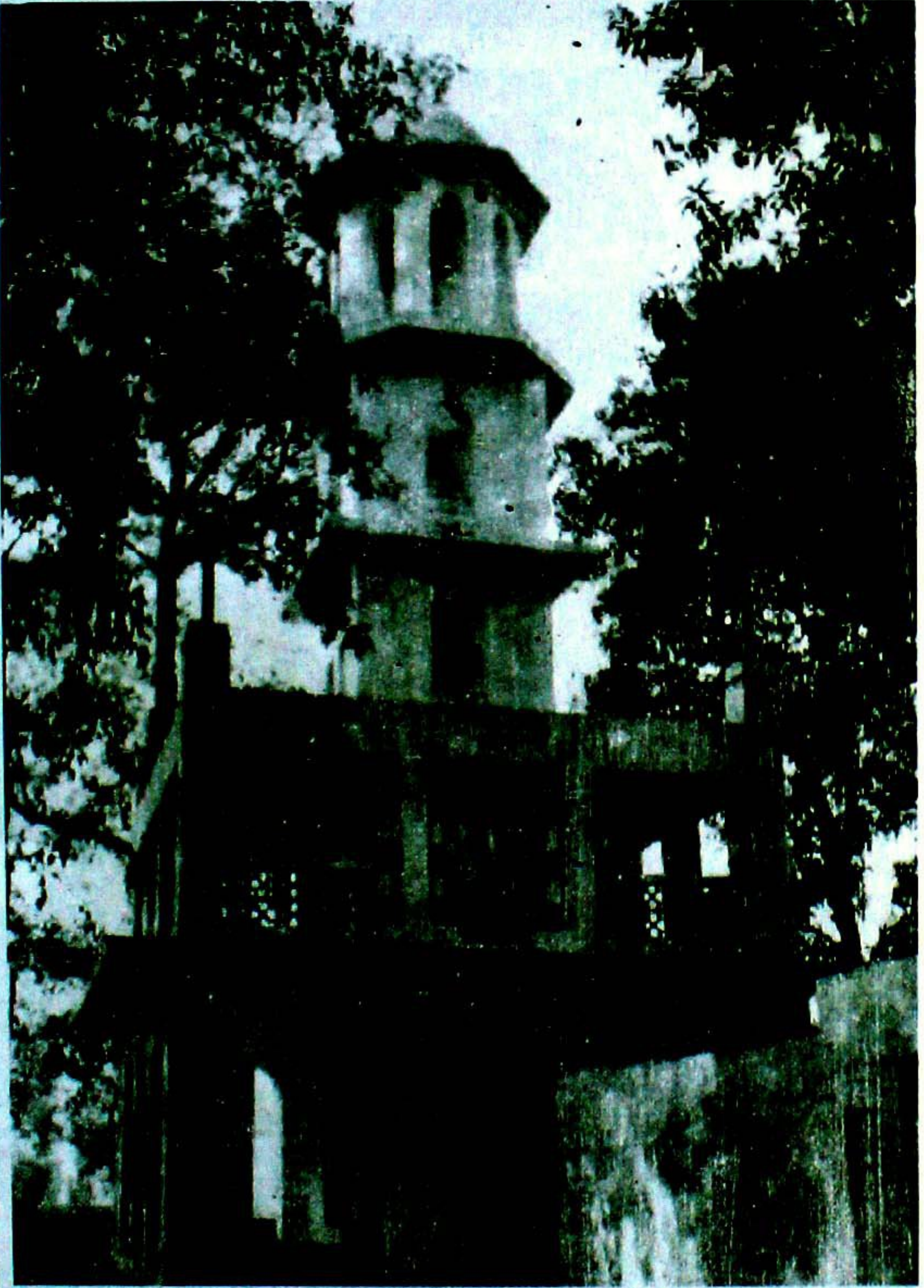

پنجابی کھوج گڑھ مصطفیٰ آباد (الیانی)

۱۳۰۔ اقبال قیصر ہوری 15 اپریل 1960 نوں جمعہ دیہاڑے باگڑ کوٹ مکان نمبر 1 تے گلی نمبر 1 دے وسنیک فاطمہ بی بی تے محمد علی دے گھر پیدا ہوئے۔ تعلیم وصولن مگروں محکمہ تعلیم وچ مدرس ہوئے۔ پرنو کری وچ ای جھڈ وتی تے ادبی کماں وچ رجھ گئے۔ اوہ کئیاں کتاباں دے مصنف تے پنجابی کھوج گڑھ الیانی دے ڈائریکٹر نیں۔

قصر نام قصور ہے ===== 126 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

بریکڈنیر احسن رشید شامی شہید دی یاد وچ بنایا گیا شامی مینار مصطفیٰ
آباد (للیانی)

نوٹ: بریکڈنیر احسن رشید شامی شہید دی قبر ”قبرستان شہداء“ بیدیاں روڈ لہور وچ اے۔

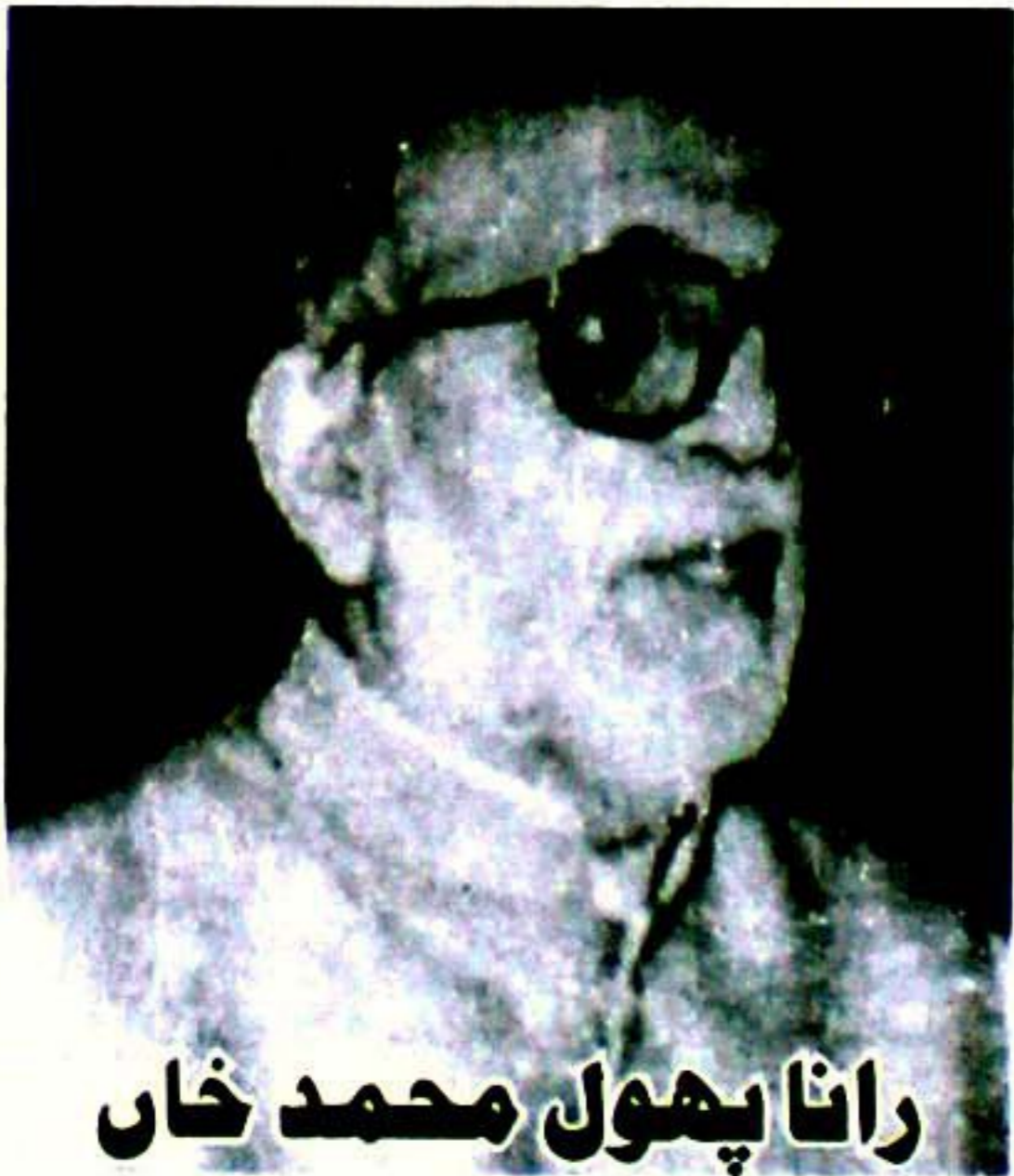

قصر نام قصور ہے ===== 127 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

ٹاؤن کمیٹی مصطفیٰ آباد (للیانی) تحصیل قصور:

نمبر شمار	چیرمین	وائس چیرمین	مدت
01	محمد رفیق انصاری	حاجی جواہر خاں میو	17 جنوری 1980ء تا 14 جنوری 1983ء
02	محمد رفیق انصاری	حاجی محمد طفیل	14 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	میاں سعید اختر	حاجی محمد اسماعیل	21 جنوری 1987ء تا 30 جنوری 1991ء
04	محمد رفیق انصاری	چودھری نصیر احمد خاں	30 جنوری 1991ء تا 16 اگست 1993ء
05	میاں سعید اختر	ملک لیاقت علی بھولا سردار محمد اقبال	17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

4۔ بھائی پھیرو: لہور ملتان روڈ اُتے تعلقہ قصور دی تحصیل پتوکی توں 15 میل دی وٹھ اُتے آبا داے۔ کہا جاندا اے پئی سکھاں دے آگوستنگت سنگت صاحب وی اتھے آوے۔ جیہناں نال اک چیلہ وی سی۔ جیہڑا منگ کے ان پانی دا بند و بست کرداسی۔ ایس لئی سنگت جی داناں گرو بھائی تے چیلے داناں پہلاں بھائی پھیری تے بعدوں بھائی پھیرو پئے گیا۔ پرہن ایس قصبے داناں لے جاگیر

رانا پھول محمد خان

(گلزار جاگیر) تے منے پر منے سیاستدان رانا پھول محمد خاں دے ناں توں ”پھول نگر“ اے۔
”پاکستان وچ سکھاں دیاں تواریخی پوتر تھاواں“ دے لکھاری اقبال قیصر ہوری صفحہ نمبر 351-350 اُتے لکھدے نیں پئی ”بھائی پھیرو نامی ایہہ قصبہ لہور توں ملتان جاون والی سڑک اُتے آباد اے۔ ایس قصبے دے اتار کلی بازار دی اخیر لی نکر اُتے گردوارہ بھائی پھیرو اپنیاں شانناں دکھا رہیا اے۔

بھائی پھیرو جی دا اصل ناں سنگیتا سی۔ ایہہ اک وار کرتار پورو کھے گیودیاں بھریاں مشکاں لے جا رہیا سی تاں گرو ہر رائے جی دے اک سکھ نے اوہ گیو خرید لیا تے پیسے اگلے دن

۱۲۸۔ پنجابی کھوج گڑھ اک ریسرچ سنٹر اے۔ جیہڑا گورنمنٹ انٹرمیڈیٹ کالج مصطفیٰ آباد (للیانی)

لاکے 52 کنال زمین اُتے آباد اے۔ ایہہ پتھر 2001ء وچ رکھیا گیا۔

لے جان داکھیا۔ سنگیتا جی نے اوہ مشکاں ویلھیاں کر دتیاں۔ اگلے دن اوس دیکھیاں تاں مشکاں اوسے طرحاں بھریاں ہوئیاں سن۔ ایہہ چنکارو دیکھ کے اوہ گروہر رائے جی دے شرن آیا۔ گرو جی دے پامل لے کے سکھ ہويا۔ گرو جی نے اوس نوں سنگیتا توں بھائی پھیرودا ناں دتا جو پرسدھ ہو گیا۔ آپ نے اوہنوں نکلے علاقے وچ مسند تھاپیا۔ مسنداں دیاں ہیرا پھیریاں نوں دیکھدیاں جد حساب کتاب منگیا گیا تاں کیول بھائی پھیرود جی دا حساب ای ٹھیک نکلیا۔ جس اُتے گرو جی نے اوہدا لنگر چلدار ہن دی دعادتی۔ ایسے نکلے علاقے وچ ہی بھائی پھیرود جی اکال چلانا کیتا۔ جتھے اوہناں دی سادھ بنائی گئی۔ اوتھے ہی مگروں اک شہروس گیا۔ جیہدا ناں بھائی پھیرود پرسدھ ہويا۔

سب میونسپل کمیٹی پھولنگر (بھانی پھیرود) تحصیل پتو کی :

نمبر شمار	چیرمین	وائس چیرمین	مدت
01	رانا ثار محمد خاں	راؤ عبد لقیوم خاں	17 جنوری 1980ء تا 14 جنوری 1983ء
02	رانا ثار محمد خاں	راؤ عبد لقیوم خاں	14 نومبر 1983ء تا 27 نومبر 1987ء
03	رانا ثار محمد خاں	یوسف لالی	21 جنوری 1988ء تا 30 جنوری 1992ء
04	رانا ثار محمد خاں	یوسف لالی	30 جنوری 1992ء تا 15 اگست 1993ء
05	رانا ثار محمد خاں	رانا مرشد خاں	17 دسمبر 1998ء تا 15 اکتوبر 1999ء

قصور دے ذکر جوگ علاقے

ضلع قصور دیاں تحصیلاں میونسپل تے ٹاؤن کمیٹیاں توں اڈوتی کجھ علاقے ذکر جوگ نہیں۔ جیہناں دا ویروا کجھ انج اے۔

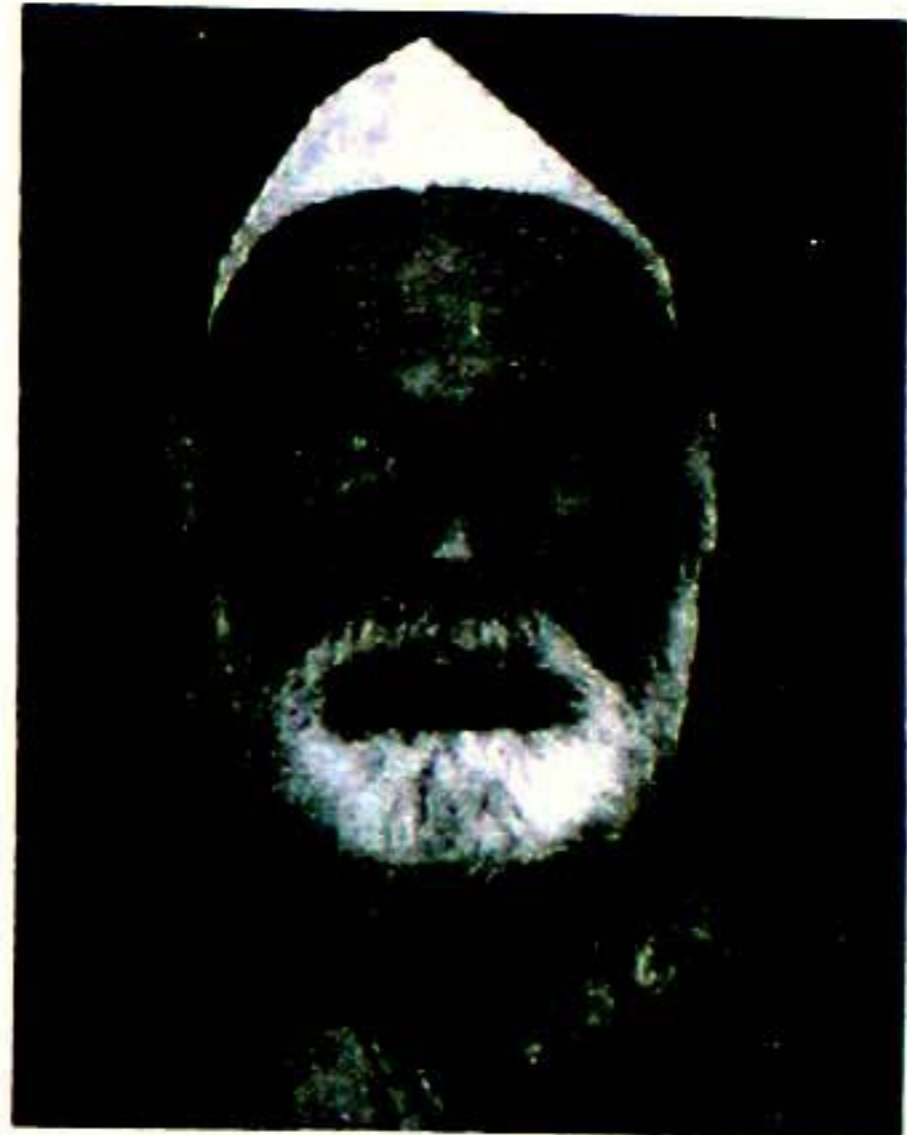
1۔ چھانگانگا: چھانگانگا ضلع قصور دا ہیرا بھریا علاقہ اے۔ جیہدا لہور شہر دے جنوب ول کراچی ریلوے لائن اُتے 54 میل دی وٹھ اُتے آباد اے۔ ایتھے اک مصنوعی جنگل وی اے جیہدا چھانگانگا دے ناں توں مشہور اے۔ کیہا جاندا اے پی ایہہ جنگل برا عظیم ایشیاء دا نہری پانی نال سیراب ہون والا سب توں وڈا مصنوعی جنگل اے۔ جیہدا 15 مربع میل (12139 ایکڑ) رقبے اُتے کھلریا ہويا اے۔ چھانگانگا جنگل 1870ء وچ ایندھن دی کمی نوں پورا کرن تے لکڑ دی پیداوار نوں ودھاون لئی لایا گیا۔ کیہا جاندا اے پی ایس جنگل وچوں چھانگانگا تے مانگاناں دے دو بھرا لکڑاں کٹن لئی آؤندے سن۔ جیہدی وجہ توں ایس قصبے دا ناں چھانگانگا پئے گیا۔ چھانگانگا جنگل آج وی آباد اے۔ ہن ایس جنگل اندر جمیل تے چڑیا گھروں اے۔

قصر نام قصور ہے ===== 129 ===== ڈاکٹر ریاض انجم

لوگ جگ بھرتوں سیرتے سیاحت لئی اتھے آؤندے نیں۔ ایس توں اڈ علامہ مہر محمد خاں ہمد رحمۃ اللہ علیہ دا امزاروی ایس قصبے وچ موجوداے (۱۳۲)۔ جتھے ہرور ہے عرس منایا جاندا اے۔ جد کہ سائیں عبدالغفور (۱۳۳) ایس قصبے دے مشہور پنجابی شاعر ہوئے نیں۔

علامہ مہر محمد خان ہمد

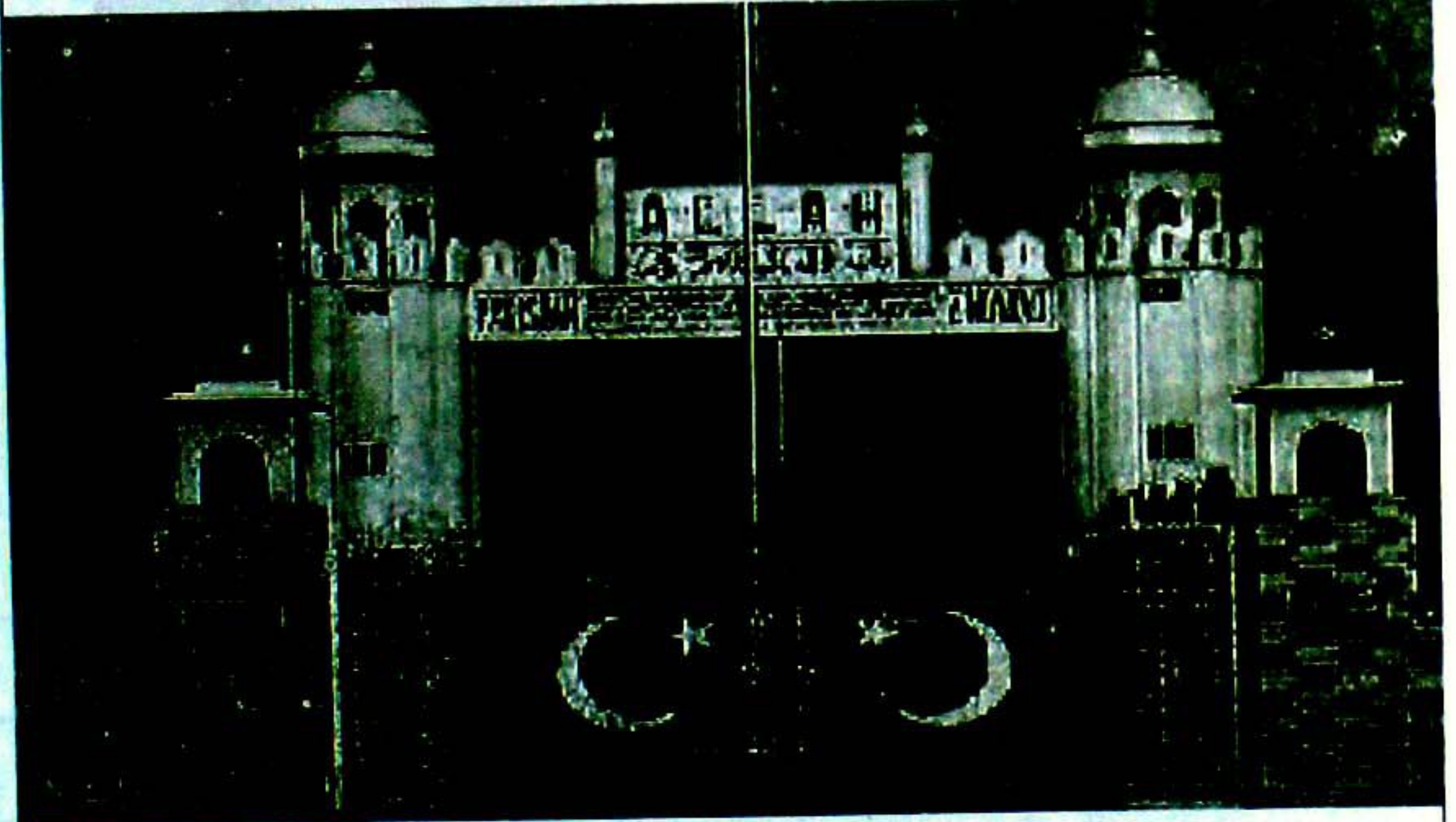
سائیں عبدالغفور

جھیل چھانکا ماہکا

۱۳۲۔ علامہ مہر محمد خاں ہمد ہوری ریاست پٹیالہ دے شہر سنوردے اک محلہ افغاناں دے واسی درویش مست بابا الہی بخش دے گھر 1916ء وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں ودھیری دینی تعلیم حاصل کیتی تے تحریک پاکستان وچ ودھ چڑھ کے حصا لیا۔ متحدہ ہندوستان دی ونڈ مگروں اوہ چھانکا مانگا قصور آوے تے جامع مسجد وچ امامت تے خطابت کردے رہے۔ 1950ء وچ اوہناں اتھے ای جامعہ عربیہ حنفیہ تجوید القرآن دے ناں اُتے اک مدرسہ بنا لیا تے دین متین دی تعلیم دین لگ پئے۔ جد 1953ء وچ تحریک ختم نبوت زوراں اُتے سی تاں اوہ اک قافلہ لے کے مسجد وزیر خاں لہور پڑے۔ اتھے اوہناں نوں گرفتار کر لیا گیا۔ اوہناں نوں پھانسی دا حکم دتا گیا، پر ڈوڑھ مہینے

قصر نام قصور ہے ===== 130 ===== ڈاکٹر ریاض انجم
 2- گنڈ اسنگھ والا: گنڈ اسنگھ والا تحصیل تے ضلع قصور دا اخیر لا پنڈا اے۔ جیہڑا بھارت دی
 سرحد نال جڑیا ہو یا اے۔ جس پاروں لیسوں پاکستان دا بوہا کیہا جاندا اے۔
 گنڈ اسنگھ والا حضرت بابا کمال چشتی رحمۃ اللہ علیہ دے مزار توں تقریباً 12 کلومیٹر دی
 وٹھ اُتے آباد اے۔ جتھے ہر ور ہے 15-14 اگست نوں بارڈر اُتے لوگ فوجی پریڈ تے جھنڈا بند اچڑھدا
 یکھن لئی جوق در جوق جانداں نیں۔ جد کہ دو جے پاسیوں وی لوگ کثرت نال آؤندے نیں۔

مکروں رہا کردتا گیا۔ اوہناں نوں ایہہ وی اعزاز حاصل اے پی جی جی قومی اتحاد والیاں نظام مصطفیٰ نافذ کرن دی
 تحریک چلائی تاں اوس ویلے وی اوہ جمعیت العلمائے پاکستان تحصیل چونیاں دے صدر سن۔ اوہناں ایس تحریک
 وچ ودھ چڑھ کے حصا لیا۔ اوہناں نظم تے تتر دونوں وچ 50 دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں۔ اخیر
 اوہ 28 اپریل 1983ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔
 ۱۳۳- ”گدی تے ہس بول دے“ مشہور گیت دے خالق سائیں عبدالغفور ہوری ششم (پتوکی) دے وسنیک راجن
 بی بی تے نواب دین دے گھر 1928ء وچ پیدا ہوئے۔ ونڈ ویلے ایہہ خانوادہ چھانگا مانگا آوسا۔ ایس طرحاں
 سائیں جی ہوراں اپنی ساری حیاتی چھانگا مانگا وچ ای گزار دی۔ کینسر دا مرض ہون پاروں سائیں جی ہوری
 19 اکتوبر 2007ء نوں ایس جگ توں اوہلا کر گئے۔ اوہناں نوں قبرستان بابا لعل شاہ بخاری چھانگا مانگا وچ دفن
 کیجا گیا۔ سجاد احمد ساجد بھٹی اوہناں دے چہیتے شاگرد نیں۔ (ایوارڈ: بلھے شاہ ایوارڈ 2003ء)
 سائیں جی دیاں چھپیاں ہوئیاں لکھتاں۔

(I)	بھل بھلیکھے	(گیت)	1976ء
(II)	اتارا	(پنجابی شعری پراگا)	1993ء
(III)	سرتے چڑھی کوئل	(پنجابی شعری پراگا)	2004ء

☆☆☆☆☆

حرفِ آخر

ڈاکٹر ریاض انجم ایک اُدی شخص ہے۔ متحرک اور بے حد متحرک، ہمہ وقت کسی نہ کسی کام میں رُجھے رہنے والا..... اور یہ کام محض وقت گزاری یا عرفِ عام میں ”قتل وقت“ کے مقاصد کی تکمیل کرنے والے نہیں بلکہ مثبت اور سماجی یا علمی حوالے سے خلقِ خدا کیلئے اور متعلقہ حلقوں کیلئے خصوصیت سے مفید ہوتے ہیں۔

زیر نظر کتاب ”قصر نام تصور ہے“ ان کی اسی متحرک متجسس طبیعت اور مزاج کی عکاس ہے۔ یہ ایک تاریخی مگر تحقیقی دستاویز ہے۔ تصور جو عرفِ عام میں ملکہ ترنم کا شہر کہلاتا ہے۔ تاریخی اعتبار سے یہ دنیا کے نقشے پر کب ابھرا، کیسے ابھرا؟ کیسے آباد ہوا؟ وہ کون لوگ تھے جو اس تاریخی حقیقت کے بنیاد کار تھے؟ یہ اور ایسے ہی ان گنت سوال جو کسی متحیر اور متجسس ذہن میں ابھر سکتے ہیں۔ ڈاکٹر ریاض انجم نے ان سب سوالوں کا جواب تلاش کیا ہے۔ زمین کی، تاریخ کی، ذہنوں کی، یادوں کی، لائبریریوں کی اور سرکاری محکموں کی کون کونسی پر تیں ہیں جو ڈاکٹر ریاض انجم کو کھولنی نہیں پڑی ہوگی، نقشے، تصاویر، دستاویزات اور حوالہ جات اپنے اختصاص اور سند کے ساتھ تلاش کرنا اور اپنی پوری ذمہ داری کیساتھ کسی کتاب کا حصہ بنا دینا کوئی آسان کام نہیں ہے۔ اس کیلئے جس لگن جس خلوص اور جس عشق کی ضرورت ہے وہ بلھے شاہ کے کسی ”ملنگ“ ہی کے ہاں میسر آ سکتا ہے۔..... سو ڈاکٹر ریاض انجم ہے۔

اعزاز احمد آزد

03 اگست 2007

کتاب تبصرہ

Is Razia Sultana Buried in Kasur?

QASR NAAM KASUR HEY

by **Dr. Muhammad Riaz Anjum;**

pp96; Price Rs50(pb);

Publishers, Kasur Research Council, Zulfiqar Town, Sadar Diwan Road, Kasur; and Punjabi Khoj Garh, Laliani.

The book has been published on the 250th Urs of Baba Bulleh Shah who gives the city of Kasur much of its fame. Among the classical Punjabi poets, Waris Shah is also closely associated with Kasur where he received his higher education. He lived in very disturbing times and so commented on the socio-political crisis in Punjab back then:

سارے ملک خراب پنجاب وچوں مینوں وڈا افسوس قصور والے

Waris Shah's senior contemporary Bulleh Shah was not happy with the city whose Pathan chiefs had forced Bulleh's mentor Shah Inayat Qadri to leave for good. The Pathan chiefs did not allow funeral prayers for Buuleh Shah who was buried outside the four walls of the city.

According to legend Kasur is a contemporary of Lahore and both the settlements were founded by sons of

Rama _ Laho and Kassu. Another claim is that Queen Razia Sultana, daughter of Emperor Shamsuddin Altatmesh, after being defeated in Batthinda, left for Kasur where the royal force killed her with her famous black servant. They were buried in Khwaja Ghulam Moheyuddin Hazoori Kasuri's graveyard. A grave attributed to Razia Sultana still exists. Three feet in height, the monument covers an area of one marla. Old small bricks (commonly known as Nanak Shahi itt) have been used.

Emperor Akbar, who was based in Lahore for many years, awarded a jagir to classical vocalist Ustad Mian Taan Sen in Rohiwal, close to the present day Kasur. A Kasur-based lawyer Nasir Khan claims that he has the relevant papers on this, which, if reliable, can be a good piece for Lahore museum or any other archives.

Another Punjabi poet. Shah Husain, has been indirectly linked with Kasur, Shah Husain was born with the blessings of Shah behlol of Chiniot who instructed his follower Haideruddin Sadar Diwan to take the custody of the child and educate him accordingly. Shah Hussain's only known association with Kasur is that one of his followers, Sheikh Saddu, settled in Kasur after the death of Hussain. This Sadar Diwan relationship needs to be properly researched. The only biography of Shah Hussain in Urdu, published by Lok Virsa, Islamabad, has no such reference.

With or without the reference of Taan Sen, Kasur is also known as the birthplace of a gharana of classical music and in recent history Bade Ghulam Ali Khan and singer Noor Jehan both belonged to this city. Two other gentlemen from Kasur, Maulvi Muhammad Shafi and Sheikh Iqbal, father of Daud Rāhbar, earned fame in oriental research. Both of them served as principals of the Oriental College, Lahore.

This small book also refers to other important towns and villages of the district which was carved out of Lahore in 1976 by Z.A. Bhutto whose party had won all the N.A seats from the Kasur area in the 1970 elections. The winners included Ahmed Raza Kasuri whose father was murdered allegedly at the behest of Bhutto. Raza's father was once an honorary magistrate in whose presence Bhagat Singh was hanged in Lahore jail which was located in present-day Shadman.

Ranjit Singh was married into the Nakai family of Kasur. His wife, who gave birth to Ranjit's successor, was known as Nakaeen Sardarni. Bahairrwal in Kasur is a Sikh sacred place for it was visited by Baba Nank Nanak. Ram Thhuman and Bhai Pheru are also associated with Sikh elders.

Khwaja Farid in one of his kafis had asserted that Sassi, the heroine of folktale Sassi-Punnu, was born in Bhutta Waha (Rahim Yar Khan) then on the bank of the Indus. Another version is that she was born in

Attock district and the third story is that she was born in Chunian, headquarters of a tehsil of Kasur.

Todar Mall, the famous finance minister of Emperor Akbar, belonged to Chunian which is an ancient town but criminally ignored by the archaeology people. During the times of another sufi and poet, Amir Khusro, the Mongols ruined the cities from Lahore to Samana. It was Kasur which according to Khusro was saved from the barbarian invaders.

از حد سامانہ تالاہور
پنج عمارت نیست مگر در قصور

Local government of Kasur needs to appreciate Dr. Riaz Anjum's efforts. To his credit is 540-page literary history of Kasur and 700-page Siasi Tareekh Zilla Kasur. He and his comrades can contribute much more to the cultural documentation of the area for which they certainly need institutional encouragement.

Daily "D A W N" Lahore

by Shafqat Tanvir Mirza

Tuesday, December 11, 2007

☆☆☆☆☆

کتابیات

- ☆ District Gazetteer Lahore, P.1,331.
- ☆ A Geographical Dictionary of India by
Cunningham, (Calcutta, 1899, P.40)
- ☆ Imperial Gazetteer of India by Hunter, London,
1886. P,85.
- ☆ Kasur Tehsil, 1890. G.C. Walker, P. 118.
- ☆ Lahore, Its History by Syed M. Latif. 1892. P. 1-3.
- ☆ An Afghan Colony of Kasur, Islamic Review,
Mulvi Muhammad Shafi (Deccan, July, 1929)
- ☆ Imperial Gazetteer of India, Vol. 22. Oxford. 1908.
- ☆ Life and Times of Farid - ud - Din Ganj-e-Shakar,
Khaliq Ahmad Nizami, Aligarh.
- ☆ Twilight of Sultanate, Kishori Lal (Bombay. 1963)
P,92.
- ☆ "A History of Punjabi Literature by جنم پتريکا بے جی کی (i)"
Mohan Singh (LR 1932) P, 128.
- ☆ Chiefs & Families of the Note in the punjab by Griffin
(LR. 1909) Vol. 1, P. 205
- ☆ Ain - i - Akbari by Abu al Fazal, Tr, by Francis.
Vol. 2, (London, 1800)P. 108 - 109.

- ☆ قصور (کتابچہ) از ارشاد احمد پنجابی، ص، 11-1980، پنجابی ادبی لہر لہور۔
- ☆ تذکرہ روسائے پنجاب از گرمانفن۔ ترجمہ سید نواز ش علی (1975ء)۔
- ☆ تذکرہ الشیخ والخدم (1057ھ) مولف صورت سنگہ۔ مخزنہ و مملوکہ لائبریری، علی گڑھ یونیورسٹی۔ مخطوطہ نمبر 196۔
- ☆ آداب عالمگیری، مکتوبات محی الدین اور رنگزیب بہ صبح چودھری عبدالغفور، ریسرچ سوسائٹی آف پاکستان (ص 146)۔
- ☆ تاریخ پنجاب از سید محمد لطیف (نومبر 1994ء) تخلیقات لاہور۔
- ☆ جنگ ہند پنجاب، از شاہ محمد، مرتبہ محمد آصف خاں (دسمبر 1972) عزیز بک ڈپولہ لاہور
- ☆ مثنوی قرآن السعدین از امیر خسرو (1277 ہجری) ص، 64۔ مملوکہ پنجاب یونیورسٹی لائبریری لہور
- ☆ سیرستان از مبارز الدولہ پیر محمد ابراہیم خاں خوی۔ یثگی قصوری (مطبوعہ ملتان 1854ء)
- نوٹ: ہور حوالیاں لئی دیکھو کتاب دے فٹ نوٹس۔

☆☆☆☆☆

ڈاکٹر ریاض الہی محمد ہودا

پنجاب سرکار ولوں انعام یافتہ کتاب
صفحے: 540 مٹل: 350 روپے

کتاب: ملن داپتا

مکتبہ نور یہ

چوک لو ہے والا گیٹ، رحیم بخش روڈ قصور

ڈاکٹر ریاض انجم ہوراں دے قلم توں

سیاسی تاریخ ضلع قصور

ایس کتاب وچ ایہناں پکھاں توں جہات پائی گئی اے۔

1- قصور داسی پچھو کڑ 2- قصور دی انتخابی سیاست

3- سیاسی خانوادے تے برادریاں 4- ضلعی نظام اُتے اک جہات

5- سیاستداناں دا تذکرہ 6- برصغیر دیاں تحریکاں وچ قصور دا حصا

تے سیاستداناں دیاں رنگین تصویراں نال جڑی 700 صفحیاں دی

ایس کتاب دا مٹل 500 روپے

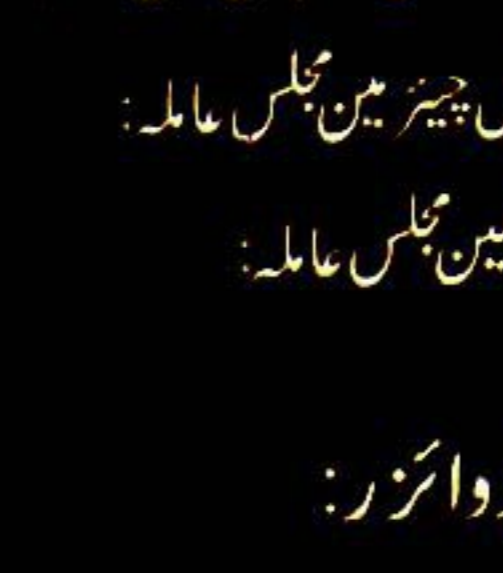
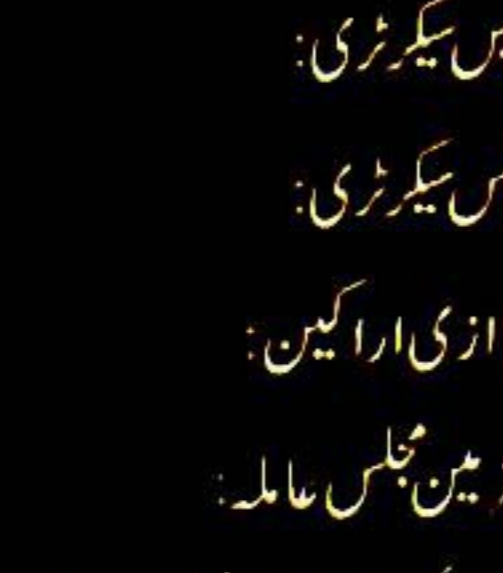
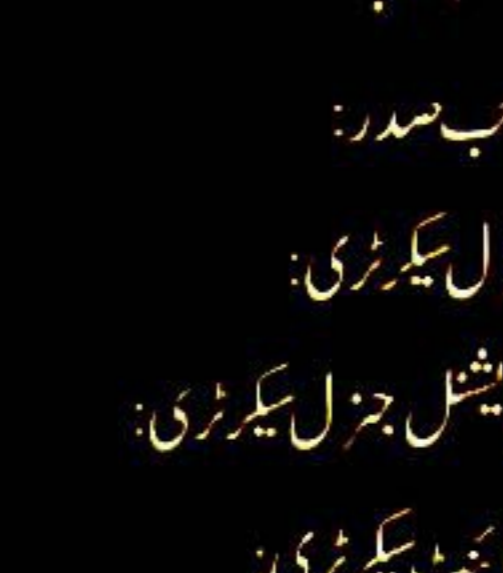
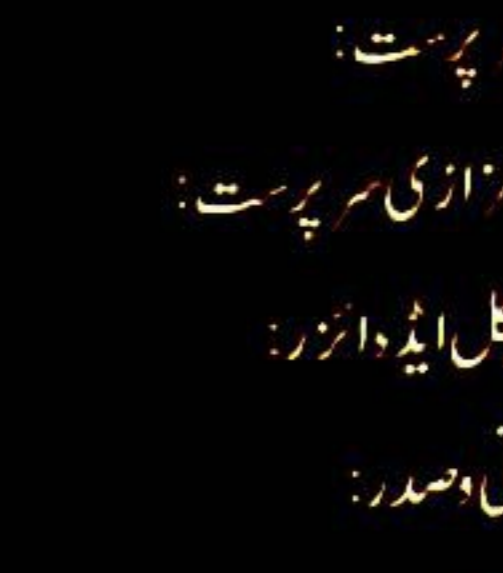
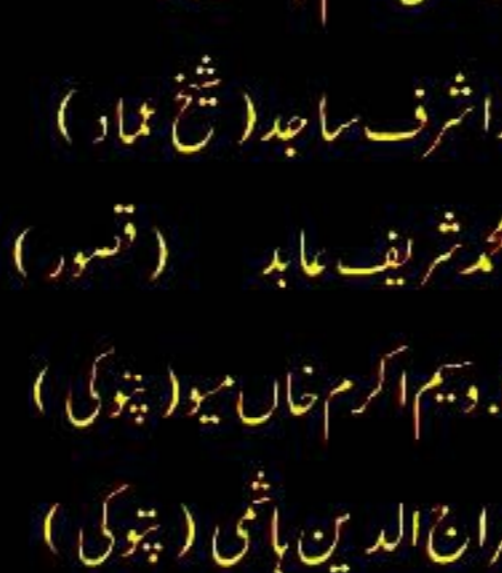
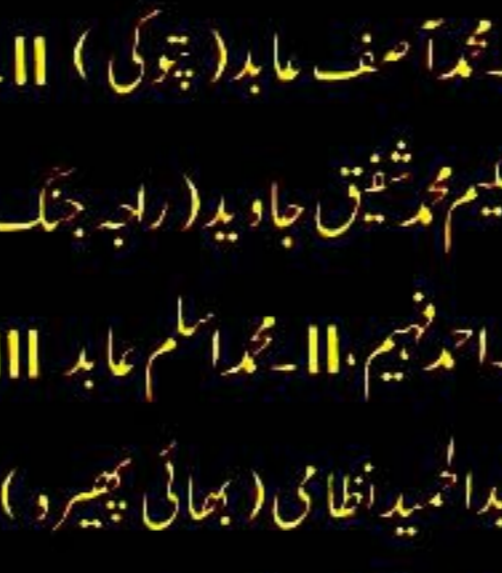
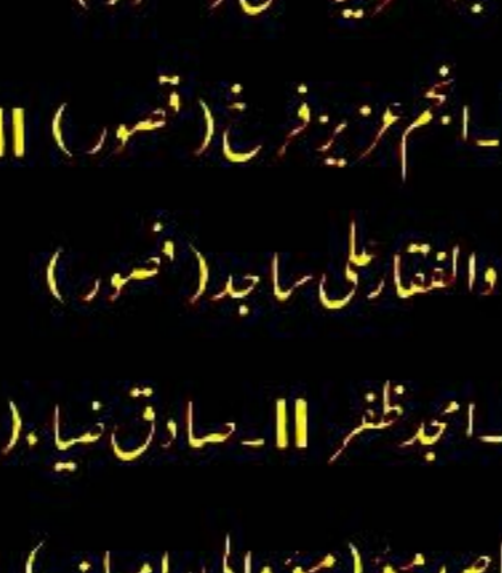
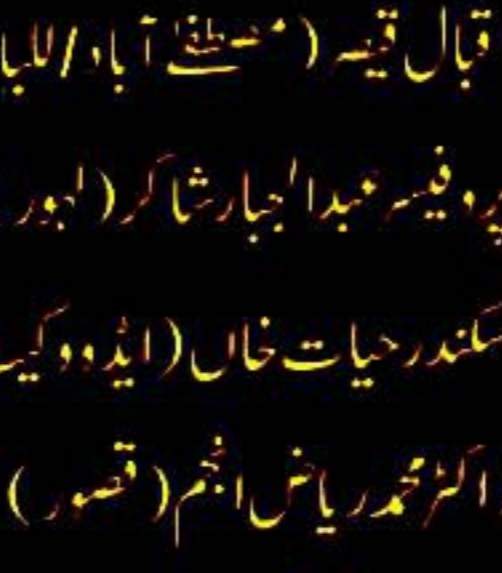
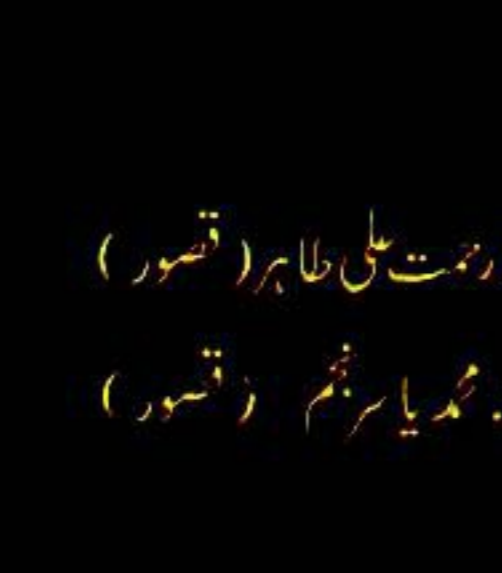
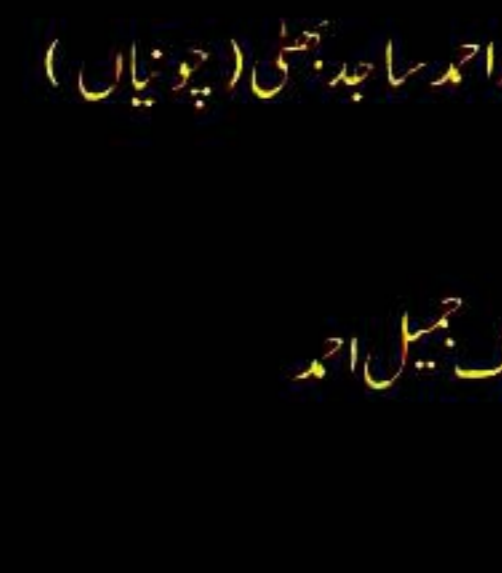
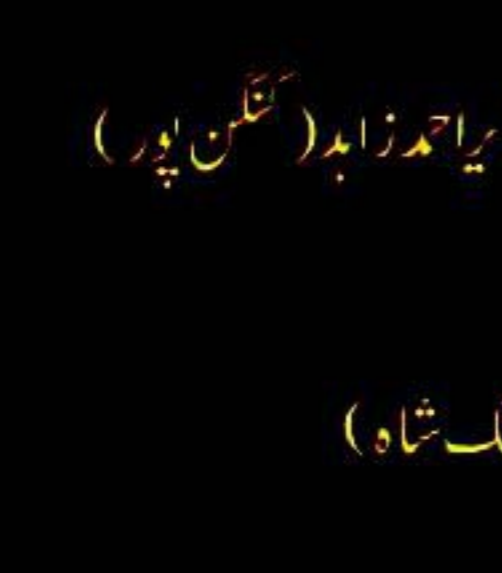
کتاب میلن دا پتا

پنجابی کھوج گڑھ مصطفیٰ آباد (للیانی) تحصیل تے ضلع قصور۔

قصور ریسرچ کونسل

سرپرست:
اعزازی سرپرست:
لیکل ایڈوائزر:
بانی و صدر:
سینئر نائب صدر:
نائب صدر:
جنرل سیکرٹری:
ایڈیشنل جنرل سیکرٹری:
جوائنٹ سیکرٹری:
پریس سیکرٹری:
فنانس سیکرٹری:
اعزازی اراکین:
چیئر مین مجلس عاملہ:
سینئر وائس چیئر مین مجلس عاملہ:
وائس چیئر مین مجلس عاملہ:
اراکین مجلس عاملہ:
ایڈوائزر:

اقبال قیصر (مصلح آباد، اللہ آباد)
پروفیسر عبدالجبار شاہ (لہور)
سکندر حیات خان (ایڈووکیٹ سپریم کورٹ، اسلام آباد)
ڈاکٹر محمد ریاض انجم (قصور)
عبدالعزیز سلیمی (قصور)
I۔ انجم عزیز فرخ (قصور) II۔ نذیر احمد زاہد (کنگن پور)
ذوالفقار علی ساجد (قصور)
I۔ امجد ظفر II۔ صادق نیسا، (ڈھنگ شاہ)
عاصد میو (میو والی رامیان)
I۔ محمد آصف مابد (پٹوکی) II۔ سجاد احمد ساجد بھٹی (پونیاں)
حکیم محمد شفیق جاوید (راچہ جنگ)
I۔ احمد فہیم II۔ محمد اسلم مابد III۔ ملک جمیل احمد
عبدالحمید نظامی (بھائی پھیرو)
محمد یسین صیف (قصور)
محمد اشرف ساجد (شیخ عماد)
i. محمد شریف مابد (قصور) ii. رحمت علی طاہر (قصور)
iii. وسیم اکرم خاں میو (پٹوکی) iv. محمد یاسر انجم (قصور)
معراج الدین ہاشمی (پٹوکی)